

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Mirna Jernej Pulić

JEZIK KAO KAPITAL U ISTARSKOM MULTIKULTURNOM OKRUŽENJU

DOKTORSKI RAD

Mentorice:

Prof. dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović

Dr. sc. Anita Sujoldžić, znanstvena savjetnica

Zagreb, 2016.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Mirna Jernej Pulić

**LANGUAGE AS CAPITAL IN THE ISTRIAN
MULTICULTURAL ENVIRONMENT**

DOCTORAL THESIS

Supervisors:

Prof. Jadranka Grbić Jakopović, Ph.D.

Prof. Anita Sujoldžić, Ph.D.

Zagreb, 2016

INFORMACIJE O MENTORICAMA

Dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović redovita je profesorica na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a od 2013. godine predstojnica Katedre za manjinske zajednice i kulture Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju. Doktorirala je 1992. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U okviru preddiplomskog i diplomskog studija predaje kolegije Etnografija komunikacija, Etnokulturni identitet – teorijski pristupi, Globalizacija i lokalne kulturne prakse, a u okviru Poslijediplomskog doktorskoga studija etnologije i kulturne antropologije, čija je voditeljica od 2010. godine, kolegije Identitet manjinskih zajednica, Teorijski pristupi u istraživanju identiteta i Identitet dijasporskih zajednica. Predaje i na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Suradnica je na znanstveno-istraživačkim projektima „Etnološka i folkloristička građa HAZU: obrada i kritičko objavljivanje“, „Hrvatski narodni običaji u 20. st.“, „Etnografska baština i suvremenost: Između tradicije i globalizacije“, „Suvremeni kulturni tijekovi i oblikovanje zajednica i identiteta“, „Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca“, „Janković castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari“.

Njen znanstveno-istraživački rad usredotočen je na područje studija identiteta, istraživanje procesa etno-kulturnoga razvoja i identifikacijskih procesa na multietničkim, multikulturnim i multikonfesionalnim prostorima, zatim istraživanje običajno-obredne prakse u hrvatskim narodnim vjеровanjima i istraživanje etnografije komunikacija.

Dr. sc. Anita Sujoldžić znanstvena je savjetnica u trajnome zvanju na Institutu za antropologiju u Zagrebu te redovita profesorica u naslovnom zvanju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirala je iz područja antropoloških znanosti 1985. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beogradu. Voditeljica je projekta „Historical Perspectives on Transnationalism and Intercultural Dialogue in the Austro-Hungarian Empire (TIDA)“ (IP-11-2013-3914) Hrvatske Zaklade za znanost, a bila je voditeljica brojnih drugih domaćih i međunarodnih znanstvenih projekata (među ostalim, „Suvremena transformacija lokalnih jezičnih zajednica i kulturna raznolikost“ (MZOŠ RH 196-1962766-2743, 2007.-2011.), „ANTRONA - Izgradnja temeljnog nazivlja u antropologiji“ (07.01./22 HRZZ - Hrvatska zaklada za znanost, 2011.-2012.), koordinatorica i supervizorica u okviru projekta

„Languages in a Network of European Excellence“ (LINEE- FP6-028388, 2006.-2010.), itd.). U okviru preddiplomskog i diplomskog studija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu predaje kolegije Lingvistička antropologija, Komunikacija i društvo te Antropologija Afrike. Predaje i na Poslijediplomskom doktorskom studiju lingvistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, te na PDS biologije pri Prirodoslovno – matematičkom fakultetu u Zagrebu.

Područje znanstvenog interesa obuhvaća lingvističku antropologiju, jezičnu (dijalektalnu) vitalnost, kulturu i politiku identiteta, posljedice akulturacijskih procesa i psihosocijalnu prilagodbu adolescenata u različitim kulturnim kontekstima te interdisciplinarna biokulturna istraživanja izoliranih populacija.

ZAHVALE

Mnoge su mi osobe na različite načine pomogle pri izradi ove doktorske disertacije. Željela bih se ovdje iskreno zahvaliti onima koji su tome najviše doprinijeli.

Najveće zahvale idu mojim mentoricama. Profesorici dr. sc. Aniti Sujoldžić zahvalna sam što mi je, prije svega, omogućila bavljenje lingvističkom antropologijom te kroz godine zajedničkoga rada usadila malo drugačiji, kritički pogled na jezičnu i društvenu stvarnost i time me potaknula i na preispitivanje vlastitih stavova. Ona mi je, također, dala prvotnu ideju za temu disertacije i omogućila provođenje istraživanja. U procesu pisanja disertacije od značajne su mi pomoći i koristi bile smjernice koje mi je davala, kao i stručni i konstruktivni savjeti.

Profesorici dr. sc. Jadranki Grbić Jakopović zahvalna sam, prije svega, na inspirativnim predavanjima u okviru Poslijediplomskog dokorskog studija etnologije i kulturne antropologije na kojima sam dobila dodatni poticaj za bavljenje problematikom jezika, identiteta i manjinskih zajednica. Još više sam joj zahvalna na stručnim savjetima i usmjeravanjima vezanim uz pisanje disertacije, kao i na svesrdnoj podršci i srdačnosti.

Članicama Stručnoga povjerenstva za ocjenu dokorskoga rada, profesorici dr. sc. Neveni Škrbić Alempijević i docentici dr. sc. Aniti Skelin Horvat iskreno se zahvaljujem na stručnim komentarima i sugestijama koji su doprinijeli kvaliteti dokorskoga rada.

Neizmjerne sam zahvalna svim mojim sugovornicima i sugovornicama, pripadnicima i pripadnicama albanske zajednice u Puli i Rovinju, bez čije spremnosti na razgovor i dobre volje da mi ustupe svoje vrijeme i podijele samnom svoje životne priče, ove disertacije ne bi bilo.

Od srca se zahvaljujem mojim kolegicama i kolegama (Olja, Lucija, Anja, Josip, Barbara, ...) koji su također na razne načine doprinijeli nastanku disertacije, bilo stručnim i prijateljskim savjetima i komentarima, bilo podrškom i spremnošću na razgovor i ohrabivanje u bilo kojem trenutku.

Najveća zahvala za neizmjernu pomoć i podršku (a teti Zrinjki i za stručne savjete, konstruktivne kritike i ohrabrenje), ali i veliko strpljenje i razumijevanje u, za mene vrlo zahtjevnom, razdoblju pisanja disertacije ide članovima moje obitelji bez kojih ovo ne bih uspjela. Stoga disertaciju posvećujem upravo njima: mami, tati, Filipu, Saši i Gabrielu.

SAŽETAK

Cilj je doktorskoga rada istražiti utjecaj suvremenih društvenih i ekonomskih procesa na jezične prakse u multikulturalnoj i višejezičnoj zajednici, odnosno jezične prakse pripadnika/ca albanske zajednice u Puli i Rovinju u raznim domenama svakodnevnoga života. Istra je zbog svoga heterogenog etnojezičnog sastava odabrana kao reprezentativni prostor za analizu višejezične stvarnosti i interakcije jezika i društvenoga života.

U istraživanju su korištene kvalitativne etnografske metode. Podaci na terenu prikupljeni su provođenjem polustrukturiranih dubinskih intervjuja s pripadnicima/cama albanske nacionalne manjine te metodom etnografskog promatranja s fokusom na njihova specifična radna mjesta i jezične interakcije koje se tamo odvijaju.

Rezultati istraživanja pokazali su da današnja albanska zajednica u Istri predstavlja heterogenu skupinu pojedinaca s obzirom na vrstu, razloge i tijek migracija, strukturu obitelji, vrstu zanimanja i vjersku pripadnost. Sve navedeno utječe na različite prakse društvene, ekonomske i jezične integracije u zemlji primitka, kao i na identifikacijske procese i obrasce upotrebe jezika.

Pripadnici/ce albanske zajednice u Puli i Rovinju raspolažu višejezičnim repertoarom koji obuhvaća poznavanje materinskoga jezika (albanskog), većinskoga jezika (hrvatskog, ali i lokalnih govora) i brojnih stranih jezika (čije se poznavanje prilagođava potrebama tržišta i suvremenim turističkim tijekovima) te specifične obrasce svakodnevne komunikacije koji podrazumijevaju prebacivanje i miješanje kodova. Svakom pojedinom idiomu koji je u upotrebi u istraživanoj zajednici pripisuju se različite vrijednosti ovisno o domeni u kojoj se koristi i ciljevima s kojima se koristi (identifikacijskim, pragmatičnim i sl.), na temelju čega se zaključuje da svaki idiom predstavlja jedan oblik kapitala na jezičnome tržištu – društveni, kulturni, ekonomski ili simbolički.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da se kod pripadnika istraživane zajednice može govoriti o višestrukim identifikacijskim procesima i identitetima koji se pregovaraju u svakodnevnim interakcijama te prilagođavaju kontekstu jednako kao i govorne prakse određenom jezičnom tržištu.

Ključne riječi: višejezičnost, Istra, albanska zajednica, identifikacijski procesi, jezično tržište, kapital

ABSTRACT

In this study language is understood as cultural practice and social resource, a system that is actively defined by sociopolitical and economic processes, serving at the same time as an indicator or the reflection of the changes in society. The aim of the doctoral thesis is to explore the impact of contemporary social and economic processes on language practices in a multicultural and multilingual community, i.e. language practices of members of the Albanian community in Pula and Rovinj in various domains of everyday life. Due to its heterogeneous ethnolinguistic composition, Istria was selected as a representative space for the analysis of multilingual reality. As a multicultural and multilingual environment it provides direct insight into the many ways in which the interaction of language and social life is manifested.

In the study we used qualitative ethnographic methods. The data was collected in the field by conducting semi-structured in-depth interviews with members of the Albanian national minority and by employing the method of ethnographic observation with a focus on their specific workplaces and linguistic interactions that take place there.

The results showed that the Albanian community in Istria represents a heterogeneous group of individuals with regard to the type, reasons and course of migration, family structure, type of occupation and religious affiliation. All this affects the different practices of social, economic and linguistic integration in the receiving country, as well as the identification processes and patterns of language use.

Social, economic and linguistic changes taking place in the community are interpreted in the context of broader social relations and processes, primarily globalization, migration and economic processes. Their influence is evident mainly in changes that affect the structure of activities and professions that are traditionally associated with members of the Albanian community (goldsmith, filigree, bakeries, confectioneries, catering), but also in changes in the patterns of language use that are observed in all domains of daily life.

All members of the Albanian community in Pula and Rovinj have multilingual repertoire that includes knowledge of the majority language (Croatian, but also local dialects), their mother tongue (Albanian) and numerous foreign languages, as well as specific patterns of communication which include code-switching and code-mixing. Everyday linguistic practices can be characterized as fluid and diverse because the choice and use of a particular idiom

depends on the interlocutor, the context, the topic of conversation and the purpose that the very act of speaking is aimed to achieve. The study revealed a dichotomy between the idioms used for pragmatic and those used for identification purposes, and it turned out that to each idiom that is in use in the studied community different value is attributed, depending on the domain in which it is used and the objectives of use. It is therefore concluded that each idiom represents a form of capital in the linguistic market - social, cultural, symbolic or economic capital.

The results revealed a decreasing tendency of use of the Albanian language among members of the younger generations who mainly belong to the second and third generation of immigrants, although it remains a symbol of group membership and therefore can be considered as social capital. Croatian language in the contemporary Istrian linguistic reality is a precondition to social and economic progress. For members of the Albanian community it means better integration into society and educational opportunities that are increasingly seen as a prerequisite for social and economic success.

The use of local varieties by members of the Albanian community expresses a desire for identification with the local population, hence the choice of language is sometimes motivated by the strengthening of group boundaries and expressing solidarity with a particular group, but sometimes also by emphasizing the social distance and differentiation from other groups. The knowledge of foreign languages adjusts itself to market needs and modern tourist flows, so multilingualism in this context represents economic value.

The results indicate that members of the Albanian community in Pula and Rovinj have multiple identities that are negotiated in everyday interactions, which means that one identity does not necessarily exclude another one, but that they adapt to the context and interaction in the same way as members of community under study adapt their language practices to a specific linguistic market.

Key words: multilingualism, Istria, Albanian community, identification processes, linguistic market, capital

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Istra kao multikulturalna i višejezična sredina	6
1.1.2. Suvremena etnojezična situacija u Istri (od osamostaljenja Republike Hrvatske) .	19
1.1.3. Jezična raznolikost Istarske županije: višejezičnost kao dio istarskog identiteta ...	21
1.2. Sociokulturna obilježja i migracije pripadnika albanskoga naroda u Hrvatsku	27
1.2.1. Etnička, jezična i vjerska obilježja albanskoga naroda.....	27
1.2.2. Specifičnosti društvene organizacije i tradicionalnih zanimanja.....	30
1.2.3. Migracije kao rezultat nepovoljne društvene, ekonomske i političke situacije	32
1.2.4. Karakteristični obrasci emigracijsko-imigracijskoga procesa	34
2. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	37
2.1. Problematika definiranja jezika i višejezičnosti	37
2.2. Specifičnosti višejezičnih sredina i suvremena istraživanja.....	43
2.3. Jezik u kontekstu identifikacijskih praksi i procesa	47
2.3.1. Suvremena poimanja međusobne povezanosti jezičnih i identifikacijskih praksi u višejezičnim sredinama i imigrantskim zajednicama.....	49
2.3.2. Jezik kao simbol grupne (etničke) pripadnosti i uvjeti očuvanja manjinskih jezika	51
2.4. Jezik i ekonomija	55
2.4.1. Jezik u kontekstu ekonomskih promjena	56
2.4.2. Komodifikacija jezika	58
2.4.3. Ekonomija jezika	61
2.4.4. Jezično tržište i oblici kapitala prema teoriji Pierrea Bourdieua	66
3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA.....	69
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	71
4.1. Opis korištenih metodoloških postupaka i načina prikupljanja podataka	72
5. REZULTATI.....	77
5.1. Albanska nacionalna manjina u Puli i Rovinju	77
5.2. Migracije Albanaca u Istru	79

5.3. Proces doseljavanja i integracijske prakse u zemlji primitka	82
5.3.1. Društvena integracija	87
5.3.1.1. Održavanje običaja i transnacionalnih veza sa zemljom porijekla.....	92
5.3.1.2. Istra kao multikulturalna sredina? (Ne)Prihvaćenost od strane lokalnoga stanovništva	96
5.3.1.3. Planovi o ostanku ili povratku u zemlju porijekla.....	98
5.3.2. Tradicionalna zanimanja i suvremene tendencije	100
5.3.3. Jezična integracija	107
5.4. Identifikacijski procesi i uloga jezika	109
5.5. Svakodnevne jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju	118
5.6. Domene i obrasci upotrebe jezika	123
5.6.1. Obitelj	124
5.6.2. Prijatelji i poznanici	129
5.6.3. Javna mjesta	130
5.6.4. Radno mjesto	132
5.6.5. Profesionalna ili ekonomska višejezičnost	135
5.7. Stavovi o poznavanju stranih jezika	140
5.8. Institucionalna potpora i stavovi govornika o očuvanju albanskoga jezika u Puli i Rovinju	143
6. RASPRAVA.....	151
7. ZAKLJUČAK	159
POPIS LITERATURE	162
ŽIVOTOPIS AUTORICE.....	183

1. UVOD

Jezik, kao specifična ljudska sposobnost i razlikovno obilježje ljudskih zajednica, predstavlja mnogo više od osnovnog i neutralnog sredstva za sporazumijevanje, odnosno sustava znakova i simbola (usp. Duranti 1997; Romaine 2009). Interakcijom putem jezika stvaraju se i održavaju međuljudski odnosi, prenose vrijednosti, običaji i pravila ponašanja, odnosno kultura, iskazuju identiteti i karakteristike govornika ili zajednice koji se služe određenim govorom, ukratko: konstruira se društvena stvarnost. Prema Durantiju (1997), jezik predstavlja kulturni resurs, a njegova upotreba, govor, kulturnu praksu. Govoriti znači „odabrati određeni način ulaska u svijet i održavanja odnosa s onima s kojima dolazimo u kontakt” (ibid. 46). Budući da jezik postoji i funkcionira isključivo u okviru društvenih odnosa, kao „društvena institucija“ (Salzmann 1998: 213) i društvena pojava (usp. Fishman 1978), ne može ga se promatrati odvojeno od društva. Gumperz (1974: 786) navodi kako je jezik istovremeno i „spremnik kulturnoga znanja, i simbol društvenog identiteta, i medij interakcije“. Shvaćanje govora kao simboličkoga resursa omogućuje novi, kritički način sagledavanja nekih središnjih pitanja i problema suvremenih antropoloških istraživanja budući da se ideologije, odnosi moći te podjele i nejednakosti u društvu u velikoj mjeri manifestiraju i reproduciraju upravo kroz jezik (Gal 1989; Bourdieu 1992; Mesthrie et al. 2000).

Osim što je ključan za ljudsko djelovanje, komunikaciju i interakciju te stvaranje i prenošenje kulture¹, jezik je istovremeno i proizvod toga djelovanja, odnosno proizvod kulture, te je stoga od nje i neodvojiv. Međuodnos jezičnih i društvenih pojava temelj je lingvističke antropologije, a upravo su antropolozi ti koji naglašavaju potrebu proučavanja jezika u njegovom društvenom i kulturnom kontekstu, sinkronijski i dijakronijski (usp. Kottak 2009). Važnost sagledavanja jezika u sprezi s kulturom naglašavao je još krajem 19. stoljeća Franz Boas koji je, iako se pri istraživanju autohtonih jezika Sjeverne Amerike uglavnom bavio dokumentiranjem, opisivanjem gramatičkih struktura i klasifikacijom navedenih jezika,

¹ Glovacki-Bernardi (2008) o jeziku raspravlja kao o ključu zbilje pomoću kojega otkrivamo svijet, uspostavljamo odnose, uvjetujemo ponašanje i stvaramo zajednicu s drugim ljudima, odnosno čitavo ljudsko društvo.

jezik promatrao u kontekstu kulture, kao njezin sastavni dio², tvrdeći da je nemoguće u potpunosti spoznati kulturne fenomene bez da se u obzir uzmu jezik i njegove manifestacije. Duranti (2009) navedena istraživanja smatra počecima lingvističke antropologije³, discipline koju definira kao „proučavanje jezika kao kulturnog resursa, a govora kao kulturne prakse” (Duranti 1997: 2). I u okviru etnografije komunikacije (*ethnography of communication* (Hymes 1964)⁴) govor(enje) se smatra etnografskom činjenicom (Hajmz 1980), a kultura komunikacijskim fenomenom koji se konstruira upravo putem govora (Gumperz i Cook-Gumperz 2008).

Iako je jezik od iznimne važnosti za razumijevanje društva i kulture, ni njega samoga ne može se proučavati bez da se u obzir uzmu društveni i kulturni kontekst unutar kojih on egzistira (usp. Giles i Coupland 1991). Društveno-politički i ekonomski procesi koji se odvijaju u određenoj društvenoj zajednici oblikuju sam jezik i utječu na njegovu uporabu i ulogu u društvu. Istraživanje jezične uporabe može stoga doprinijeti boljem razumijevanju raznih aspekata društvenoga života, odnosno društvenih i kulturnih fenomena i procesa koji se u njoj ogledaju. Imajući na umu činjenicu da odabir jezičnoga varijeteta gotovo nikada nije slučajan, lingvistički antropolozi fokusiraju svoja istraživanja upravo na jezičnu izvedbu i njene mnogobrojne manifestacije. Razloge za odabir jezika/idioma kojim se govornici služe u određenim situacijama potrebno je prije svega tražiti u izvanjezičnome kontekstu (političkom, ekonomskom, kulturnom i sl.) u kojem se interakcija odvija.

Učinci globalizacijskih procesa koji su se intenzivirali posljednjih desetaka godina vidljivi su u gotovo svim područjima svakodnevnoga života: društvenim, kulturnim, ekonomskim i političkim. Internacionalne migracije u stalnom su porastu te ih se smatra jednim od najvažnijih fenomena kraja 20. i početka 21. stoljeća (usp. Glorius i Fridrich 2006). Castles i Miller (2003: 21) smatraju migracije procesom „koji utječe na sve dimenzije

² Na takvo su se shvaćanje jezika nadovezali i njegovi sljedbenici. Edward Sapir i Benjamin Lee Whorf smatrali su da jezik utječe na način na koji pojedinci i kulture interpretiraju stvarnost (na njihovim zaključcima temelji se tzv. Sapir-Whorfova hipoteza).

³ Naziv lingvistička antropologija za disciplinu koja „proučava jezik u antropološkom kontekstu“ (Hymes 2010: 571) predložio je Hymes. Iako se za istu disciplinu ponekad koristi i naziv antropološka lingvistika, iz opravdanih razloga (više o tome vidjeti Salzmann 1998) prevladao je naziv lingvistička antropologija za koji se, među ostalima, zalažu Duranti (1997, 2009) i Salzmann (1998).

⁴ Hymes je smjer istraživanja čija je polazišna točka ukupnost govornih navika određene zajednice nazvao etnografijom govorenja (*ethnography of speaking*), a kasnije etnografijom komunikacije (*ethnography of communication* (Hymes 1964)).

društvenog postojanja“, a istraživanja migracija navode znanstvenike na preispitivanje pojmova kao što su identitet, jezik, pripadanje, povratak i sl. Migracijski procesi, uz promjene političkih ustrojstava i državnih granica, među glavnim su uzrocima nastajanja nacionalnih manjina.

Osim što su, među ostalim, rezultirali jednostavnijim i bržim protokom robe, kapitala i informacija i povećanom mobilnošću ljudi na transnacionalnoj i globalnoj razini (usp. Appadurai 1996), globalizacijski procesi uvelike utječu i na komunikaciju. Značajne posljedice globalizacijskih procesa i suvremenih migracijskih kretanja jesu i rastuća jezična, kulturna i etnička raznolikost koje zahtijevaju nove (višejezične) oblike komunikacije i nove obrasce jezične uporabe (Cameron 2000; Aronin i Singleton 2012) te pred govornike postavljaju nove zahtjeve koje je potrebno ispuniti da bi se postigla bolja društvena mobilnost i konkurentnost na tržištu rada. Zbog toga se pojavio čitav niz raznorodnih istraživanja vezanih uz utjecaj povećane mobilnosti na jezične i društvene promjene. Jezična i kulturna varijabilnost, raznolikost i nejednakost, interkulturalna komunikacija, prednosti i nedostaci upotrebe engleskoga jezika kao *lingua franca*⁵ (zajedničkoga, globalnoga jezika), uloga jezika u ekonomskim procesima, jezična kompetencija (i)migranata, jezični dodir i zamjena jezika te očuvanje ugroženih jezika neke su od ključnih tema suvremenih istraživanja. Također, posljednjih desetak godina svjedoci smo rastućeg interesa za brojne aspekte višejezičnosti, individualne i društvene⁶. Višejezičnost u suvremenim istraživanjima postaje krovni koncept koji obuhvaća brojne druge kao što su identitet, jezična politika i planiranje, jezične ideologije, jezik i moć (društvena nejednakost), kapital (jezik i ekonomija), jezični krajolik, višejezičnost u obrazovanju i sl. S druge strane, lingvistička antropologija polazi od jezične heterogenosti i činjenice da su gotovo sve ljudske zajednice višejezične⁷, odnosno da

⁵ Jedna od jezičnih posljedica gospodarske globalizacije jest dominacija prvenstveno engleskoga jezika koji je postao internacionalni jezik trgovine, medija, oglašavanja, turizma i industrije. U znanstvenim su krugovima sve češći predmet rasprava eventualne posljedice koje bi status engleskoga jezika kao globalnog *lingua franca* mogao imati na jezičnu raznolikost, odnosno smanjenje iste te sve slabije korištenje, a u najgorem slučaju i nestajanje, pojedinih jezika (usp. Coulmas 2005a; Grbić 2004; Maurais i Morris 2004). S druge strane, razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija, međunarodne trgovine i turizma, sve više naglašava upravo značaj višejezičnosti.

⁶ Individualni aspekt podrazumijeva na primjer psiholingvističke i neurolingvističke/kognitivne aspekte dvo- i višejezičnosti, povezanost višejezičnosti i emocija i sl., dok društveni aspekt podrazumijeva pitanja (više)jezične socijalizacije, višejezičnosti i iskazivanja identiteta, primjene višejezičnosti u institucionalnim kontekstima i obrazovanju, historijsku i političku dimenziju višejezičnosti i sl. (usp. Edwards 2013).

⁷ Što se tiče individualnih jezičnih izričaja, niti jedan pojedinac također nije „ograničen samo na jedan govorni stil i na nepromjenjivu jednoličnost“ (Hajmz 1980: 64). Idiolekt, specifičan jezik pojedinca, također ne predstavlja koherentan entitet budući da se znanje jezika svakoga govornika mijenja tijekom života (Škiljan 2002).

ne postoje države u kojima se svi govornici služe istim jezikom i stilom govorenja, ili se pak identificiraju pomoću njega. S time se slažu i Auer i Wei (2007) koji smatraju da bi se u kvantitativnom smislu moglo reći da je jednojezičnost danas izuzetak, a višejezičnost pravilo (budući da se smatra da većina govornika na svijetu govori više od jednog jezika, odnosno da su barem dvojezični, s čime se danas slažu mnogi znanstvenici (usp. Edwards 1994; Aronin i Singleton 2012; Grosjean 2010 prema Romaine 2013;)), dok je Romaine (1989) već prije više od dvadeset godina tvrdila da na svijetu postoji oko trideset puta više jezika nego što je država.

Multikulturene i višejezične sredine zbog svoje naravi predstavljaju polazište za brojna istraživanja. Zbog složenih jezičnih stvarnosti koje podrazumijevaju, takve sredine omogućavaju direktan uvid u mnogobrojne načine na koje se manifestira interakcija jezika i društvenoga života. Budući da je nekoliko idioma, među kojima uobičajeno i jezik neke manjinske zajednice, u stalnoj simultanoj upotrebi, nejednaka raspodjela jezičnoga kapitala je neizbježna (Pavlenko i Blackledge 2003). Stoga su takve sredine posebno zanimljive za proučavanje uloge jezika u društvu te povezanosti identifikacijskih procesa, ekonomskih faktora i govornoga ponašanja u kontekstu lingvističke antropologije (Fishman 1989; Duranti 1997). Njihovo istraživanje zahtijeva nove perspektive i kritička promišljanja ključnih koncepata, teorija i metoda istraživanja te, kako su naglasili Marcus i Fischer (2003), nužnost kritičkog preispitivanja, novog senzibiliteta, pa i novoga načina pisanja.

Ovaj rad smješta se u kontekst suvremenih lingvističkoantropoloških istraživanja koja se bave problematikom etničke i jezične raznolikosti multikulturenih i višejezičnih sredina koje u sve većoj mjeri čine dio suvremene društvene stvarnosti. Pitanja uloge jezika u ekonomskim procesima, pretvaranja jezika u robu (komodifikacija jezika), povezanosti jezika i identifikacijskih procesa pojedinaca i skupina, problematika manjinskih i većinskih jezika, standardnih i nestandardnih varijeteta i sl., postaju sve značajnija i predstavljaju jedan od ključnih faktora pri oblikovanju stavova govornika prema pojedinim jezičnim varijetetima te jezičnih ideologija, kao i pri bavljenju jezičnom politikom i planiranjem, ulogom jezika u obrazovanju i sličnim aktualnim sociolingvističkim pitanjima i problemima.

Istraživanje na temelju kojega je nastao ovaj doktorski rad provedeno je u okviru dvaju znanstvenih projekata koji su se također u određenoj mjeri bavili navedenom problematikom: "Suvremena transformacija lokalnih jezičnih zajednica i kulturna raznolikost" (MZOŠ RH 196-1962766-2743) i „LINEE –Languages in a Network of European Excellence“ (EC

Framework Programme 6 - 028388, NoE). Istraživanja su u periodu od 2006. do 2011. godine provodili znanstvenici i istraživači Odjela za lingvističku antropologiju i sociokulturna istraživanja, pri Institutu za antropologiju, pod vodstvom voditeljice projekata, prof. dr. sc. Anite Sujoldžić.

Složenost procesa identifikacije i mogućnost supostojanja različitih razina identiteta (pojedinačnog, grupnog, lokalnog, regionalnog, nacionalnog i nadnacionalnog) te njihova izražavanja putem govora prikazana je rezultatima istraživanja provedenih na otoku Korčuli (vidi Orlić 2011, 2012) i u multikulturnom istarskom okruženju (Sujoldžić 2008, 2009b; Orlić 2008; Skelin Horvat i Muhvić-Dimanovski 2012). Rezultati, među ostalim, ukazuju na važnost jezika (u većini slučajeva lokalnog govora) kao jednog od presudnih faktora u procesima identifikacije govornika i skupina. Na isti zaključak navode i rezultati analize jezičnih promjena (vidi Šimičić i Sujoldžić 2009) te stavova prema standardnome jeziku i njegovim nestandardnim varijetetima i njihove povezanosti s identifikacijskim procesima govornika na otoku Visu (vidi Šimičić 2011), kao i kvantitativno istraživanje provedeno među školskom populacijom otoka Visa (rezultati tog istraživanja pokazali su da mlađe generacije doživljavaju upravo lokalne idiome kao snažne simbole grupne solidarnosti i kolektivnog identiteta, odnosno obilježja kojima se njihova zajednica razlikuje od drugih (Sujoldžić 2009a)). Također, sva navedena istraživanja dovela su do zaključaka o vitalnosti regionalnih varijeteta kao oblika simboličkog i društvenog kapitala.

Rad je podijeljen u sedam poglavlja. U uvodnome dijelu dan je sažet pregled prostornoga konteksta u koji je smješteno istraživanje. Iznesen je pregled povijesnih temelja multikulturalnosti i višejezičnosti današnje Istarske županije, kao i suvremena etnojezična situacija i raznolikost navedenog prostora. Potom je iznesen pregled osnovnih podataka koji se odnose na albanski narod i sociokulturna obilježja njegovih pripadnika, a zatim i razloge i tijek migracija te karakteristične obrasce emigracijsko-imigracijskoga procesa doseljavanja Albanaca na područje današnje Republike Hrvatske. U okviru toga dan je i pregled dosadašnjih istraživanja navedene zajednice. U drugom poglavlju razrađen je teorijski okvir istraživanja. Prvo je iznesena problematika koja se odnosi na definiranje ključnih pojmova za istraživanje, a to su jezik i višejezičnost. Zatim se daje kratak pregled značajnih istraživanja koja su se provodila u multikulturnim i višejezičnim sredinama te se opisuje njihova specifičnost. Drugi ključni pojam u istraživanju predstavlja pojam identiteta, stoga se daje sažet pregled razvoja shvaćanja i definiranja samog pojma, a zatim se problematizira uloga

jezika u kontekstu identifikacijskih praksi i procesa. Dodatno su raspravljene ključne teorije koje se odnose na shvaćanje jezika kao simbola grupne (etničke) pripadnosti te na uvjete i faktore očuvanja manjinskih jezika (etnojezični vitalitet). U posljednjem teorijskom poglavlju raspravlja se međuodnos jezika i ekonomije te se daje pregled suvremenih istraživanja koja su provedena u kontekstu ekonomije jezika i shvaćanja jezika u ekonomskim terminima, kao resursa, vrijednosti i robe (komodifikacije jezika), kao i teorija Pierra Bourdiea koji problematizira jezične razmjene i različite oblike kapitala koji su na određeni način povezani i s upotrebom jezika. U trećem poglavlju opisani su ciljevi istraživanja. Četvrto poglavlje rezervirano je za opis metodoloških postupaka koji su korišteni prilikom istraživanja, odnosno načina prikupljanja podataka na terenu i karakteristika sudionika istraživanja. U petom poglavlju izneseni su rezultati dobiveni u istraživanju, da bi se u šestom poglavlju oni raspravili i smjestili u odgovarajući kontekst, odnosno teorijski okvir. U posljednjem, sedmom poglavlju, sažeto su izneseni ključni zaključci istraživanja.

1.1. Istra kao multikulturalna i višejezična sredina

Tematika ovoga doktorskog rada ograničena je na područje koje administrativno pripada Istarskoj županiji⁸. Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj od 30. siječnja 1997. godine određeno je područje Istarske županije koje ne obuhvaća u potpunosti zemljopisno područje istarskoga poluotoka – naime, rubno/obalno područje sjeveroistočnoga dijela poluotoka danas pripada Primorsko-goranskoj županiji. Također, manji dijelovi istarskoga poluotoka pripadaju Republici Sloveniji i Republici Italiji. Iako se u radu u većini slučajeva koristi uobičajen i skraćeni naziv 'Istra', treba naglasiti da se on uvijek odnosi na područje Istarske županije, osim ako nije drugačije navedeno. U pojedinim slučajevima koriste se i termini 'istarski poluotok', 'istarsko područje', 'istarski prostor' i sl. Njihovo značenje obuhvaća širi sadržaj, odnosno oni se odnose na područje koje pripada čitavom istarskom poluotoku, a ne isključivo Istarskoj županiji.

Jedina županija u Republici Hrvatskoj koja svojim Statutom propisuje službenu dvojezičnost na županijskoj razini jest upravo Istarska županija. U tome, po mnogočemu

⁸ Zemljopisno područje koje se smatra istarskim poluotokom podijeljeno je danas između tri samostalne države: Republike Italije, Republike Slovenije i Republike Hrvatske (kojoj pripada najveći dio).

specifičnom i gotovo oduvijek multikulturnom i višejezičnom prostoru, hrvatski i talijanski jezik u ravnopravnoj su službenoj uporabi u radu županijskih tijela u samoupravnom djelokrugu, kako je propisano Statutom Istarske županije te Statutima jedinica lokalne samouprave. Iako deklarativno i *de iure* dvojezična, istarska je stvarnost *de facto* višejezična. Uz lokalne govore (čakavski, cakavski, cokavski, cekavski, kajkavski, istriotski, istrovenetski, istrorumunjski i dr.), čije očuvanje županija također promiče svojim Statutom, u istarskoj svakodnevnicima koegzistiraju i brojni idiomi pripadnika nacionalnih manjina koji tamo prebivaju. Stoga se Istra, zbog svoga heterogenog etnojezičnog sastava, u brojnim istraživanjima pokazala zanimljivim područjem za proučavanje jezika u kontaktu (vidi npr. Jernej 1970 i 1976; Crljenko 1993, Filipi 2002; Sočanac 2002, Sujoldžić 2008, Tamaro 2009), a u ovome se radu promatra kao reprezentativan prostor za analizu višejezične stvarnosti i jezičnih procesa koji se odvijaju u multikulturnoj zajednici (na regionalnoj, lokalnoj, obiteljskoj i individualnoj razini).

Prema rezultatima posljednja dva Popisa stanovništva Republike Hrvatske (2001. i 2011. godine), u Istarskoj su županiji obitali pripadnici/ce svih nacionalnih manjina RH (njih dvadeset i dvije⁹). Istarska je županija u oba popisa bila četvrta po redu hrvatska županija s najvećim brojem pripadnika nacionalnih manjina¹⁰ (2001. godine njih 31 146, da bi se 2011. godine njihov broj povećao na 33 673). Takva današnja heterogena etnička, jezična i kulturna istarska stvarnost povijesno je utemeljena u tisućljetnim dinamičnim zbivanjima koja su bila razlogom suživota i prožimanja brojnih kulturnih, etničkih i jezičnih zajednica na istarskome prostoru. Zahvaljujući povoljnemu zemljopisnom položaju područje Istre od prapovijesnih je vremena (točnije, od brončanoga doba, kako navode Ivetic et al. 2009) predstavljalo sjecište trgovačkih i pomorskih putova na Mediteranu te poveznicu prema kontinentalnome dijelu Europe (usp. Matijašić 2005a). Najizraženiji bili su tisućljetni dodiri između istočne hrvatske i zapadne talijanske jadranske obale koji su svoj trag u najvećoj mjeri ostavili upravo na istarskome području¹¹. Istarski je prostor stoljećima predstavljao područje obilježeno brojnim društveno-političkim promjenama od kojih je svaka ujedno značila i nova

⁹ Albanci, Austrijanci, Bošnjaci, Bugari, Crnogorci, Česi, Mađari, Makedonci, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumunji, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Srbi, Talijani, Turci, Ukrajinci, Vlasi, Židovi.

¹⁰ Nakon Osječko-baranjske županije, Grada Zagreba i Vukovarsko-srijemske županije, odnosno druga po redu od navedene četiri županije po udjelu pripadnika nacionalnih manjina u ukupnome broju stanovnika pojedine županije (nakon Vukovarsko-srijemske županije).

¹¹ Ovdje je svakako potrebno navesti i hrvatsku manjinsku zajednicu koja obitava u pokrajini Molise na jugoistoku Italije. Za više podataka o tome vidi Sujoldžić (2004) i Perinić (2006).

migracijska kretanja stanovništva (koje se uslijed promjena državnih granica dobrovoljno ili prisilno iseljavalo s istarskoga područja i vraćalo u njega) te izmjene u njegovome jezičnom sastavu. Iz navedenih razloga Dukovski Istru naziva područjem *ljudske promenade* (2006: 139) i kulturno-antropološkim *mikserom* (Dukovski 2000: 411; kurziv autorov), a Blagoni (2006) je smatra jezičnim i kulturnim laboratorijem.

Da bi se pojasnili razlozi zbog kojih se Istru danas smatra multietničkom, multikulturnom i višejezičnom regijom, ali i razumjeli suvremeni društveni i jezični procesi u Istri, nužan je kratak pregled povijesnih događaja koji svjedoče o višestoljetnom miješanju naroda, kultura, jezika i običaja na tome području.

Proces romanizacije¹², započet nakon što su Rimljani porazom Histra 177.g. pr. Kr. uspostavili vlast u regiji, očitovao se u doseljavanju romanskoga stanovništva te stvaranju „lokalne elite“ koju su činili autohtoni stanovnici nakon što su usvojili rimske običaje i vjerovanja te se počeli služiti latinskim jezikom (Ivetic et al. 2009; Matijašić 1993). On, istisnuvši iz upotrebe autohtone govore, uskoro postaje glavnim medijem za sporazumijevanje u heterogenoj mješavini naroda. Krajem 6. i početkom 7. stoljeća na sjeveru Istre pojavljuju se prva slavenska plemena koja se naseljavaju na sjevernom, a zatim i u unutrašnjem dijelu Istre (Matijašić 2005). Navedeni je imigracijski val u velikoj mjeri obilježio budući etnojezični sastav područja: istarski poluotok postaje prostorom etničkog, kulturnog i jezičnog prožimanja romanskog i slavenskog elementa, što predstavlja i dandanas. U jezičnome smislu doseljavanje slavenskih plemena značilo je i pojavu tzv. narodnih, slavenskih jezika koji su se u srednjevjekovnoj Istri koristili paralelno s latinskim (usp. Damjanović 1980 prema Kalapoš 2002: 104). U 10. stoljeću, kao posljedica trgovačkih kontakata s Venecijom, započinje jezično pomlećivanje Istre (Tamaro 2010) koje se intenziviralo nakon što ju je 1420. godine osvojila Venecija (osim unutrašnjega dijela Istre, Pazinske grofovije, koji je bio pod vlašću Habsburgovaca od 1374. godine). Od tada pa sve do 1797. godine Istra je bila pod upravom Mlečana i Habsburgovaca. Osim što je daleko veći dio poluotoka pripadao Veneciji, i u jezičnome je smislu utjecaj Mletaka bio jak, pogotovo u gradskim središtima. Za razliku od toga, austro-njemački utjecaj u dijelovima pod upravom Habsburgovaca bio je slabiji te je stoga slavenski element u tim dijelovima Istre imao povoljnije uvjete za razvoj (Jernej 1976). Bertoša (2005) navodi kako se čini da je u južnoj Istri sve do potkraj 15. stoljeća talijanski

¹² Romanizacija je bila izraženija uz obalni dio zapadne i južne Istre (Matijašić 1993).

etnički element bio mnogobrojniji, a tek se u 16. i 17. stoljeću etnički sastav počeo bitnije mijenjati u korist hrvatskog (i općenito južnoslavenskog) žiteljstva koje je bilo izmiješano s grčkim i albanskim skupinama. Tada, naime, započinje organizirano doseljavanje stanovništva (posebice nakon kuge koja je prouzročila veliku depopulaciju 1632. godine) uglavnom iz Dalmacije i zaleđa, odnosno graničnoga područja između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva – ta je etnička sastavnica oduvijek bila nazivana „vlaškom“ (Ivetić et al. 2009). Također, doseljavane su i zajednice iz Boke kotorske koje su se općenito određivale kao „Albanci“ budući da je to područje nosilo naziv Mletačka Albanija, a dolazile su i stvarne zajednice Albanaca koje su se naselile na porečko područje (ibid.) te crnogorske obitelji koje su se 1657. godine naselile u Peroju (Šetić 2006), koji i danas u određenoj mjeri nosi jezična, kulturna i vjerska obilježja crnogorske zajednice. Stoga se tijekom 17. i 18. stoljeća, kako navodi Bertoša (2005), doista može govoriti o heterogenoj etničkoj strukturi Istre.

Nakon propasti Mletačke Republike 1797. godine, Habsburgovci nasljeđuju venecijanske posjede; zatim je u periodu od nekoliko godina Istra bila pod Napoleonovom vlašću (kao Ilirska provincija), da bi u periodu od 1814. do 1848. godine čitava bila pod habsburškom vlašću. U jezičnome smislu na istarskome području tada se događa dvostruki asimilacijski pritisak na hrvatsko (i slovensko) stanovništvo: njemački jezik, koji je bio službeni jezik u institucionalnom kontekstu (civilna i vojna uprava, zapovijedni jezik), te talijanski, kojim su se služili kulturno, politički i gospodarski moćniji krugovi (inteligencija, nositelji vlasti i činovnici koji su dolazili iz mletačkih obitelji i koji su nametali vlastiti jezik¹³ (Banovac 1996)). Talijanski je bio neophodan za svakodnevnu komunikaciju u gradskom okruženju, a budući da su mnogi doseljenici u Pulu bili iz seoskih sredina u kojima se govorio lokalni čakavski dijalekt, radi uspješne komunikacije u gradu bili su prisiljeni naučiti talijanski (odnosno postati dvojezičnima) što je, kako navodi Bertoša (2005), vodilo u brzu asimilaciju i porast broja talijanskoga stanovništva. Zbog želje za što boljim uklapanjem u gradsku sredinu neki su stanovnici počeli talijanizirati svoja imena i prezimena, a talijanizaciji su dodatno pridonosili i etnički miješani brakovi, trgovačka i gospodarska povezanost s talijanskom stranom jadranske obale (s kojom su se poslovi također obavljali uglavnom na talijanskom jeziku (ibid.)) te doseljavanje talijanskih obitelji obrtnika i trgovaca

¹³ Mletački je nekoliko stoljeća, za vrijeme vladavine Mletačke Republike, bio jezikom komunikacije, trgovine i prestiža na području Istre i Dalmacije te je stoga vršio jak utjecaj na lokalne govore.

iz Karnije i Furlanije u istarska sela¹⁴. Administrativna i pomorska terminologija također su uglavnom bile talijanske, a mnogi venecijanski nazivi koristili su se i za nove predmete i pojmove kojih u seljačkom okruženju do tada nije bilo, ili su pak istiskivali neke prijašnje narodne izraze, a često je dolazilo i do miješanja kodova unutar jedne rečenice (vidi Jernej 1976). Tzv. ilirski jezik uvodi se tek 1847. godine (Banovac 1996: 269) – u tom se periodu, sredinom 19. stoljeća, počelo stvarati hrvatsko i slovensko građanstvo i inteligencija te organizirana borba za nacionalna prava (Jernej 1976).

Veliku prekretnicu u gospodarskom i demografskom razvoju prvenstveno Pule, a zatim i velikoga dijela Istre, predstavlja period Austro-Ugarske vladavine u 19. stoljeću kada Pula postaje vojno-pomorska baza, odnosno glavna ratna luka Austro-Ugarske Monarhije (1853. godine). Nekoliko godina kasnije u Puli se osniva i pomorski Arsenal s brodogradilištem. Ratna industrija i brodogradnja zahtijevale su specijaliziranu radnu snagu koja je doseljavana iz ostalih dijelova Monarhije (Austrija, Češka, Mađarska) i općenito Europe (Italija, Danska, Poljska, Njemačka, Švedska) (Bertoša 2005). Takva je situacija dodatno doprinosila održavanju raznolikog etničkog i jezičnog sastava Pule, što je vidljivo i na primjeru novina koje su krajem 19. i početkom 20. stoljeća izlazile na nekoliko jezika: hrvatskom („Naša sloga“), talijanskom („*Il Diritto Croato*“) i njemačkom (ibid.). Iako je u institucionalnom kontekstu (u vojnoj i civilnoj administraciji te kao zapovjedni jezik) službeni jezik te jezik kojim se služio rukovodeći kadar iz zemalja u sastavu Monarhije bio njemački, Dukovski (2000) navodi da je Pula ipak nosila talijanska jezična i kulturna obilježja. Superiornost i prestiž talijanskoga jezika proizlazili su iz činjenice da su njegovi govornici posjedovali intelektualnu, kulturnu, gospodarsku, ekonomsku i političku premoć (a dodatno su bili i favorizirani od Beča te su u Saboru imali natpolovičnu većinu), te se stoga talijanski smatrao jezikom „grada, gospode i vlasti“ (Dukovski 2000: 412), svojevrsnim statusnim simbolom. Za razliku od toga, lokalnim čakavskim dijalektima služila se nekvalificirana radna snaga koja je uglavnom obitavala u okolnim selima. Oni pak koji su se željeli bolje uklopiti u pulsku urbanu sredinu morali su naučiti talijanski koji je bio potreban za svakodnevnu komunikaciju i uspjeh u gradskoj sredini, što je predstavljalo prvi korak ka dvojezičnosti.

¹⁴ To je doprinijelo miješanju jezika i unošenju nekih talijanskih naziva u hrvatske govore, kao npr. *penèl* (kist), *šèga* (pila), *kacavide* (odvijač), *kògo* (kuhar), *pitùr* (slikar), *škovacìn* (smetlar), *kontàt* (brojati), *profitàt* (izvući korist) itd. (Jernej 1976: 105, 106). Jernej također navodi primjere utjecaja (doduše skromnoga) slavenskih govora na lokalni venecijanski.

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije (1918.) započinje razdoblje vladavine Italije u Istri¹⁵. Istra je pripojena Kraljevini Italiji nakon Rapalskih sporazuma iz 1920. godine, a fašistički režim započeo je sustavno brisanje značajki hrvatskog identiteta stanovništva, s posebnim naglaskom na jeziku. Uporaba hrvatskog i slovenskog jezika bila je zabranjena na javnim mjestima (na sudu, na pošti, željeznici i sl., a stanovništvo je bilo napadano čak i zbog uporabe hrvatskoga jezika na ulici) i u školama te ukinuta u liturgiji. Zatvorene su hrvatske i slovenske škole te ukinuta društva i dnevne novine. Natpisi na hrvatskom i slovenskom uklonjeni su s javnih mjesta, a Kraljevskim dekretom iz 1923. hrvatski i slovenski toponimi zamijenjeni su talijanskima (Buršić 2005). Pokušaji brisanja etničkih obilježja išli su do tih granica da su slavenska osobna imena i prezimena nasilno talijanizirana. Usprkos takvim represivnim mjerama koje su se prije svega odnosile na pokušaj potpunoga brisanja hrvatskog i slovenskog jezika iz bilo kakve upotrebe, oni su nastavili živjeti u privatnim sferama seoskih sredina. Koliko je na to utjecao tradicionalniji način seoskoga života, a koliko pak činjenica da je talijanski bio potreban za postizanje uspjeha i napredovanje isključivo u gradskim sredinama u kojima je bio zastupljen u najvećoj mjeri i gdje ga se smatralo svojevrsnim statusnim simbolom, pitanja su koja nadilaze opseg i temu ovoga rada. Ipak, radi uspješne svakodnevne komunikacije hrvatsko je stanovništvo, učeći talijanski jezik u školi, većinom postajalo dvojezično.

Nakon kapitulacije Italije u Drugom svjetskom ratu uslijedila je odluka o sjedinjenju Istre s Hrvatskom (u sastavu SFR Jugoslavije) i njeno oslobođenje 1945. godine. Kao jedna od posljedica ponovno je uslijedio veliki migracijski val. Godine 1947. iz Istre se počinju iseljavati prvi *esuli* (prognanici)¹⁶, a njihov je egzodus trajao do 1954. godine. Istovremeno, stanovništvo se doseljavalo iz mnogih područja tadašnje Jugoslavije (Dalmacije, Like, Srbije, Bosne i Kosova). Oni koji su ostali (tzv. *rimasti*) bili su suočeni s novim odnosima moći - njihov status elite s poličkom, gospodarskom, kulturnom i društvenom moći promijenjen je u status manjine unutar tadašnje SFR Jugoslavije. Blagoni (2006) smatra da je ta populacijska

¹⁵ U razdoblju od 1910. do 1943./45. godine iz Istre je iseljeno oko 53 000 Hrvata, a doseljeno oko 29 000 Talijana (Banovac 1996).

¹⁶ Pariškim mirovnim ugovorom (1947.) stanovništvu je bilo omogućeno pravo izbora između ostanka na teritoriju Istre i prihvatanja jugoslavenskoga državljanstva (to su bili tzv. *rimasti*, odnosno oni koji su ostali), ili pak iseljavanja u Italiju i zadržavanja talijanskoga državljanstva (tzv. *esuli* ili prognanici). Procjenjuje se da je u tom periodu iz Istre iselilo oko 116 000 Talijana (Banovac 1996), ali i određen broj Hrvata. U talijanskim se dokumentima spominju znatno veće brojke iseljenih Talijana, a Ballinger (1996) navodi podatak (uobičajen u talijanskim izvorima) o oko 350 000 Talijana (ali i Slovenaca i Hrvata) koji su emigrirali za vrijeme egzodusa.

izmjena donijela najkorjenitije promjene u istarskome društvu - ne samo demografske, već i sociolingvističke. Jezična hijerarhija preokrenuta je u korist tadašnjega hrvatskoga ili srpskoga jezika, dok je talijanski posljedično postao uporabni jezik stanovništva kojemu je dodijeljen status nacionalne manjine. Usprkos iseljavanju talijanskoga stanovništva s područja Istre u velikim razmjerima, značajna pozornost posvećivala se razvoju i zaštiti talijanske kulture i jezika (prije svega u vidu talijanskih škola i novina). Ukidanjem fašističke odredbe o talijanizaciji imena i prezimena vraćaju se u svoj prvotni oblik hrvatski i slovenski oblici imena i prezimena, a pedesetih godina započela je i sustavna promjena talijanskih toponima (Ivetic et al. 2009). Zbog rizika od asimilacije talijanske zajednice Talijanska unija zatražila je osiguravanje političke i pravne jednakosti te dvojezičnosti kao temelja suživota (Ivetic et al. 2009). Nakon potpisivanja Osimskoga sporazuma 1977. godine u Istri se bilježi stalni porast broja talijanskih škola i vrtića te broja upisane djece, a u hrvatske škole uvedena je izborna nastava talijanskoga jezika kao jezika društvene sredine, što je dovelo do povećanja broja govornika toga jezika (procjenjuje se da ih je 1989. godine u Istri bilo oko 60 000) (Orbanić 2005).

Šezdesetih godina 20. stoljeća Istra doživljava turistički procvat (poglavito na zapadnoj obali) i postaje jedna od najrazvijenijih regija u Jugoslaviji. Paralelno s tim, Pula postaje značajan vojni grad, što je značilo nova imigracijska kretanja. U Pulu su dolazili časnici Jugoslavenske narodne armije porijeklom iz drugih krajeva tadašnje SFR Jugoslavije sa svojim obiteljima, te na taj način ponovno uvelike utjecali na stvaranje multikulturalnog identiteta grada. U tom kontekstu svakako je važno spomenuti i pulsko brodogradilište Uljanik koje je niz godina predstavljalo najznačajniji pulski (ali i istarski) industrijski resurs i kojega se i danas smatra povijesnim sinonimom multikulturalizma (Sujoldžić 2009b) budući da je radna snaga također doseljavana iz svih dijelova Jugoslavije¹⁷. Činjenica da su doseljeni radnici imali tendenciju življenja u zatvorenim skupinama omogućila im je upotrebu vlastitog jezika u svakodnevnim situacijama (Orbanić 2005).

Današnja etnokulturna i višejezična raznolikost Istre razlog je zbog kojega je mnogi percipiraju kao multikulturalnu regiju. Diskurs o istarskoj multikulturalnosti kao distinktivnom obilježju postao je posebno aktualan devedesetih godina 20. stoljeća. Tada se, kao odgovor na

¹⁷ Pulu su mnogi nazivali „Jugoslavijom u malom“ (Orbanić 2005).

novu političku stvarnost novonastale Republike Hrvatske, javlja diskurs temeljen na „predodžbi o Istri kao specifičnoj kulturnoj regiji unutar Europe regija“¹⁸ (Škrbić Alempijević 2002/2003: 79).

Karakteristike Istre kao multietničkog, multikulturnog i višejezičnog područja navedene su u samom uvodu Statuta Istarske županije. Istra je kao multikulturna i višejezična regija (točnije, integralna trojezična¹⁹ regija) definirana i u Programskoj deklaraciji regionalne političke stranke IDS – DDI (Istarski demokratski sabor – Dieta democratica istriana)²⁰ (usp. IDS-DDI 1991, poglavlje „O istrijanstvu“ i „O trojezičnosti“). Stranka se zalaže za očuvanje „tolerantnosti i harmoniju življenja među svim etničkim grupama koje nastanjuju Istru i istarske otoke“ (poglavlje „O liberalizmu“) i primjenjivanje dvojezičnosti budući da teži ka „afirmaciji istarske regije kao primjera skladnog suživota i naprednih oblika etničko-lingvističko-kulturnih sloboda“ (poglavlje „O trojezičnosti“). Autohtone (pluri)etničke i (pluri)kulturne osobitosti Istre zaštićene su i Statutom Istarske županije (Čl. 6. i 19.) te Deklaracijom o Euroregiji Istri²¹ (koja je također sastavni dio političkoga programa IDS-a), a pravnim okvirom posebno je reguliran i odnos prema neautohtonim etničkim skupinama. Unapređivanje i zaštita položaja te ostvarivanje prava nacionalnih manjina zajamčeni su pravnim dokumentima na regionalnoj (Statutom Istarske županije) i lokalnoj razini (statutima pojedinih gradova ili općina): pripadnici/ce nacionalnih manjina imaju pravo izbora svojih predstavnika/ca u vijeća nacionalnih manjina, s ciljem sudjelovanja u donošenju odluka koje se tiču prava i položaja pripadnika nacionalnih manjina (usp. Statut Istarske županije, Statut Grada Pula-Pola i Statut Grada Rovinja-Rovigno).

Većina stanovnika Istre svoj zavičaj doista doživljava multikulturnim, višejezičnim, otvorenim i tolerantnim (usp. Kalapoš 2002; Sujoldžić 2009b) što je, uz pravnu utemeljenost, nužan preduvjet za održavanje diskursa o istarskoj multikulturalnosti živim. Ipak, mnoga su istraživanja pokazala kako je u javnom i političkom diskursu proklamirana istarska multikulturalnost ustvari selektivnoga karaktera, odnosno ne odnosi se jednako na sve etničke

¹⁸ Istarski regionalni identitet, sadržan u pojmu „istrijanstva“, odigrao je ključnu ulogu u procesu postajanja Istre dijelom Europe regija.

¹⁹ Hrvatski, slovenski i talijanski jezik.

²⁰ Programska deklaracija IDS-a donesena je 1991. godine.

²¹ Euroregija Istra, sukladno definiciji u Deklaraciji, transgranična je regija čije je područje sastavni dio Republike Hrvatske, Republike Slovenije i Republike Italije (usp. IDS-DDI 1994).

skupine, već u najvećoj mjeri na one koje tradicionalno borave na tom prostoru. Točnije, multikulturalizam se prije svega odnosi na suživot (tal. *convivenza*) hrvatskog i talijanskog stanovništva (usp. Banovac 1998²²; Jahn 1999; Orbanić 2005), odnosno etničkih skupina koje su u Istri već toliko dugo da ih se može smatrati autohtonima (usp. Orlić 2008). Za razliku od toga, lokalno stanovništvo očekuje od došljaka (onih *priko Učke*²³ ili *furešta*²⁴) i pripadnika ostalih manjinskih zajednica da se integriraju u većinsku zajednicu prilagođavajući se lokalnoj kulturi i načinu života te prihvaćajući njezine vrijednosti i svakodnevne prakse, od kojih su se ključnima pokazali upravo lokalni govori (Sujoldžić 2009b). Jezična prilagodba većinskom okruženju (u javnim domenama) jedan je od prvih faktora uspješne integracije, iako ni ona ponekad nije garancija potpunog i punopravnog prihvaćanja. Sve navedeno u suprotnosti je s deklarativnom multikulturalnošću i diskursom o otvorenosti, toleranciji i prihvaćanju, kako primjećuje i Orlić (2008). Banovac u svom istraživanju etničke i regionalne identifikacije provedenom 1995. godine u hrvatskome dijelu Istre uočava ksenofobične stavove kod jedne trećine ispitanika, a najveću distancu lokalno stanovništvo²⁵ pokazuje spram ovih etničkih skupina: Albanaca, Srba i Crnogoraca. Važnim pokazateljem multikulturalizma Banovac smatra i stavove prema dvojezičnosti, a u istraživanju je došao do zaključka da su se ispitanici koji smatraju da je dvojezičnost potrebna u svim mjestima u Istri (njih 37,85%) većinom izjasnili regionalno, dok su najveći zagovornici takve politike bili, očekivano, Talijani. Ipak, većina ispitanika u istraživanju (uglavnom su to oni koji su se izjasnili kao Hrvati) smatra da bi dvojezičnost trebala postojati samo u nekim mjestima u Istri, a najmanji je postotak onih koji smatraju da dvojezičnost u Istri uopće nije potrebna (Banovac 1998).

Iako su političke granice država relativno strogo određene, one su ipak podložne promjenama koje mogu rezultirati dalekosežnim posljedicama. Vidljivo je to upravo na području istarskoga poluotoka na kojem su se nekoliko puta mijenjale državne granice: samo u 20. stoljeću Istra je pripadala Austro-Ugarskoj Monarhiji, zatim Kraljevini Italiji, pa SFR

²² Ovaj autor navodi suživot Hrvata, Talijana i Slovenaca.

²³ Lokalni naziv za došljake u Istru koji uglavnom dolaze iz drugih krajeva Hrvatske, budući da planina Učka predstavlja prirodnu barijeru prema ostatku države.

²⁴ Također lokalni naziv koji dolazi od tal. *forestiero* = stranac.

²⁵ Najzatvorenijim skupinama pokazali su se Talijani, a zatim regionalno predijeljeni – oko 45% ispitanika slaže se da doseljenici ugrožavaju kulturni identitet Istre. Pozitivnije stavove imaju ispitanici koji su se u istraživanju opredijelili kao Hrvati, dok su se najotvorenijima pokazali pripadnici različitih manjinskih skupina koji su doselili u Istru (Banovac 1998).

Jugoslaviji (kada je pomicanje granica podijelilo poluotok na talijanski i jugoslavenski dio), nakon čijeg se raspada dogodila ponovna (zasad i posljednja) promjena političkih granica koja je ovoga puta podijelila poluotok na tri neovisne države: najveći dio pripada Republici Hrvatskoj (Istarska županija i manji dio Primorsko-goranska županija), a manji dijelovi Republici Sloveniji i Republici Italiji²⁶. Stoga se Istru naziva i „transgraničnom regijom“ (usp. Deklaracija o Euroregiji Istri), „međuprostornim pojasom“ i „prijelaznim teritorijem“ (Piršl 1996) te „dodirnom periferijom“ (Banovac 1998) koja istovremeno predstavlja i „trojedno jedinstvo toga prostora“ (Programska deklaracija IDS-a, poglavlje „O liberalizmu“). Pozicija istarskoga poluotoka kao graničnog područja pretpostavljala je stoljetnu interakciju različitih etničkih i jezičnih skupina (usp. Banovac 1996; Dukovski 2005; Scotti Jurić 2007), što mnogi smatraju ključnim razlogom istarske multikulturalnosti i pluralnosti identiteta. Bertoša naglašava da je o istarskim identitetima nužno govoriti u pluralu budući da predstavljaju „od ranoga srednjovjekovlja do danas osebujan zbroj 'razmravljenih' identiteta pojedinih dijelova hrvatskog etničkog prostora koji su se u tim prijelomnim stoljećima uobličavali pod utjecajima golemih promjena na Mediteranu, srednjoj i jugoistočnoj Europi“ (Bertoša 2006: 18).

Neosporno je da su promjenjive povijesne i političke okolnosti značajno utjecale na društvene procese i identitete stanovnika, ali i status koji je bio pripisivan zajednicama koje su obitavale na istarskome području²⁷. Nužno je u tom kontekstu ovdje napomenuti relativnost samoga pojma nacionalne manjine. Naime, sadržaj koji koncept nacionalne manjine obuhvaća vrlo je relativan budući da je prvenstveno ovisan o državnim granicama, odnosno mijenja se sukladno njima. Vidljivo je to na primjeru mnogih etničkih zajednica u Istri čiji se status iz većinske ili manjinske zajednice mijenjao ponekad i bez da su pripadnici tih zajednica promijenili mjesto prebivanja. Talijanska zajednica u Istri, u čijim je rukama do kraja Drugog svjetskog rata bila politička, gospodarska, društvena i kulturna moć, političkim je promjenama koje su uslijedile nakon kapitulacije Italije 1943. godine postala nacionalnom

²⁶ Potrebno je na ovom mjestu napomenuti kako je u vrijeme pisanja ovoga rada Republika Hrvatska već postala punopravnom članicom Europske Unije, što znači da je 1. srpnja 2013. godine na određen način ponovno došlo do promjene, iako RH u to vrijeme još nije postala članicom schengenskoga prostora. Istraživanja koja će uslijediti pokazati će koliko je navedena promjena granica utjecala na društveno-političke prilike istarskoga prostora i ostalih dijelova Republike Hrvatske.

²⁷ Ballinger (2002) u svom istraživanju, uspoređujući iskaze Talijana koji su nakon Drugog svjetskog rata napustili Istru (tzv. *andati* ili *esuli*) i onih koji su ostali tamo živjeti (tzv. *rimasti*), problematizira konstruiranje simboličnih grupnih granica te uočava postojanje hibridnih i graničnih identiteta u Istri.

manjinom unutar novonastale Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a takav joj je službeni status pripisan i do današnjih dana (većina stanovnika u Istri smatra je iz tih razloga autohtonom manjinom). Stanovnici Istre koji su bili pripadnici konstitutivnih naroda i narodnosti bivše SFR Jugoslavije i koji su, zajedno s hrvatskim stanovništvom, imali zajedničko jugoslavensko državljanstvo, nakon osamostaljivanja Republike Hrvatske 1991. godine također su postali pripadnicima nacionalnih manjina unutar novostvorene države (ovoga puta to je bila Republika Hrvatska).

Iako pitanje istrijanstva, odnosno regionalne identifikacije stanovnika Istarske županije, nije predmetom rasprave ovoga rada, svakako smatram potrebnim dotaknuti se barem djelomično te problematike budući da je direktno povezana s ulogom i značenjem lokalnih govora pri formiranju i održavanju navedenog identiteta, specifičnoga zbog činjenice da se najveći broj stanovnika Republike Hrvatske regionalno izjašnjava (kao Istrijani/Istrani) upravo u Istarskoj županiji²⁸. Istrijanstvo kao „tradicionalni izraz regionalne pripadnosti istarskog plurietnosa“ navodi se i u Statutu Istarske županije (Čl. 20.), dok je veliku ulogu u promicanju istrijanstva nesumnjivo odigrala regionalna politička stranka IDS. U Programskoj deklaraciji navedene političke stranke zasebna su poglavlja posvećena upravo regionalizmu i istrijanstvu, a iz definicija istrijanstva može se iščitati ideja kako specifična svijest o regionalnoj pripadnosti počiva upravo na multikulturalnosti. Istrijani se, sukladno tome, identificiraju „manifestirajući hrvatsku, slovensku, talijansku nacionalnu pripadnost i istrijansku etničku pripadnost“ (Programska deklaracija IDS-a, poglavlje „O istrijanstvu“).

Razlozi zbog kojih se velik postotak stanovništva na području Istre regionalno izjašnjava o svojoj pripadnosti složena su kombinacija povijesnih, zemljopisnih, gospodarskih, kulturnih i političkih okolnosti istarskoga prostora²⁹. Većina istraživača smatra ih posljedicom složenog povijesnog nasljeđa toga graničnog područja (Klemenčić et al. 1993 prema Sošić 2006), odnosno učestalih promjena vladara i stanovništva koje su za posljedicu imale stvaranje svijesti o toleranciji, suživotu i unutarnjoj solidarnosti (Banovac et al. 2004; Orlić 2004), dok

²⁸ Godine 1981. u popisima stanovništva počinju se pojavljivati regionalno opredijeljeni (Banovac 1996). Prilikom Popisa stanovništva 1991. godine 16,1% (oko 37.000) ukupnoga broja stanovnika Istarske županije o svojoj se nacionalnoj pripadnosti izjasnilo u regionalnom obliku. Godine 2001. na taj se način izjasnio značajno manji broj stanovnika (8865 ili 4,30%), da bi na posljednjem popisu 2011. godine broj regionalno izjašnjenih ponovno drastično porastao (gotovo se utrostručio) na 25 203 (12,11% ukupnoga broja stanovnika Istarske županije).

²⁹ Rezultati vjerojatno najobuhvatnijeg empirijskog istraživanja etničke i regionalne identifikacije stanovnika hrvatskoga dijela Istre prikazani su u knjizi Borisa Banovca „Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri“ (1998).

drugi navode konkretnije razloge u vidu reakcije na stoljetno potiskivanje hrvatskog i slovenskog identiteta (Šetić 2006 i Kalapoš 2002), ili pak na pritisak nacionalne homogenizacije i centralizacijskih težnji devedesetih godina 20. stoljeća (Kalapoš 2002; Banovac et al. 2004; Orlić 2008). Ono što je neosporno i s čime se većina znanstvenika slaže jest činjenica da osjećaj regionalne pripadnosti nije suprotstavljen osjećajima etničkih i nacionalnih pripadnosti stanovnika (i ne isključuje ih), već da predstavlja tek jednu od nekoliko razina višeslojnoga identiteta (Kalapoš 2002; Banovac 1996, 1998; usp. Sujoldžić 2008).

Izgradnja bilo koje vrste identiteta, pa tako i onog regionalnog, složen je proces koji se zasniva na određenim distinktivnim obilježjima koja su nužna za stvaranje razlike „mi“ i „oni“. Etnologinja Nevena Škrbić Alempijević (2002/2003) analizirala je izgradnju simboličkoga inventara, odnosno stvaranje prepoznatljivih istarskih simbola kojima se Istra definirala u dva razdoblja svoje povijesti (tijekom i nakon Drugog svjetskog rata te nakon osamostaljenja Hrvatske) te uočila određene tradicionalne elemente koji služe kao simboli regionalnog identiteta i kojima se „ukazuje na razlikovnost Istre u odnosu na druge hrvatske krajeve“ (Škrbić Alempijević 2002/2003: 83), a kao primjer ovdje navodim samo neke: istarska narodna nošnja, kažun, roženice, ples balon, boškarin, koza itd. Banovac (1998) na temelju sveobuhvatnog istraživanja koje je proveo zaključuje da je upravo jezik, odnosno dijalekt, jedan od najvažnijih indikatora kulturne dimenzije regionalne pripadnosti. U istraživanju se ispostavilo kako je dijalekt najizrazitiji pokazatelj integriranosti na lokalnoj/regionalnoj razini (Banovac 1998), a 70% regionalno opredijeljenih ispitanika kao materinski jezik navelo je upravo čakavski dijalekt³⁰ (Banovac 1998: 166). Važnost lokalnoga govora potvrdilo je i istraživanje o sastavnicama identiteta kojima građani Istre pridaju najveću važnost (Šakić et al. 2006). Autori istraživanja zaključuju da građani Istre između sedam aspekata socijalnog identiteta obuhvaćenih istraživanjem (*pripadnost obitelji koja postoji već generacijama; osjećaj ponosa što su građani Hrvatske; poznavanje materinjeg jezika i narječja kraja; obilježja mjesta gdje žive i gdje su odrasli; osjećaj pripadnosti lokalnoj zajednici; nacionalna pripadnost; vjeroispovijest*) najvažnijim za vlastiti identitet smatraju upravo poznavanje materinskoga jezika i lokalnoga govora.

³⁰ Njime se stalno ili povremeno služi 80% ispitanika (u skupini regionalno opredijeljenih svakodnevno čak 85% ispitanika). Čakavskim dijalektom u obitelji češće govore ispitanici sa sela nego iz grada (zanimljivo je da se isto pokazalo i za talijanski jezik, dakle suprotno stoljetnoj podijeljenosti na talijansku gradsku i hrvatsku seosku sredinu), a uporaba dijalekta raste s godinama starosti ispitanika koji su bili uključeni u istraživanje (Banovac 1998).

Razlog izrazite vezanosti za lokalni čakavski dijalekt etnologinja Sanja Kalapoš (2002) vidi u povijesnim prilikama u kojima su se države i vlastodršci (uglavnom stranci) iznimno često izmjenjivali te se stanovništvo stoga nije vezalo uz državne simbole, već uz stabilnije kulturne i etničke elemente od kojih je upravo jezik na prvome mjestu (a zatim fizički prostor i religija). Značaj lokalnoga čakavskog govora za oblikovanje i osnaživanje osjećaja regionalne pripadnosti autorica u svom radu promatra kroz prizmu tzv. ča-vala³¹, popularne i rock glazbe na čakavskome govoru koja je postala aktualna u Istri 1994. godine. Autorica ča-val također smatra jednim od lokalnih označitelja identiteta koji je odigrao važnu ulogu i u afirmaciji i popularizaciji istarskog čakavskog dijalekta (odnosno različitih lokalnih idioma) koji je putem regionalne glazbe dobio veliku podršku u masovnim medijima i izvan granica Istarske županije (Kalapoš 2002). Uporabu dijalekta, odnosno njegove simboličke dimenzije, u procesu objektiviranja regionalnog identiteta u Istri od devedesetih godina prošloga stoljeća slikovito prikazuje i Blagonić (2006) na primjeru nekoliko riječi koje se u političkim sloganima i grafitima svjesno i simbolički koriste u dijalektalnom obliku (u opoziciji sa standardnim varijetetom), upravo s ciljem naglašavanja regionalne pripadnosti (npr. dijalektalni izraz za stanovnika Istre „Istrijan“ umjesto standardnog „Istranin“, otočje Brioni umjesto Brijuni).

³¹ Najpoznatiji predstavnici ča-vala bili su Franci Blašković, Alen Vitasović, Gustafi i Šajeta.

1.1.2. Suvremena etnojezična situacija u Istri (od osamostaljenja Republike Hrvatske)

U lipnju 1991. godine, nakon raspada SFR Jugoslavije i još jedne promjene državnih granica, područje Istre koje je pripadalo Jugoslaviji biva podijeljeno između dvije suverene države: Republike Slovenije i Republike Hrvatske. U periodu Domovinskoga rata devedesetih godina 20. stoljeća slijedom novih migracijskih kretanja ponovno se značajno mijenja demografska struktura odnosno etnički, a time i jezični sastav Istre. Pripadnici jugoslavenske vojske i mnoge srpske obitelji početkom 90-ih godina napuštaju Istru, dok istovremeno počinju pristizati izbjeglice iz ostalih dijelova ratom zahvaćene Hrvatske i Bosne i Hercegovine (od kojih su mnogi ostali trajno nastanjeni u Istri).

Stanovništvo talijanske narodnosti smatra se stoljetnom sastavnicom istarske multikulturalnosti. Sukladno Popisu stanovništva RH iz 2001. godine, Talijani su bili treća po redu najbrojnija nacionalna manjina u Republici Hrvatskoj (nakon Srba i Bošnjaka), a najbrojniji su bili upravo na području Istarske županije gdje ih je živjelo 14 284 (i time su predstavljali najbrojniju narodnost u Istarskoj županiji nakon Hrvata). Zanimljiv je podatak da je talijanski kao materinski jezik navelo nešto više stanovnika od broja onih koji su se izjasnili Talijanima, njih 20 521 na nivou čitave Republike Hrvatske, a 15 867 u Istarskoj županiji. Time je talijanski bio treći po redu jezik s najvećim brojem govornika u Hrvatskoj, nakon hrvatskog i srpskog, a drugi po redu u Istarskoj županiji, odmah poslije hrvatskog. Posljednji popis stanovništva (2011. godine) pokazao je određene promjene u vidu smanjenja broja stanovnika koji su se izjasnili Talijanima kako na nivou Hrvatske (17 807), tako i na nivou Istarske županije (12 543), a sukladno tome, smanjio se i broj stanovnika koji talijanski smatraju svojim materinskim jezikom (no ponovno je govornika koji talijanski smatraju materinskim jezikom veći od broja stanovnika koji su se izjasnili Talijanima: 18 573 na nivou RH te 14 205 na nivou Istarske županije). Talijanski je jezik u Republici Hrvatskoj i dalje treći po redu jezik s najvećim brojem govornika (usprkos trendu pada broja govornika uzimajući u obzir posljednja tri popisa stanovništva³²), te drugi po redu u Istarskoj županiji.

S obzirom na navedenu zastupljenost stanovnika talijanske narodnosti i govornika talijanskoga jezika na području Istarske županije te s obzirom na specifične povijesne okolnosti o kojima je ranije bilo riječi, prava i položaj pripadnika talijanske nacionalne

³² Prema podacima Popisa stanovništva iz 1991. godine, broj govornika talijanskoga jezika kao materinskoga tada je iznosio 26 580.

manjine i talijanskoga jezika u Republici Hrvatskoj priznata su na državnoj, regionalnoj, lokalnoj i međunarodnoj razini različitim zakonima, statutima i sporazumima. Poseban status pripadnici talijanske nacionalne manjine (*Comunità Nazionale Italiana – CNI*) uživaju prvenstveno u Istarskoj županiji, gdje ih se smatra autohtonom manjinom. Dodatna zaštita garantira se upravo jezičnim pravima pripadnika talijanske nacionalne manjine. Vidljivo je to prije svega iz činjenice da su u Istarskoj županiji hrvatski i talijanski jezik u ravnopravnoj službenoj uporabi u radu županijskih tijela u samoupravnom djelokrugu te u postupku pred upravnim tijelima (Čl. 6. i 21. Statuta Istarske županije), dok su na dijelu ili cijelom području općina i gradova u kojima prebivaju pripadnici/ce talijanske nacionalne zajednice hrvatski i talijanski jezik u ravnopravnoj službenoj uporabi sukladno statutima pojedinih gradova i/ili općina (Čl. 23.). Statutom Istarske županije pripadnicima/cama talijanske nacionalne zajednice jamči se pravo na javnu uporabu njihovog jezika i pisma, pravo očuvanja nacionalnog i kulturnog identiteta (u tu svrhu mogu osnivati kulturna i druga autonomna društva), pravo na slobodno organiziranje informativne i izdavačke djelatnosti, pravo na odgoj te osnovno, srednje i sveučilišno obrazovanje na vlastitom jeziku prema posebnim programima u kojima je primjereno sadržana njihova povijest, kultura i znanost³³ te pravo na isticanje nacionalnih obilježja (Čl. 24.). Učenje talijanskoga jezika kao jezika društvene sredine posebno se potiče u školskim ustanovama s nastavom na hrvatskom jeziku koje se nalaze u općinama i gradovima u kojima je statutom propisana dvojezičnost (Čl. 27.). Posebna zaštita etničkih i kulturnih obilježja talijanske nacionalne zajednice i njenih pripadnika te ravnopravnost hrvatskog i talijanskog jezika i pisma, kao i načini ostvarivanja načela dvojezičnosti dodatno su zajamčeni i regulirani Statutom Grada Pula-Pola i Grada Rovinj-Rovigno, budući da su na području oba grada hrvatski i talijanski jezik ravnopravni.

Kako bi se omogućilo ostvarivanje zajamčene ravnopravnosti upotrebe hrvatskog i talijanskog jezika te nesmetana komunikacija, Istarska županija zapošljava odgovarajući broj službenika/ca koji se podjednako služe hrvatskim i talijanskim jezikom, dok pravne osobe koje obavljaju poslove za pripadnike/ce talijanske nacionalne zajednice u međusobnim neposrednim odnosima mogu koristiti samo talijanski jezik (Čl. 25.). Radi omogućavanja nesmetane komunikacije, Statutom Grada Pula-Pola propisano je da tijela Grada i druge pravne osobe koji stalno dolaze u kontakt s pripadnicima talijanske nacionalnosti moraju između svojih službenika imati ili stalnog prevodioca ili odgovarajući broj službenika koji se služe talijanskim jezikom (Čl. 145.). Aktivno poznavanje talijanskoga jezika (uz hrvatski)

³³ S tim ciljem na području Istre djeluju manjinske predškolske te osnovnoškolske i srednjoškolske ustanove.

obavezno je i za određena radna mjesta u tijelima gradske uprave, ustanovama i trgovačkim društvima Grada Rovinj-Rovigno koji neposredno komuniciraju s građanima (Čl. 37. Statuta Grada Rovinj-Rovigno).

Talijanska jezična komponenta dio je i kulturne baštine istarskih dvojezičnih gradova i općina. Ona naime čini sastavni dio tzv. jezičnog krajolika³⁴ koji obuhvaća sve jezične znakove vidljive u javnome prostoru nekoga grada ili geografskoga područja (npr. javne natpise na ulicama, cestama, reklamama, državnim institucijama i sl.), a predstavlja važan sociolingvistički faktor u vidu dodatnog pokazatelja moći i statusa jezičnih zajednica koje koegzistiraju na određenom području (Landry i Bourhis 1997). Sukladno Statutu Grada Pula-Pola natpisi na pločama s nazivima mjesta, ulica i trgova uz hrvatski jezik moraju biti istaknuti i na talijanskom (Čl. 147.), a isto vrijedi i za Rovinj (u čijem se Statutu dodatno navode i pisani prometni znakovi i druge pisane oznake u prometu; Čl. 35.). Talijanski jezik time predstavlja jedini jezik neke nacionalne manjine koji je službeno prisutan u jezičnome krajoliku gradova obuhvaćenih ovim istraživanjem, Pule i Rovinja.

Službeni položaj i status talijanske nacionalne manjine te uvjeti očuvanja i razvoja talijanskoga jezika u mnogočemu su povlašteni u odnosu na ostale nacionalne manjine u Istri. Ipak, usprkos vrlo dobro osiguranoj pravnoj zaštiti talijanske manjine i jezika, u čitavoj se situaciji uočava jedna velika nelogičnost. Naime, svi ranije navedeni dokumenti jamče pravnu zaštitu *standardnome* talijanskom jeziku kojega pripadnici talijanske nacionalne manjine koriste isključivo u vrlo službenim situacijama i u obrazovanju. U svim ostalim svakodnevnim situacijama oni se služe lokalnim istromletačkim idiomom koji smatraju svojim materinskim jezikom i vrlo bitnim faktorom svog identiteta (usp. Bergnach i Radin 1993; Sujoldžić 2008).

1.1.3. Jezična raznolikost Istarske županije: višejezičnost kao dio istarskog identiteta

Temelj složenih suvremenih jezičnih prilika u Istri prije svega predstavljaju ranije opisane društveno-političke promjene koje su se odvijale na istarskome poluotoku. Unatoč službenoj hrvatsko-talijanskoj dvojezičnosti, istarska je stvarnost višejezična. Standardni hrvatski i talijanski jezik prisutni su na službenom nivou i u obrazovanju, no u svakodnevnoj

³⁴ Eng. *linguistic landscape*.

komunikaciji u upotrebi su brojni idiomi koji pripadaju južnoslavenskoj i romanskoj jezičnoj porodici: čakavski (istarski) dijalekt i njegovi brojni lokalni varijeteti, zatim istromletački (uglavnom zapadna obala Istre), istriotski (jugozapad) i istrorumunjski, koji predstavljaju istarski jezični specifikum, te jezici kojima se služe pripadnici ostalih nacionalnih manjina prisutnih u Istri (npr. crnogorski jekavsko-štokavski govor u Peroju, albanski, srpski, makedonski itd.)³⁵ i sve brojniji strani jezici prisutni u jezičnoj stvarnosti Istre iz turističkih razloga.

Izjašnjavanje o materinskome jeziku prilikom Popisa stanovništva 2001. godine pokazalo je veću homogenost od izjašnjavanja o narodnosti, što Duda (2005: 749) smatra posljedicom „manje politizacije jezične nego narodnosne pripadnosti“ i prihvaćanja većinskoga jezika od strane došljaka. Jezici koji se u Istri koriste u funkciji materinskih jezika sukladno Popisu stanovništva iz 2011. godine su sljedeći: hrvatski, hrvatsko-srpski, albanski, bosanski, bugarski, crnogorski, češki, mađarski, makedonski, njemački, poljski, romski, rumunjski, ruski, rusinski, slovački, slovenski, srpski, srpsko-hrvatski, talijanski, turski, ukrajinski i vlaški (380 stanovnika navelo je za svoj materinski određeni jezik koji službeno pripada kategoriji „Ostali jezici“).

Značaj istarske jezične raznolikosti prepoznat je i na pravnoj razini. Županija svojim Statutom promiče očuvanje lokalnih govora (čakavski, cakavski, cokavski, cekavski, kajkavski, istriotski, istrovenetski/istromletački, istrorumunjski i dr.) kroz zavičajnu nastavu i druge sadržaje (Čl. 18.). Lokalno je političko vodstvo također svjesno postojanja brojnih dijalektalnih izričaja, kao i njihove jezične i kulturne vrijednosti te značaja za tradiciju i (regionalni i lokalni) identitet govornika (usp. Kalapoš 2002)³⁶, ali i čitave Istre i njezine plurietničnosti. Politički program IDS-a predlaže uvođenje poduke istarskih dijalekata u osnovnu školu kao moralnu obavezu prema vlastitom identitetu (usp. Programska deklaracija IDS-a, poglavlja „O dijalektima“ i „O obrazovanju“). U kojoj se mjeri navedeni politički ciljevi doista provode u praksi i koliko je njihovo provođenje uspješno (s obzirom na činjenicu da nekim idiomima prijeti nestanak) relevantna su pitanja za očuvanje jezične

³⁵ Navedeni govori odnose se na područje Istarske županije, no ako uzmemo u obzir područje čitavog istarskog poluotoka tada u igru ulazi i slovenski kao treći službeni jezik, te lokalni slovenski varijeteti koji su u upotrebi na krajnjem sjeveru poluotoka. Detaljan nacrt područja u kojima su u upotrebi pojedini govori u Istri daje Goran Filipi, a prenosi ga Ursini (2012) u uvodnome dijelu knjige o talijanskom jeziku u Istri.

³⁶ Lokalno stanovništvo čakavski dijalekt smatra „ravnopravnim jezikom standardnom hrvatskom jeziku“ i naziva ga *domaći* (Kalapoš 2002:105).

raznolikosti, a odgovore na njih moglo bi pružiti dodatno istraživanje koje nadilazi opseg i tematiku ovoga rada.

Istriotski, istromletački i istrorumunjski govori predstavljaju specifikum jezične slike Istre. Istriotski ili istroromanski jezik (tal. *istrioto*, *lingua istriota*) naziv je za skupinu predmletačkih autohtonih romanskih govora istarskoga poluotoka (Filipi 2005)³⁷ koji su se do danas sačuvali u samo šest mjesta jugozapadne Istre: Rovinju, Vodnjanu, Balama, Fažani, Galižani i Šišanu³⁸. Istriotski je uvršten na UNESCO-ov „Atlas ugroženih jezika svijeta“ (*Atlas of the World's Languages in Danger*), jednako kao i istrorumunjski govori koji se nalaze i na „Listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara“ Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Istrorumunjski³⁹ predstavlja jedan od povijesnih dijalekata rumunjskoga jezika kojim govore stanovnici sjeveroistočnoga dijela Istre: nekoliko naselja na Ćićariji i na zapadnom dijelu Učke (mjesto Žejane i rub Čepićkog polja) te pojedinci koji su odselili u Rijeku, Opatiju, Trst, ili iselili u zapadnu Europu, Australiju i SAD.

Istromletački ili istrovenetski dijalekt (tal. *istroveneto*) obuhvaća talijanske govore koji se koriste u slovenskom i hrvatskom dijelu Istre (ponajviše u sjeverozapadnom dijelu koji je u prošlosti bio naseljen većinom romanskim stanovništvom). Budući da se govori u osnovnim crtama uklapaju u mletački dijalektalni sustav (Filipi 2005b), istromletački se službeno smatra regionalnim (istarskim) oblikom mletačkoga dijalekta. Od drugih mletačkih govora razlikuje se po elementima autohtonih istarskih govora koji su u njega unošeni i prilikom čega su prošli određene prilagodbe na fonetskoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini. Iako je bio vođen popriličan broj rasprava na tu temu, teza o autohtonosti istrovenetskog dijalekta u Istri nije održiva (Ribarić 2002). On se uglavnom širio s mletačkom vlašću (od 11. stoljeća) i potiskivao predmletačke romanske istarske govore (istriotski), da bi na kraju prevladao u gradskim sredinama, ponajviše nakon osvajanja većeg dijela Istre od strane Mletačke Republike 1420. godine. Od tada nadalje istromletački je predstavljao zajednički jezik (koine) hrvatskoga i talijanskog stanovništva na istarskom i kvarnerskom području, a njegovoj su upotrebi posebno pogodovale trgovina i kulturne veze između istočne i zapadne jadranske

³⁷ Ponekad ga se naziva i bumbarskim ili latinskim (Kovačec 1998) prema lokalnim nazivima za njegove govornike (Bumbari ili Latini).

³⁸ U svakom od tih mjesta govori se posebni oblik istriotskoga govora (rovinjski, vodnjanski itd.).

³⁹ Naziv *istrorumunjski* lingvistička je tvorevina i govornici ga ne upotrebljavaju već svoj govor nazivaju pridjevom nastalim od naziva mjesta stanovanja (*žejãanski*, *susñevski*, *šusñevski*, *novošãanski*, *brijãanski* itd.), brojnim sintagmama (*po naški*, *po našu*, *po naše*, *po žejãansku* itd.), ili jednostavno *vlaški* (*vlaške limbe*, *po vlašku*) (Filipi 2005a).

obale. Stoljećima je imao prestižni status zahvaljujući činjenici da je bio jezikom uprave, administracije, kulture, trgovine i plovidbe. Drugim riječima, predstavljao je jezik moći i stoga vršio jak utjecaj na ostale lokalne govore, poprimajući istovremeno i određene karakteristike tih govora. Tek u drugoj polovici 20. stoljeća tu je ulogu preuzeo tadašnji hrvatski ili srpski jezik (usp. Ribarić 2002; Tamaro 2009). Danas se istromletačkim službe ponajprije pripadnici talijanske nacionalne manjine u Istri (usp. Bergnach i Radin 1993; Banovac 1998), kojima predstavlja vrlo važan identifikacijski faktor (Sujoldžić 2008). Unatoč tome, budući da se istromletački službeno smatra dijalektom, u istarskim se školama podučava isključivo standardni varijetet talijanskoga jezika.

U situacijama u kojima se različite jezične zajednice nalaze na istom području i u neprestanoj su interakciji, jezični dodir uobičajena je pojava. Njegove posljedice vidljive su u leksičkome posuđivanju te čestim međujezičnim interferencijama na leksičkoj, fonološkoj i sintaktičkoj razini do kojih dolazi u govornoj komunikaciji. Upravo je to, na primjeru Istre, vidljivo između lokalnog čakavskog i standardnog hrvatskog, između istromletačkog i standardnog hrvatskog⁴⁰ te između istromletačkog i standardnog talijanskog (Sujoldžić 2009b), kao i u prebacivanju i miješanju kodova (eng. *code-switching* i *code-mixing*) (usp. Jernej 1956, 1970; Sočanac 2002). Suvremena istraživanja temeljena na etnografskom pristupu i polustrukturiranim intervjuima sa stanovnicima istarskih gradova i sela (Sujoldžić 2009b; Skelin Horvat i Muhvić-Dimanovski 2012) pokazala su da upravo lokalni varijeteti i spomenute specifične jezične prakse te višejezični oblici komunikacije (prebacivanje i miješanje kodova te receptivna višejezičnost (eng. *receptive multilingualism*)) predstavljaju uobičajenu praksu u svakodnevnoj interakciji govornika (osim u institucionalnom kontekstu i službenim situacijama). Štoviše, upravo heterogene jezične prakse igraju značajnu ulogu u konstrukciji autohtonog istarskog identiteta i prezentaciji „pravih“ Istrijana i njihovog specifičnog mentaliteta (kojega dodatno, kako sami navode, karakteriziraju osobine otvorenosti, tolerantnosti i solidarnosti) te stoga predstavljaju svojevrsan simbolički kapital u dotičnoj sredini, odnosno važno obilježje istarskoga regionalnog identiteta.

⁴⁰ Posebice u području društveno-administrativnoga jezika (Jernej 1976). Primjer koji Jernej (1976: 108) navodi jest: „Vado al *gradski* per prendere la *potvrda*“. Za više o razlozima i primjerima interferencija između talijanskog (mletačkog dijalekta) i hrvatskog vidi Jernej (1970).

Kvantitativno istraživanje o međuovisnosti jezika i regionalnog identiteta provedeno na uzorku od 1154 učenika i učenica srednjih škola u Istri potvrdilo je vitalnost regionalnih kodova kao oblika simboličkog i društvenog kapitala. Ispitivanje stavova navedene populacije o hrvatskim i talijanskim regionalnim i standardnim varijetetima pokazalo je pozitivan stav prema lokalnim varijetetima⁴¹, uz istovremeni otpor prema simboličkoj dominaciji standardnoga hrvatskog jezika (Sujoldžić 2008). Ovdje je potrebno uočiti kako se odnos između standardnoga jezika i dijalekta, odnosno njihovih statusa, drastično promijenio kroz istarsku povijest. Naime, u prošlosti su se na području Istre lokalni varijeteti, osobito oni slavenskoga porijekla, smatrali inferiornima u odnosu na druge jezike (standardne varijetete, ili pak istromletački) te su predstavljali znak niskoga stupnja obrazovanosti i stoga se opisivali kao „primitivni“, budući da ih je većinom koristilo stanovništvo u ruralnim područjima (kao jezik obitelji i solidarnosti), za razliku od urbanih područja u kojima je u upotrebi većinom bio istromletački⁴². On se iz tog razloga smatrao jezikom vladajućega staleža (elite), odnosno prestižnim jezikom i svojevrsnim statusnim simbolom, a predstavljao je i preduvjet za uspješnu komunikaciju, integraciju i društveni i ekonomski napredak u urbanim sredinama. Stanovništvo koje bi migriralo u gradske sredine i željelo se u njih uklopiti moralo je savladati znanje talijanskoga jezika, odnosno istromletačkoga varijeteta, što bi značilo postati dvojezično. Ipak, lokalni varijeteti čitavo su vrijeme ostali itekako živi upravo u ruralnim sredinama te u privatnim, obiteljskim domenama. Superiorni položaj talijanski je jezik zadržao sve do kraja Drugoga svjetskog rata i, iako je tada izgubio status prestižnog i dominantnog jezika u svakodnevnoj komunikaciji, kakav je stoljećima imao, on kao manjinski jezik (koji je u pojedinim istarskim općinama ipak i drugi službeni jezik) nije postao nepoželjan ili stigmatiziran. Dapače, znanje talijanskoga jezika (u ovom slučaju njegovoga standardnog varijeteta)⁴³ u Istri se smatra prednošću budući da predstavlja uvjet za

⁴¹ Veliki postotak učenika smatra upravo jedan od lokalnih dijalekata svojim materinskim jezikom: 55% ih je navelo hrvatski dijalekt, a 7% talijanski (Sujoldžić 2008). Standardni hrvatski jezik u svakodnevnim im je situacijama dalek (ibid.).

⁴² Opozicija urbano-ruralno bila je u Istri kroz povijest vidljiva na primjeru etničke pripadnosti stanovnika, a samim time i njihovoga govornog jezika. Dok je slavensko stanovništvo (hrvatsko i slovensko) pretežno obitavalo u selima u unutrašnjosti Istre i bavilo se zemljoradnjom i stočarstvom (Banovac 1996; Dukovski 1997; Klemenčić et al. 1993; Škrbić Alempijević 2002/2003), u gradskim je sredinama i poluurbanim naseljima, koja su se nalazila većinom na zapadnoj obali Istre, prevladavao romanski sloj (mletačko-talijanski etnički element) koji je u svojim rukama držao političku, ekonomsku, gospodarsku i kulturnu moć (Dukovski 2006). Kako uočava Škrbić Alempijević (2002/2003), granica između ruralne i urbane sredine nije bila nepropusna, pa time ni ova podjela nije bila uvijek striktna.

⁴³ Banovac (1998) je u svom istraživanju ustvrdio da svaki drugi ispitanik prema vlastitoj procjeni „odlično“ ili „dobro“ poznaje talijanski jezik.

zapošljavanje na određena radna mjesta u javnome sektoru, kao i prednost u međunarodnom poslovanju, turizmu i slično (usp. Hržica et al. 2011). Stoga talijanske osnovne i srednje škole u kojima se cjelokupna nastava izvodi na talijanskome jeziku (tzv. Model A – nastava na jeziku i pismu nacionalnih manjina) pohađaju i učenici koji nisu talijanske nacionalnosti jer na taj način, među ostalim, imaju mogućnost besplatnog učenja talijanskoga jezika, što im kasnije olakšava eventualni odlazak na studij u Italiju, stipendiranje, zapošljavanje na radnim mjestima za koje je uvjet aktivno poznavanje talijanskoga jezika i sl.

Iz navedenih se činjenica može zaključiti da se status koji je pripadao određenoj društvenoj skupini (a koji je bio ovisan prvenstveno o političkim prilikama) odražavao na statusu jezika kojim se ta skupina koristila. Unatoč stoljetnom superiornom statusu talijanskoga jezika, lokalni govori zasigurno su za svoje govornike predstavljali vrlo bitan element identifikacije i povezanosti s vlastitom zajednicom, kulturom i tradicijom, što im je osiguralo očuvanje čak i u periodima sustavnog i organiziranog pokušaja njihova zatiranja i gašenja. Istarska regionalna politika od devedesetih je godina 20. stoljeća promovirala upravo lokalne govore kao simbole regionalnoga identiteta, te su oni na taj način zadobili status koji je danas nadređen standardnom hrvatskom i talijanskom jeziku, a koji im pripisuje upravo lokalno stanovništvo.

Neupitno je da su kroz gotovo čitavu povijest istarskoga poluotoka različiti idiomi predstavljali i važan razlikovni element za pojedince i zajednice koji su obitavali na tom multikulturnom prostoru, a moglo bi se tvrditi i da su predstavljali određeni kapital: bilo društveni (kao simbol identiteta, grupne povezanosti i solidarnosti), bilo simbolički (kao jezik vladajućeg staleža, jezik moći), ili pak ekonomski (u vidu ekonomskog napretka u gradskim sredinama, uvjeta za zapošljavanje na određena radna mjesta, prednosti u bavljenju turizmom i sl.).

Kratak pregled povijesnih događaja koji čine osnovu multikulturalnosti i višejezičnosti istarskoga područja te opis suvremene etnojezične situacije u Istarskoj županiji predstavljaju temelj za raspravu o višestrukim ulogama koje jezici i lokalni idiomi predstavljaju u suvremenom istarskom kontekstu.

1.2. Sociokulturna obilježja i migracije pripadnika albanskoga naroda u Hrvatsku

Budući da je istraživanje za ovaj doktorski rad provedeno unutar albanske zajednice u Puli i Rovinju, u ovome su poglavlju navedeni osnovni podaci koji se odnose na albanski narod te prikazani rezultati dosadašnjih istraživanja o albanskoj zajednici u Republici Hrvatskoj. Do sada objavljeni radovi bavili su se općenito problematikom albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj (usp. Tatalović 2005; Ceribašić 2008), zadarskim Arbanasima (usp. Čoralić 2007 i 2009; Barančić 2008) ili pak specifičnim kontekstima (vidi Vican 2000). Dijana Vican u svom istraživanju objavljenom 2000. godine u obliku doktorske disertacije bavi se specifičnostima i problemima odgoja i obrazovanja djece Albanaca u Zadarskoj, Šibensko-kninskoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji. Osim specifičnih ciljeva postavljenih u istraživanju (koji se odnose na razmatranje i objašnjavanje čimbenika koji utječu na prihvaćenost i neprihvaćenost albanske djece u životnom, školskom i razrednom kontekstu, njihovo obrazovno napredovanje i nenapredovanje, školski uspjeh i neuspjeh, te aspiracije albanske djece za nastavak školovanja), Vican daje i vrlo detaljan opis sociokulturnih obilježja i strukture albanskih obitelji u Hrvatskoj. On će poslužiti kao referentan okvir ovom istraživanju, u kojem će se naglasak staviti samo na pojedine karakteristike koje su značajne za sveukupni kontekst i specifične ciljeve postavljene u istraživanju. Novost koju će ovo istraživanje donijeti jest uloga jezika u specifičnom (i)migrantskom iskustvu pripadnika albanske nacionalne manjine u višejezičnim gradovima Puli i Rovinju, budući da se u svom istraživanju Vican dotakla ovoga problema u minimalnoj količini i u drugačijem kontekstu.

1.2.1. Etnička, jezična i vjerska obilježja albanskoga naroda

Albanski narod vodi porijeklo od ilirskoga plemena Albanoi. Ime se upotrebljava u obliku *Arbër*, odnosno *Arbëresh* (*Arbreš*), dok sami Albanci za svoj narod uglavnom koriste naziv *Shqiptar* (Šćiptar), a za državu Albaniju *Shqipëria* (Enciklopedija Jugoslavije 1980). Približno polovica Albanaca živi u Albaniji, zatim su najbrojniji na Kosovu (gdje čine oko 90% stanovništva) i u Makedoniji (najviše u zapadnom dijelu) (Hrvatska enciklopedija 1999).

Albanski jezik⁴⁴ ima status službenoga jezika u Albaniji, a govori se i u brojnim drugim državama u kojima obitavaju građani albanske narodnosti: najviše na Kosovu (gdje ima status službenog jezika zajedno sa srpskim jezikom), zatim u Makedoniji (gdje status službenog jezika ima makedonski, no albanski mu je ravnopravan u općinama u kojima živi preko 20% Albanaca), sjevernoj Grčkoj, dijelovima južne Italije (ponajviše pokrajine Abruzzo, Calabria) i Sicilije, Turskoj, Bugarskoj, Americi, Australiji itd. Albanski pripada indoeuropskoj jezičnoj obitelji, no unutar nje predstavlja samostalnu granu, te stoga nije srodan s nijednim drugim jezikom. Njegovo porijeklo nije u potpunosti poznato, no većina albanskih lingvisti zagovara teoriju po kojoj albanski vuče korijene iz ilirskoga jezika (Hrvatska enciklopedija 1999). Dijalekti albanskoga jezika mogu se svrstati u dvije glavne skupine⁴⁵: *gegijsku* (sjevernoalbanski dijalekti koji se govore sjeverno od rijeke Shkumbini u Albaniji, na Kosovu, u Makedoniji i Hrvatskoj; pisao se latiničnim pismom), kojom govori većina Albanaca, i *toskijsku* ili *toskičku* (južnoalbanski; govore se južno od rijeke Shkumbini, u sjevernoj Grčkoj, Turskoj te nekim pokrajinama južne Italije i Sicilije; pisao se grčkim alfabetom), a razlike između navedenih narječja ne predstavljaju prepreku u međusobnom razumijevanju (Hrvatska enciklopedija 1999). Kosovski govori i najveći broj albanskih govora u Makedoniji pripadaju gegijskoj dijalektalnoj skupini (Enciklopedija Jugoslavije 1980). Iako je u prošlosti gegijsko narječje predstavljalo osnovicu standardnog albanskog jezika (1912. godine službenim jezikom Albanije postaje upravo gegijski dijalekt), dogovorom iz 1972. godine odlučeno je da se standardni albanski jezik temelji na toskijskoj osnovici (Hrvatska enciklopedija 1999).

Pripadnici albanskoga naroda pripadaju trima vjeroispovijestima: najbrojniji po vjerskoj su pripadnosti muslimani, zatim pravoslavci (jug Albanije, Grčka, Italija i jug Makedonije) i katolici (okolica Skadra u Albaniji te Đakovice, Peći i Prizrena na Kosovu). Hrvatska enciklopedija iz 1999. godine navodi podatak da su prema procjeni omjeri vjernika koji pripadaju navedenim vjeroispovijestima u Albaniji redom: 75%:15%:10%. Razlogom velikog postotka pripadnika muslimanske vjere smatra se stoljetna turska vladavina. Razdoblje turske vladavine u Albaniji započelo je nakon što je Mletačka Republika sklopila

⁴⁴ Albanski naziv za jezik, *ship*, vjerojatno je u vezi s istoimenim pridjevom/prilogom koji znači 'jasan/jasno', ili pak glagolom *shiptoj* koji znači 'govoriti razgovijetno, razumljivo', a navodna veza s imenicom *shqipe* ('orao') vjerojatno je temeljena na pučkoj etimologiji (Hrvatska enciklopedija 1999).

⁴⁵ One odgovaraju podjeli Albanaca na dvije etničke podgrupe: Gege (na sjeveru Albanije, čine većinu od 54%) i Toske (na jugu Albanije, čine manjinu od 46%) koji se, osim po govoru, razlikuju i po etnografskim i ekonomskim specifičnostima (Vican 2000: 106).

mir s Turcima 1503. godine, i tada je najveći dio stanovništva prešao s kršćanske na muslimansku vjeru (Enciklopedija Jugoslavije 1980). Koliko je uloga religije bila značajna u podjeli albanskoga naroda, pa čak i u izjednačavanju religijske pripadnosti s etničkom, najbolje pokazuje činjenica da su početkom 19. stoljeća Albanci muslimani (koje se nazivalo Turcima) pohađali turske škole, Albanci pravoslavci (koji su smatrani Grcima) grčke škole, a Albanci katolici katoličke škole koje su vodili Talijani ili Austrijanci (Vican 2000: 94). Prema podacima koje navodi Vican u svom istraživanju (koje je objavljeno 2000. godine, stoga se podaci odnose na razdoblje prije navedene godine) u Republici Hrvatskoj Albanci katoličke vjeroispovijesti činili su 76,9% stanovništva, Albanci pravoslavne vjeroispovijesti 11,1%, a islamski vjernici 1,1% (Vican 2000: 59). Posljednji Popis stanovništva proveden 2011. godine ponudio je još jednu klasifikaciju stanovništva, onu prema narodnosti i vjeri, iz čega je vidljivo da većina današnjih pripadnika albanske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj pripada muslimanskoj vjeroispovijesti: 9594 Albanaca u popisu stanovništva izjasnilo se muslimanima, 7109 katolicima, a samo dvoje pravoslavicima⁴⁶.

Vjerska pripadnost može imati značajan utjecaj na tijek i ishod integracije te prihvaćenost u zemlji primitka. Vican u tom kontekstu tvrdi da se „Albanci katolici u katoličkoj Hrvatskoj osjećaju među svojim, a Albanci muslimani se poradi različite vjere osjećaju kulturno različitim“ (Vican 2000: 327). Zbog većinskoga katoličkog okruženja albanskim katoličkim obiteljima u Hrvatskoj omogućeno je jednostavnije institucionalno prakticiranje vlastite vjere, što je muslimanima uvelike otežano s obzirom na malu brojnost džamija (stoga oni osobne molitve izvode u privatnom okruženju, a ostale vjerske rituale nadoknađuju u matičnoj zemlji, što ih objektivno ne čini manje praktičnim vjernicima (ibid.)). Vican također uočava da se različita vjerska pripadnost Albanaca u Hrvatskoj održava i na razlike u obiteljskoj strukturi, ali i na cjelokupni model življenja. O ovome će biti više riječi u poglavlju 1.2.2. i 1.2.4. Usprkos činjenici da se vjeroispovijest percipira kao „snažno kulturno obilježje“ (Vican 2000: 214), za jedinstvo albanskoga naroda „nije važna vjera, nego nacionalnost, i u tomu su suglasni i katolici i muslimani“ (ibid. 261). Isto je potvrđeno i iskazima sugovornika/ca u našem istraživanju (poglavlje 5.3.1.).

⁴⁶ Objašnjenje ovakoga nesklada u podacima zahtijevalo bi dodatno istraživanje, no moguće je i da se jednostavno radi o pogrešci u navođenju podataka.

1.2.2. Specifičnosti društvene organizacije i tradicionalnih zanimanja

Vican (2000) u svom istraživanju daje detaljan pregled društvene organizacije Albanaca koju je kroz povijest obilježila plemenska organizacija koja se izgubila tijekom 19. stoljeća. Pleme se dijelilo na manje srodničke cjeline, bratstva, koja su činile zajednice obitelji u krvnom srodstvu. Bratstvo je također predstavljalo gospodarstvenu zajednicu, a članovi su si međusobno pomagali i materijalno. Tijekom migracija rodovi (zajednica koju čini nekoliko obitelji) su se raseljavali, no svejedno ostajali povezani. Obitelj predstavlja najmanju društvenu zajednicu, a češći oblik zajednice je domaćinstvo koje čine oženjena braća, njihovi roditelji i djeca, a naziva se i kućnom zadrugom. Autorica tvrdi da „kulturni model Albanaca obilježava patrijarhalnost s hijerarhijskim odnosima i podijeljenim ulogama“ (Vican 2000: 328). Drugim riječima, muškarac zarađuje za domaćinstvo, a žena se brine o odgoju djece i kućanskim poslovima (ibid. 117). Velike patrijarhalne⁴⁷ obiteljske zadruge znale su brojati i po 80 do 100 članova (Enciklopedija Jugoslavije 1980), a obveza zadružnog oblika života jest međusobna pomoć i ekonomska stabilnost.

Navedeni oblici društvene organizacije ukazuju na velik značaj obiteljske povezanosti kroz povijest albanskoga naroda. Vican (2000) kolektivnost smatra jednim od značajnijih kulturnih obilježja albanskoga naroda, a napominje i da su „pomaganje i solidarnost među pripadnicima albanskog naroda prerasli u običajno obilježje“ (ibid. 116). Učestao je bio i oblik dvojnih zadruga koje bi nastajale razdvajanjem članova obitelji zbog kupnje zemlje u drugom selu, ili pak privremenog odlaska pojedinih muških članova obitelji u druga mjesta radi privremenog/sezonskog rada (no i u tom slučaju zarada je ostajala zajednička), pridruživanja sinova ocu koji bi imao zanatsko-trgovački posao odnosno, u slučaju da takva opcija nije postojala, stjecanja zanata (šegrtovanje) kod nekog drugog zanatlije (Vican 2000: 110 prema Trifunoski 1988: 152), s ciljem osposobljavanja za samostalan rad i otvaranje vlastite radnje ili trgovine. Kada bi emigrirali član obitelji pronašao posao, za njim bi dolazili i drugi članovi obitelji.

Pod djelatnostima kojima se Albanci u Hrvatskoj najčešće bave i koje se mogu svrstati pod „specifična etnička obilježja pripadnika albanske narodnosti u Hrvatskoj“ budući da predstavljaju tradicionalna obiteljska zanimanja ili zanate, Vican (2000: 226) nabraja sljedeće:

⁴⁷ Vican patrijarhalnost smatra temeljnim obilježjem albanske obitelji, no također napominje kako su žena, djeca i rodbina u albanskoj kulturi svetinje te kako obitelj prema ženi koja je postala majkom ima poseban obzir (ibid. 118).

pekarstvo, slastičarstvo, zlatarstvo⁴⁸ i filigranstvo⁴⁹, pečenjarstvo, ugostiteljstvo i trgovinu⁵⁰. Ista autorica u svom istraživanju primjećuje da se osposobljavanje za bavljenje navedenim djelatnostima (zanatska obuka) ostvaruje uglavnom izvan formalnih oblika obrazovanja, odnosno da se odvija u obiteljskom okruženju⁵¹ i nasljeđuje s generacije na generaciju. Stjecanje majstorskih vještina smatra se dužnošću koja se odnosi samo na muške nasljednike. Neformalnim obrazovanjem u obiteljskom okruženju stječe se i zanimanje domaćice koje se odnosi samo na ženske članice obitelji, koje su također vrlo često pomoćnice u obiteljskoj djelatnosti, odnosno radnji. Striktna tradicionalna rodna podjela zanimanja očituje se i u činjenici da su upravo muški članovi obitelji ti koji nasljeđuju obiteljske djelatnosti i zanimanja i njihovi su nositelji, kao i poučavatelji zanata koji se prenose mlađim generacijama (Vican 2000).

Ono što je vrlo značajno napomenuti, osim da navedena specifična zanimanja predstavljaju svojevrsno obiteljsko nasljeđe, jest i činjenica da su ona u značajnoj mjeri povezana s religijskom, ali i teritorijalnom pripadnošću. Podaci koje Vican iznosi u istraživanju pokazuju striktnu vjersku podjelu, točnije, „da su zlatarstvo i pekarstvo djelatnosti i zanimanja Albanaca katolika, a slastičarstvo, pečenjarstvo i ugostiteljstvo djelatnosti i zanimanja Albanaca muslimana“ (Vican 2000: 228-229, usp. Ceribašić 2008). Enciklopedija Jugoslavije (1980) navodi podatak da je filigranski (zlatarski) zanat razvijen uglavnom kod

⁴⁸ Zlatarstvo je bilo vezano uz obitelji koje su obitavale u gradovima, pa ga se samim time smatralo zanimanjem viših društvenih slojeva (Vican 2000).

⁴⁹ Tehnika filigrana podrazumijeva izradu ukrasnih predmeta i nakita pomoću tankih srebrnih (i zlatnih) komada žica (lat. *filum*) kombiniranih s malim kuglicama (lat. *granum*) i povezanih lotanjem. Iako je kao tehnika poznat još od antike, u Istru filigran prodire trgovačkim i kulturološkim vezama s Venecijom (gdje je preuzet iz bizantskoga kulturnog kruga), a sredinom 20. stoljeća migracijama Albanaca s Kosova. Osnova za razvoj filigranstva i zlatarstva bilo je rudno bogatstvo Kosova, no filigran se u tom području razvio pod utjecajem Bizanta. Važno je napomenuti da su ručnu izradu u velikoj mjeri danas zamijenili strojevi i druga moderna pomagala, a rijetki su majstori koji i dalje nakit i predmete od filigrana proizvode isključivo ručno. Budući da se zanat sveo uglavnom na prodaju i vršenje popravaka nakita, uvelike se smanjio i broj filigranskih radionica koje su nekada činile odvojeni dio radnji. Ovi su podaci bili prezentirani u okviru izložbe „Filigran: srebrna nit od Kosova do Istre“ koja je od prosinca 2014. do svibnja 2015. godine u organizaciji Etnografskoga muzeja Istre bila upriličena u Zavičajnome muzeju grada Rovinja (Filigran ... 2014, SN).

⁵⁰ Postoje, dakako, i druge djelatnosti i zanimanja koji nisu možda toliko specifični i ne povezuje ih se isključivo s pripadnicima albanskoga naroda (usp. Vican 2000: 231-232), no Vican zaključuje da na prostoru koji je bio obuhvaćen njenim istraživanjem (tri srednjednematinske županije) prema obrazovnom stupnju dominiranju pripadnici albanske narodnosti s kvalifikacijama zanatskog obrazovanja.

⁵¹ Budući da su zanimanja bila pretežno vezana uz stočarstvo i zemljoradnju, a u gradovima uz zanatstvo i trgovinu, znanja i vještine potrebne za navedena zanimanja prenosili su se unutar obitelji, s generacije na generaciju, što nije zahtijevalo postojanje sustava obrazovanja (Vican 2000: 93).

Albanaca u Prizrenu, Peći i Đakovici, dakle na Kosovu, gdje se i nalazi najveći postotak Albanaca katoličke vjeroispovijesti (usp. Ceribašić 2008). Gotovo identičnu podjelu po vjeri i zanimanju navodili su i sugovornici/ce u ovome istraživanju (vidi poglavlje 5.3.1.).

1.2.3. Migracije kao rezultat nepovoljne društvene, ekonomske i političke situacije

Albanci su u Hrvatsku doseljavali u nekoliko migracijskih valova. Iako postoje podaci o pojedinačnom doseljavanju Albanaca na područje Hrvatske već u 16. stoljeću⁵², migracije duž jadranske obale intenzivirale su se u doba mletačko-turskih ratova i osmanskih osvajanja u 17. stoljeću. S područja Mletačke Albanije (*Albania Veneta*) tada se u smjeru sjevera (prema Baru, Boki kotorskoj, Zadru, pa sve do Istre i Mletaka (Čoralić 2009)) iseljava velik broj stanovnika. Postoje podaci o albanskim skupinama u Istri već u 16. i 17. stoljeću (Bertoša 2005; Ivetić et al. 2009), a Kovačec (1998) navodi da su se Albanci doseljeni u Istru u 18. stoljeću asimilirali. Vican (2000: 55), iako konstatira da su podaci o migracijama Albanaca vrlo oskudni, navodi da je „vidljivo da su se najveće migracije albanskog stanovništva događale u vremenu turske vladavine“. Albanci tada, zbog ekonomske i egzistencijalne ugroženosti, masovno emigriraju u Grčku, Italiju, Rumunjsku, Bugarsku, Rusiju, Tursku, Makedoniju, Kosovo, Metohiju, Crnu Goru, Srijem, Istru, Dalmaciju (ibid.), ali jedan od razloga zbog kojega upravo kraj 18. stoljeća predstavlja „prvi period masovnijeg iseljavanja Albanaca u južnoslavenske zemlje“ bio je i otpor kršćanskoga puka nasilnoj islamizaciji (ibid. 82).

Doseljavanja na mletački teritorij bila su djelomično i organizirana s ciljem naseljavanja opustošenih područja u Dalmaciji, a odvijala su se u nekoliko navrata u razdoblju od 1726. do 1733. godine (Čoralić 2009)⁵³. U tom se periodu (točnije, 1776. godine (Vican 2000: 82)) iz sjeverne Albanije, s područja Skadarskog jezera, bježeći od Turaka i kuge u okolicu Zadra doseljavaju skupine Albanaca katoličke vjeroispovijesti koji su tamo osnovali

⁵² Čoralić (2009) piše o albanskim vojnicima i časnicima koji su u Zadru od 16. do 18. stoljeća bili među pripadnicima vojnih snaga (katoličke vjeroispovijesti i porijeklom s područja Mletačke Albanije, bili su nazivani *Soldati Albanesi*, *Cavalleria Albanese* ili *Cappelletti*). Froq (1997) pak navodi podatak o doseljavanju albanskih katoličkih obitelji, koje su bježale pred Turcima, u Osijek 1703. godine.

⁵³ Neki izvori navode 1754. godinu kao završnu godinu doseljavanja (usp. Barančić 2008).

svoje naselje nazvano Arbanasi (Ceribašić 2008), po kojemu je kasnije i čitava zajednica doseljenika dobila ime. Za njihovo su doseljavanje bili zaslužni generalni providur Nicola Erizzo II i nadbiskup Vicko Zmajević (Barančić 2008). Iako Arbanasi nisu predmet ovog istraživanja, značajno je u ovome kontekstu napomenuti kako je arbanaški govor⁵⁴ danas samo donekle očuvan, odnosno može se reći da izumire. Sve manji broj govornika (uglavnom starijih generacija (ibid.)) glavni je razlog zbog kojeg je govor zadarskih Arbanasa odnedavno uvršten na Listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara od strane Ministarstva kulture Republike Hrvatske, a nalazi se i na popisu UNESCO-ovog „Atlasa ugroženih jezika svijeta“ (*Atlas of the World's Languages in Danger*). Barančić (2008) navodi kako je jedini način očuvanja etnojezičnog identiteta Arbanasa bio u održavanju kulturne tradicije kroz razne običaje budući da je nastava na albanskome jeziku bila zabranjena. Današnji potomci doseljenih Arbanasa „utopljeni su u hrvatsku kulturu“, među ostalim i zbog promijenjenih prezimena (Vican 2000: 55), no iako se najčešće izjašnjavaju kao Hrvati (Enciklopedija Jugoslavije 1990), uspjeli su sačuvati snažnu svijest o svome porijeklu.

Jedan val raseljavanja albanskoga stanovništva dogodio se i početkom 19. stoljeća. Vican navodi velike migracije Albanaca koje se odigravaju između 1800. i 1840. godine i to u smjeru zapadne Makedonije, u smjeru kosovsko-metohijske kotline, u Grčku (Albanci pravoslavne vjeroispovijesti), Srijem (gdje su se asimilirali s Hrvatima) i Dalmaciju (manji broj katoličkih obitelji) (Vican 2000: 82 prema Cvijić 1922).

Težnje za suverenitetom albanskoga naroda i otpor turskoj vlasti počinju se javljati upravo krajem 19. stoljeća, kada se na Kosovu još snažnije razvija albanski nacionalni pokret, a osniva se i politička organizacija „Prizrenska liga“ (Enciklopedija Jugoslavije 1980; Vican 2000). Nakon propasti turskoga carstva područje Kosova dolazi pod kontrolu Austro-Ugarske Monarhije, a 1912. godine Albanija postiže neovisnost. Iako joj je tada priključeno i Kosovo, ono je vrlo brzo nakon toga bilo ustupljeno Srbiji, a 1918. godine pripojeno Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Albanci na taj način postaju „narod raseljen napola“ (Vican 2000: 84): dio ih prebiva na području Albanije, a ostali su najvećim dijelom koncentrirani na Kosovu.

Godine 1945. Kosovo i Metohija postaju kao autonomna oblast sastavni dio Srbije unutar Jugoslavije, da bi dvadesetak godina kasnije (1963. godine) Kosovo bilo preimenovano u Socijalističku autonomnu pokrajinu unutar Srbije. Teritorijalna i vjerska podijeljenost

⁵⁴ Osnovica arbanaškog govora je gegijski dijalekt, no u njemu se nalaze i brojne posuđenice različitoga porijekla (hrvatskog, talijanskog).

albanskoga naroda zasigurno je pridonijela činjenici da su u Jugoslaviji područja koja su bila naseljena Albancima bila „ubrajana u privredno najzaostaliye krajeve zemlje“ (Enciklopedija Jugoslavije 1980: 77), a Albanci svrstavani „u najnerazvijeniji narod, kako u ekonomskom smislu, tako i u kulturnom“ (Vican 2000: 96)⁵⁵. Nad pripadnicima albanskoga naroda na Kosovu provodili su se razni oblici nasilja, represije i diskriminacije (od oduzimanja zemlje, preko prisilnih progona, onemogućavanja zapošljavanja, do zabrane nacionalnih obilježja, korištenja albanskoga jezika i podučavanja na njemu te uvođenja srpskoga jezika kao službenog), što je rezultiralo demonstracijama krajem 60-ih godina 20. stoljeća. Cilj demonstracija, koje su kulminirale 1981. godine studentskim nemirima, bio je priznavanje Kosova kao nezavisne republike. U periodu između 1961. i 1981. godine bilježi se „izrazito naglašeno doseljavanje Albanaca i Muslimana“ u Hrvatsku (Petrović 1987: 82). Konkretno, 1961. godine broj Albanaca koji su imigrirali u Hrvatsku bio je 1529, 1971. godine broj doseljenih Albanaca iznosio je 2870, da bi se 1981. godine povećao za još tisuću, odnosno podaci govore da je broj doseljenih migranata albanske nacionalnosti te godine iznosio 3923 (ibid.). Vican navodi period od polovice pedesetih do polovice šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća kao posljednje najveće iseljavanje Albanaca s Kosova (pretpostavlja se da ih je tada oko 200 000 iselilo u Tursku) (Vican 2000: 100). Politika Slobodana Miloševića dovela je do stavljanja Kosova pod srpsku vojnu okupaciju 1989. godine, ukidanja obrazovanja na albanskom jeziku, zabranu medija i protjerivanje i ubijanje albanskoga stanovništva (Vican 2000: 86), što je samo produbilo već postojeće nacionalne (srpsko-albanske) antagonizme. Ne čudi stoga činjenica da je upravo dvadeseto stoljeće bilo razdoblje najvećih migracijskih valova albanskoga naroda.

1.2.4. Karakteristični obrasci emigracijsko-imigracijskoga procesa

Vican (2000) u svom istraživanju uočava određene emigracijsko-imigracijske obrasce koji su karakteristični za većinu albanskih obitelji koje su hrvatska područja naseljavale na

⁵⁵ Enciklopedija Jugoslavije (1980.) navodi podatak o više od 90% nepismenog albanskog stanovništva u prvoj polovini 20. stoljeća, odnosno za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (usp. Ismajli 1976). Do kraja stoljeća (odnosno 1990. godine) nepismenost se smanjila na 10 % (Vican 2000). Razlog zbog kojega je vrlo velik postotak stanovništva kroz dugo vremensko razdoblje bio nepismen, Vican (2000) vidi u činjenici da je albanski narod stoljećima bio pod tuđinskom okupacijom i utjecajem (za vrijeme turske vladavine, a zatim i u određenim periodima ranije jugoslavenske povijesti), što je pak rezultiralo nazadovanjem obrazovnog sustava ili pak potpunim onemogućavanjem prava na školovanje na vlastitom jeziku. U prilog dostupnosti školovanja nije išla ni činjenica da je većina albanskoga stanovništva obitavala na selima, gdje škole nisu ni postojale.

disperzivni način. Proces emigracije obično bi započinjao odlaskom jednog radno sposobnog i isključivo muškog člana obitelji. Njega bi u zemlji primitka u većini slučajeva prihvaćao član obitelji koji je prethodno emigrirao, te mu pomagao u prvotnom pronalaženju posla (ekonomskom situiranju) ili mu pak omogućio učenje zanata (šegrtovanje). Bilocirani tip življenja značio je odvojenost muškoga člana od ostatka obitelji koja ostaje u zemlji porijekla, a po potrebi se iseljavaju i drugi muški članovi. Budući da je primarni cilj migracije u većini slučajeva bilo financijsko osiguravanje životnih uvjeta i eventualno osamostaljivanje u poslu, preseljenje čitave obitelji u zemlju primitka bilo je moguće tek kad bi se za to stvorili uvjeti. Vican također uočava da se različita vjerska pripadnost Albanaca u Hrvatskoj odražava i na razlike u obiteljskoj strukturi. Dok je za pripadnike katoličke vjeroispovijesti karakterističan oblik inokosne, odnosno nuklearne obitelji (koju čine otac, majka i djeca), za pripadnike muslimanske vjere uobičajeno je da žive u proširenim ili pak bilociranim (odvojenim) obiteljima (Vican 2000: 139-143).

Uz strukturne promjene koje su se u većoj mjeri nakon emigracije događale u albanskim katoličkim obiteljima, istraživanje je pokazalo i „daleko veću tendenciju preseljavanja i nastanjivanja članova katoličkih obitelji u Hrvatskoj s odlukom o trajnom ostajanju u Hrvatskoj, za razliku od članova muslimanskih obitelji koje prilično zadržavaju strukturu proširenog i dislociranog tipa domaćinstva izvan Hrvatske i u Hrvatskoj, i koji Hrvatsku kao doseljenički prostor s puno manjim intenzitetom prihvaćaju kao *svoj* prostor“ (Vican 2000: 144). Vjerojatno je to i jedan od glavnih razloga zbog kojih su rezultati analize kvantitativnih podataka u istom istraživanju pokazali da su ispitanici rođeni u Hrvatskoj katolici, dok su oni islamske vjeroispovijesti rođeni i djetinjstvo proveli u zemlji porijekla⁵⁶. Također, Albanci muslimanske vjeroispovijesti skloniji su odvojenom tipu življenja do mirovine i rjeđe donose odluke o trajnom preseljenju i preseljenju čitave obitelji u Hrvatsku. Odgođena odluka o povratku na kraju se i ostvaruje, te dolazi do rotacije članova obitelji (na mjesto povratnika dolazi nasljednik u obnašanju djelatnosti). Za razliku od toga, zajedničkom obiteljskom življenju i doseljavanju najbližih članova obitelji u zemlju primitka (nakon stvaranja egzistencijalne sigurnosti i eventualnog ostvarivanja uvjeta za samostalan rad) skloniji su Albanci katoličke vjeroispovijesti. Oni vrlo često odgađaju odluku o povratku u matičnu zemlju, ili pak donose odluku o trajnom preseljenju u Hrvatsku, koju vide kao

⁵⁶ „Rađanje muslimanske djece u vlastitom kulturno-etničkom kontekstu naznaka je zatvorenog življenja u kojoj se prepoznaje utjecaj vjere (...)“ (Vican 2000: 152).

zemlju mogućnosti za sve članove obitelji (Vican 2000: 326). U prilog tome ide i činjenica da su djeca Albanaca katolika redovno uključena u hrvatski odgojno-obrazovni sustav, a pokazuju i veće težnje za postizanje višeg obrazovanja (u tome ih vrlo često potiču i sami roditelji)⁵⁷. Podatak o slabijoj uključenosti djece iz muslimanskih albanskih obitelji u hrvatski školski sustav objašnjiva je i ranije iznesenom činjenicom da Albanci muslimanske vjeroispovijesti u daleko većoj mjeri teže povratku u matičnu zemlju, što uglavnom i ostvaruju. Sukladno svemu navedenome, Vican zaključuje da „Albanci katolici žive model prilagođavanja u novom kulturnom kontekstu s izrazitijim asimilacijskim naznakama“, za razliku od Albanaca muslimana koji nemaju takve tendencije (ibid. 329). Jedan od razloga za to autorica vidi i u manjem stupnju društvene prihvaćenosti u zemlji primitka, odnosno u osjećaju veće kulturne razlike s obzirom na vjersku pripadnost. S time se slaže i Ceribašić (2008) koja navodi kako se većina Albanaca katolika porijeklom s Kosova potpuno integrirala u hrvatsku sredinu, dok su se neki i oženili Hrvatima.

⁵⁷ Vican (2000: 327, 329) je uočila da se, za razliku od toga, Albanci muslimanske vjeroispovijesti ograničavaju na strukovna usmjerenja i manje uključuju djecu u hrvatske škole, osobito žensku (zadržavaju se u okviru tradicionalnosti i uloge žene kao domaćice).

2. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1. Problematika definiranja jezika i višejezičnosti

U ovome poglavlju definirani su osnovni pojmovi i koncepti koji se koriste u istraživanju. Neki od njih zahtijevaju kritičko promišljanje, a prvi se nameće upravo *jezik* kao ključni pojam čitavog istraživanja. Ovisno o poziciji iz koje ga promatramo, postoje brojne definicije pojma jezik. U ovome radu on se promatra prvenstveno kao „složeni, višemodalni i dinamični skup znakova koje ljudi upotrebljavaju u jezičnome djelovanju“ (Sujoldžić 2013: 174), a čija su značenja, implikacije i načini upotrebe u najmanju ruku prilično kompleksni.

Problematika definiranja jezika posljednjih je desetljeća vrlo aktualna. Umjesto zatvorenim i homogenim, moderne teorije i poststrukturalistički pristupi jezik smatraju dinamičnim i otvorenim sustavom koji se neprestano mijenja u procesu interakcije govornika (usp. Le Nevez 2006 i Wei 2013), a sastoji se od brojnih podsustava (varijeteta) koji su sociokulturno i prostorno determinirani (usp. Halwachs 2007). Striktne granice među jezicima smatraju se umjetnima, odnosno društveno i politički konstruiranima (Weber i Horner 2012) putem institucionalnih procesa standardizacije budući da one u prirodnome stanju jezika ne postoje, već postoji neograničen broj varijeteta i miješanih i hibridnih oblika jezika (Shohamy 2006). Navedena shvaćanja fluidnosti jezika i njegovog situacijskog i interakcijskog karaktera vrlo su bliska modernim shvaćanjima identiteta i identifikacijskih procesa, o čemu će biti više riječi u poglavlju o jeziku u kontekstu identifikacijskih praksi i procesa (2.3.).

Poimanja jezika kao striktno definiranog i ograničenog entiteta nastala su kao rezultat buđenja nacionalne svijesti i nacionalnih pokreta te stvaranja nacionalnih država u Europi u 17. i 18. stoljeću, a time i nacionalnih, standardnih jezika. Iz ideologije jedna nacija - jedan jezik proizašao je stav da je jednojezičnost nužna za nacionalni napredak (Gal i Irvine 1995). Ideologija jednojezičnosti u suvremenim se istraživanjima često kritički propituje, a jake veze između koncepata kao što je 'nacija', 'država' i 'jezik' postaju sve nejasnije i manje naglašene čak i u državama koje se smatraju jezično ujedinjenima. Razlog za to jest što navedene ideologije prikrivaju jezičnu raznolikost koja je karakteristična za stvarna društvena okruženja. Svakodnevne jezične razmjene pokazuju kako je jednostran odnos jedan jezik – jedna kultura

ustvari vrlo nejasan budući da upravo (i)migrantske i višejezične zajednice pokazuju mogućnost supostojanja više jezika, dijalekata i sl. u jezičnom repertoaru govornika (usp. Jie 2009).

Suvremeni lingvisti i lingvistički antropolozi smatraju sve jezike i jezične varijetete, standardne i nestandardne, jednako vrijednima (i jednako učinkovitima kao komunikacijskim sustavima (Grbić 2004: 241)) s obzirom na činjenicu da prema sistemskim obilježjima i prema kriteriju tipološke bliskosti i različitosti „svaki bi dijalekt mogao biti jezik, a svaki bi lokalni idiom mogao biti dijalekt ili jezik“ (Škiljan 2002: 35). No Bourdieu smatra da, iako ispravno misle kada kažu da su svi jezici lingvistički jednaki, lingvisti griješe kada misle da su društveno jednaki (Bourdieu 1977: 652). I praksa pokazuje kako politički i javni diskurs i dalje naglašavaju njihov hijerarhijski odnos koji je odraz jezičnih ideologija i izvanjezičnih faktora (političkih, ekonomskih i sl.). To konkretno znači da se standardne varijetete generalno smatra svojevrsnom normom i jedinim legitimnim oblikom jezika. Samim time oni postaju superiorniji i vrijedniji od drugih varijeteta, dijalekata, lokalnih govora, manjinskih jezika i sl., uz koje se često vežu negativne konotacije, čime se stigmatiziraju i njihovi govornici (usp. Milroy 2001). Sam standardni jezik u svojoj osnovi ustvari predstavlja samo jedan „prestižni“ varijetet (dijalekt) koji je iz određenih (gotovo isključivo političkih) razloga izdignut iznad ostalih, njemu sličnih varijeteta (koji se u tom kontekstu nazivaju njegovim dijalektima i posljedično ih se podcjenjuje i degradira (Bourdieu 1992: 26)), i koji uživa institucionalnu potporu i reproduciranje putem obrazovnoga sustava, odnosno ima legitimitet koji mu dodjeljuju upravo formalne institucije (obrazovanje, država, mediji i sl.)⁵⁸. Slično smatra i Salzmann koji navodi da je standard „stilistički ili dijalektalni varijetet koji (...) se koristi u službenim situacijama i ima društveni prestiž“ (Salzmann 1998: 167). Prihvaćajući njegov autoritet i ispravnost, govornici potvrđuju njegovu simboličku dominaciju.

Bourdieu (1991) jezik smatra medijem moći putem kojega pojedinci dolaze do svojih ciljeva, no on smatra da jezik zadobiva moć preko određene institucije koja mu je pripisuje, ili pak time što ga koriste osobe i skupine koje se nalaze na položajima moći. To bi značilo da „jezik vrijedi koliko vrijede oni koji ga govore“ (Bourdieu 1977: 652), odnosno kolika je

⁵⁸ Bourdieu tvrdi da su gramatičari ti koji utvrđuju što se može smatrati legitimnim jezikom (a to propisuju, odnosno kodificiraju, gramatikama i rječnicima), a tko legitimnim govornikom. Legitiman jezik zatim se reproducira putem obrazovnoga sustava (unutar kojega se podučava dominantna upotreba jezika i time ju se posvećuje kao jedinu legitimnu (Bourdieu 1992: 43)), te u obitelji (ibid. 46, 47).

njihova moć i autoritet u ekonomskim i kulturnim odnosima. Drugim riječima, moć (i prestiž) ne leži u samome jeziku, već u njegovim demografskim, ekonomskim i političkim implikacijama (usp. Grbić 2004). Kada jezik sam postane osnovom moći i kontrole, dolazi do dodatnog utvrđivanja društvene i ekonomske nejednakosti te reproduciranja moći putem jezičnih praksi (Grbić 2004: 241).

Iako je polemika oko toga koji se govor smatra (zasebnim) jezikom, a koji ne, više društveno-političko nego lingvističko pitanje, iz takvih se stavova rađaju ideologije standardnoga jezika (usp. Kapović 2010) koje utječu na percepciju i stavove govornika i čitave zajednice. Oni tada svoj materinski jezik izjednačavaju sa standardnim varijetatom, koji na taj način počinje predstavljati simboličku vezu među članovima kolektiva i stvara privid jedinstvenosti (Škiljan 2002:124) te osigurava kolektivnu identifikaciju na razini nacije.

Također, ideologija standardnoga jezika sam standard i njegove substandardne varijetete povezuje s većom ili manjom količinom (simboličke) moći koja se zatim pripisuje i govornicima koji se služe navedenim jezicima. Na to se referira i Woolard (1998) koja jezične ideologije shvaća vezom između društvenih i govornih formi. Woolard i Schieffelin (1994: 57) jezične ideologije definiraju kao „skup vjerovanja o jeziku koje govornici izgovaraju kao racionalizaciju ili opravdanje za svoje shvaćanje jezične strukture i upotrebe jezika“, a smatraju da se jezične ideologije ne odnose isključivo na jezik, već podrazumijevaju i nejednakost između govornika pojedinih jezika. Ideologije se stoga vežu uz društvenu nejednakost i odnose moći. One također uvelike utječu na stavove i ponašanje govornika vezano uz njihove govorne prakse, a njihov je utjecaj vidljiv i u službenom i popularnom „rangiranju“ pojedinih jezika, odnosno stvaranju hijerarhija navodno više ili manje vrijednih jezičnih varijeteta.

Skutnabb-Kangas i Phillipson (2010: 78-79) granice između jezika i dijalekata, kao i između pojedinih jezika smatraju društveno-političkim konstruktima⁵⁹ (usp. Weber i Horner 2012; Wei 2013). Povlačenje (fiktivnih) granica između pojedinih jezika i varijeteta nužno rezultira stvaranjem „onih drugih“ koji ne pripadaju „našoj“ jezičnoj zajednici, već su definirani svojom jezičnom zajednicom (Škiljan 2002: 118). Usprkos svemu navedenome,

⁵⁹ Umjesto čvrstih i striktnih granica između susjednih jezika, Trask (1999: 140) govori o dijalektalnom kontinuumu koji označava postupne promjene koje se pronalaze u lokalnim govorima (regionalnim dijalektima). Ipak, napominje kako nisu rijetki slučajevi u kojima se lokalni varijeteti razlikuju u tolikoj mjeri da se njihovi govornici gotovo uopće međusobno ne razumiju.

standardne se varijetete smatra prestižnijima od nestandardnih budući da je njihovo poznavanje potrebno za društvenu mobilnost, komunikaciju u službenom kontekstu, školovanje, zapošljavanje, ekonomski napredak i slično. S druge strane, nestandardni varijeteti (dijalekti i lokalni govori) vežu se uglavnom uz neformalne situacije, obiteljsku domenu, komunikaciju s prijateljima i slično. Navedenu funkcionalnu podjelu između dva varijeteta, standardnog i nestandardnog, koji koegzistiraju unutar jedne zajednice govornika Ferguson (2005) naziva diglosijom⁶⁰. Ona podrazumijeva istovremenu upotrebu idioma visokog prestiža (*high* (H)) i idioma niskoga prestiža (*low* (L)), od kojih svaki izvršava različite i jasno razgraničene komunikacijske i društvene funkcije⁶¹. Njihova upotreba je strogo odvojena i ograničena na pojedine domene svakodnevnoga života: nadređeni odnosno „visoki“ (H) varijetet usvaja se putem formalnog obrazovanja i koristi u pismenom obliku te u formalnim situacijama, dok se „niskima“ (L) smatraju varijeteti koji se koriste u neformalnim situacijama i obiteljskoj domeni⁶². Fishman (2005) je pojam diglosije kako ga shvaća Ferguson proširio na upotrebu dvaju potpuno različitih jezika, odnosno genetski nepovezanih idioma, nazivajući takvo stanje „proširenom diglosijom“. U takvoj situaciji idiom visokog prestiža predstavlja onaj kojim se koristi lokalna elita koja posjeduje moć, dok se idiomom nižeg prestiža smatra materinski jezik koji u takvim situacijama uglavnom označava manjinski⁶³. Navedeni se idiomi ponovno koriste za različite svrhe i u različitim domenama, te izvršavaju odvojene društvene funkcije (Fishman 1978)⁶⁴. Idiom nižeg prestiža, odnosno manjinski jezik, koristi se u domenama privatne komunikacije i predstavlja marker grupne solidarnosti i zajedništva, odnosno ima simboličku funkciju u kontekstu etničkog i kulturnog identiteta (Schiffman 1998; Coulmas 2005). Većinski jezik rezerviran je pak za domene javne komunikacije i u većini slučajeva služi za određene pragmatične funkcije – prvenstveno ekonomski napredak i društvenu mobilnost. Unatoč tome, diglosijski odnos manjinskoga i većinskoga jezika smatra se jednim od faktora koji dovode do zamjene jezika.

⁶⁰ Pojam je definirao u radu iz 1959. godine, objavljenom u časopisu *Word*.

⁶¹ Weber i Horner (2012: 5) smatraju da takva binarna opozicija pojednostavljuje i ne zahvaća čitavu kompleksnost jezične stvarnosti, posebice u postmodernom dobu globalizacije i izrazite raznolikosti.

⁶² Primjeri diglosije koji se često navode u literaturi su: standardni njemački i švicarski njemački u Švicarskoj, klasični arapski i njegovi brojni lokalni varijeteti u arapskim zemljama, klasični latinski i vernakularni romanski jezici itd.

⁶³ No Fishman (1978) navodi da istovremeno prisustvo dva ili više jezika ne podrazumijeva nužno pojavu diglosije u svim takvim situacijama.

⁶⁴ Kao primjere proširene diglosije isti autor navodi biblijski hebrejski i yiddish, španjolski i guarani u Paragvaju te standardni engleski i karijski kreolski jezik.

S obzirom na ranije objašnjenu problematiku definiranja pojmova 'jezik' i 'dijalekt', u ovome radu koristim naizmjenično (i u većini slučajeva jednakoznačno) termine jezik, idiom, varijetet i govor. Pojam 'idiom' koristim kao „neutralni pojam nadređen svim jedinicama u skupu jezične raznolikosti“⁶⁵, kako ga definira Škiljan (2002: 12), odnosno kao „opći naziv za sve jezične varijante, tj. naziv koji pokriva termine jezik, narječje, dijalekt, govor...“, kako ga definira Kapović (2010: 58). Pod pojmom 'varijetet' podrazumijevam također neutralan i opći termin koji označava i jezik, i dijalekt, i stil, i registar (usp. Weber i Horner 2012: 28). Zbog značenja koja u sebi sadrže, pojmovi 'idiom' i 'varijetet' smatraju se neutralnijima od pojma 'jezik' budući da ne podrazumijevaju uvriježenu dihotomiju koja postoji između pojmova 'jezik' i 'dijalekt'. Iako u većini slučajeva koristim upravo termin 'jezik', njegovo značenje podrazumijeva ono koje u sebi sadržavaju termini 'idiom' ili 'varijetet', dakle ne odnosi se nužno i isključivo na standardni varijetet jezika, osim u slučajevima kada naglašavam da se radi upravo o standardnome jeziku (hrvatskom, talijanskom ili albanskom).

Budući da iz problematičnih definicija jezika proizlaze i problematične definicije višejezičnosti (Weber i Horner 2012), smatram potrebnim ovdje objasniti što se u ovom istraživanju podrazumijeva pod pojmom 'višejezičnost', oko čijeg se značenja također vode velike rasprave među znanstvenicima.

Danas se sociolingvisti i lingvistički antropolozi slažu da ne postoji zajednica čiji je govorni repertoar ograničen na jedan varijetet, već bi se moglo reći da je svaka zajednica višejezična, ali i da je svaki pojedinac ustvari minimalno dvojezičan, budući da svakodnevni jezični repertoar svakog čovjeka podrazumijeva barem dva varijeteta: standardni i nestandardni. Uz to, danas je sve uobičajenije da većina ljudi raspolaže i znanjem barem jednoga stranog jezika. Međutim, rasprave se vode oko toga što ustvari točno znači biti dvo- ili višejezičan. Dok su se ranije definicije većinom temeljile na normi jednojezičnosti i podrazumijevale su jednako tečno (izvorno) i učestalo korištenje oba (ili više) jezika kako bi se govornika moglo smatrati dvo- ili višejezičnim (usp. Salzmann 1998: 170), suvremeni pogledi donose ne previše striktne definicije pojmova. Tako na primjer Edwards višejezičnost definira prilično liberalno i smatra da ukoliko govornik engleskoga jezika može reći ili razumjeti izraze kao što su *c'est la vie*, *gracias*, *guten tag* ili *tovarisch*, zasigurno barem

⁶⁵ I jezik, i dijalekt, i mjesni (lokalni) govor, i bilo koji sociolekt ili specifičan jezik pojedinca (idiolekt) predstavljaju idiome.

donekle vlada stranim jezicima (Edwards 1994: 55). Takvo bi tumačenje višejezičnosti značilo da je ustvari svaki govornik ne samo dvo-, već i višejezičan. Franceschini navodi da se višejezičnost treba shvaćati kao „sposobnost društava, institucija, skupina i pojedinaca da u prostoru i vremenu uobičajeno i svakodnevno sudjeluju s više nego jednim jezikom“ (Franceschini 2009: 33-34)⁶⁶ te smatra da nepotpuna višejezična kompetencija koja se koristi za komunikaciju nije u sukobu s normativnim pristupom višejezičnosti. Upravo suprotno, ona pokazuje kako je moguće postići profesionalni uspjeh unatoč relativno niskom stupnju jezičnih vještina (Franceschini 2009). Blommaert et al. (2005: 199) također smatraju da se višejezičnost ne treba nužno shvaćati kao potpunu kompetenciju na različitim jezicima te za oskudno poznavanje jezika koriste termin „krnja višejezičnost“ (eng. *truncated multilingualism*).

Weber i Horner pojam višejezičnosti općenito smatraju problematičnim budući da podrazumijeva da su jezici ograničeni i brojivi entiteti, te predlažu redefiniranje pojma i alternativan pogled na njega ne u terminima 'jezika', već u terminima jezičnih resursa i repertoara (Weber i Horner 2012: 3-4). Višejezičnost shvaćaju kao kontinuum brojnih jezičnih resursa i repertoara⁶⁷ koje govornici imaju na raspolaganju i koji se sastoje od više od jednoga varijeteta (bilo jezika ili dijalekta) između kojih ne postoje striktno granice. Isti autori zaključuju da se na taj način sve pojedince može smatrati više ili manje višejezičnima, budući da svatko od nas svakodnevno koristi različite jezične varijetete, registre, stilove, žanrove i sl. koji predstavljaju sastavni dio naših dinamičnih jezičnih repertoara.

⁶⁶ U originalu: „*The term/concept of multilingualism is to be understood as the capacity of societies, institutions, groups and individuals to engage on a regular basis in space and time with more than one language in everyday life.*“

⁶⁷ Jezični ili govorni repertoar definira se kao skup jezičnih resursa odnosno varijeteta (bilo jezika ili dijalekata) koje pojedinac ima na raspolaganju (Weber i Horner 2012: 4).

2.2. Specifičnosti višejezičnih sredina i suvremena istraživanja

Multikulturene i višejezične sredine česta su tema suvremenih istraživanja, posebice u kontekstu globalizacijskih procesa i pojačanih (globalnih) migracijskih kretanja za koje se smatra da su među glavnim uzročnicima etničke i jezične raznolikosti u posljednjih tridesetak godina. Znanstvenici naglašavaju da migracije, osim društvenih i ekonomskih, uvijek imaju i sociolingvističke posljedice (Kerswill 2006) – osim društvenih, utječu i na jezične prakse, a dugoročno i na jezičnu promjenu. Iako se smatra da su ljudska društva gotovo oduvijek bila višejezična, u postmodernim društvima obilježenim upravo učestalim migracijama višejezičnost postaje gotovo pa normom svakodnevne komunikacije, za razliku od ideologije „jedna nacija - jedan jezik“, o čemu je bilo riječi u prethodnome poglavlju. U višejezičnim je sredinama nekoliko jezičnih varijeteta u stalnoj simultanoj upotrebi od strane različitih pojedinaca i skupina, stoga one predstavljaju složene jezične stvarnosti u kojima do izražaja dolaze i odnosi moći, budući da ne mogu svi jezici ili varijeteti imati jednak status i vrijednost te ekonomski potencijal, odnosno omogućavati jednak pristup simboličkim i materijalnim resursima. Nelde (1997) smatra da ne postoji jezični kontakt bez jezičnoga konflikta. Budući da ih karakteriza nejednaka raspodjela jezičnoga kapitala, „dvojezične situacije omogućavaju da se na gotovo eksperimentalan način prati kako se jezik u upotrebi mijenja ovisno o odnosu između govornikā (i njihovih izražajnih sredstava)“ (Bourdieu 1992: 66). U višejezičnim situacijama varijacije u jezičnoj upotrebi te status pojedinih jezika ovise o odnosu između govornika i njihovom položaju u društvenome prostoru (Bourdieu 1977).

Myers-Scotton⁶⁸ je u Nigeriji i Keniji istraživala obrasce dvojezičnosti i došla do zaključka da se pojedini jezici ili varijeteti koriste u zasebnim domenama svakodnevnoga života i s različitim ciljevima te na taj način mogu prenositi i određena značenja, odnosno ukazivati na to što govornici svojim govorom žele postići. Iz toga se izrodila teorija o obilježenosti govora prilikom prebacivanja kodova, tzv. *markedness model*. Značajnom se smatra već i sama upotreba oba jezika istovremeno, budući da takav način jezične prakse može označavati dvojne identitete (Mesthrie et al. 2000: 168).

⁶⁸ Ovdje ukratko navodim samo neka dosadašnja istraživanja dvo- i višejezičnih zajednica koja se smatraju ključnima budući da su otkrila neke generalne trendove i procese jezične uporabe.

Gal (1978) je u etnografskom istraživanju⁶⁹ u austrijskome gradiću Oberwartu koji se nalazi blizu granice s Mađarskom proučavala na koji način industrijalizacija utječe na promjene u svakodnevnoj upotrebi različitih jezika te kako se time mijenja vrednovanje i status pojedinih jezika. To pak utječe na komunikacijske strategije govornika na način da su motivirani promijeniti svoj odabir jezika u različitim kontekstima (pa čak i napustiti jedan od jezika). Jezici u upotrebi (mađarski i njemački) bili su povezivani s različitim načinima života: dok se mađarski vezao uz tradicionalni seljački život, njemački se vezao uz modernost i ekonomski uspjeh (jezik mladih, jezik budućnosti, prestiža i zarade), stoga je odabir jezika bio vezan i uz dob govornika. No najvažniji faktor pri odabiru jezika bio je sugovornik.

Objašnjenje za prilagođavanje govornika u komunikaciji Giles je dao u teoriji prilagođavanja govora koju je predložio 1973. godine. Iako ju je prvotno nazvao *speech accomodation theory* - SAT, budući da su se prilikom istraživanja u obzir uzimale isključivo lingvističke varijable, naziv je zatim promijenio u *communication accomodation theory* – CAT, nakon što se uvidjelo da veliku ulogu u govornome prilagođavanju igra i neverbalna i diskurzivna dimenzija društvene interakcije. U teoriji prilagođavanja govora dva su pojma ključna: konvergencija (koja podrazumijeva prilagođavanje sugovornikovome govoru – poprimanje naglasaka, izgovora i sl.) i divergencija (koja podrazumijeva upravo suprotno, odnosno namjerno naglašavanje razlika u govoru). Iako se u početku smatralo da je kontekst taj koji određuje na koji način će govornici prilagođavati svoj govor (ovisno o tome da li je situacija u kojoj se komunikacija odvija formalna ili neformalna), kasnije su se u obzir uzeli i drugi kriteriji. Istraživanja su pokazala da ciljevi prilagođavanja govora mogu biti raznoliki: od društvenog odobravanja, izražavanja solidarnosti, izražavanja identiteta u vidu prilagođavanja (konvergencija) zbog identifikacije s pojedincima ili skupinama ili pak razlikovanja od ostalih pojedinaca i skupina (divergencija), zatim društvene integracije, prilagođavanja temi razgovora i sl. (Giles et al. 1991; usp. Duranti 2009⁷⁰).

Koliko su jezične granice fluidne i kontekstualno definirane vidljivo je upravo u višejezičnim sredinama u kojima dolazi do jezičnoga dodira (eng. *language contact*) koji

⁶⁹ Koristila je metode promatranja jezičnoga ponašanja u različitim kontekstima, audio-snimanja primjera upotrebe jezika te intervjua o upotrebi jezika u svakodnevnim interakcijama.

⁷⁰ Duranti govornike naziva izvođačima (*performers*) upravo zbog toga što svoj govor često prilagođavaju u pragmatične svrhe.

podrazumijeva promjene u jeziku koje nastaju zbog utjecaja drugoga jezika⁷¹. Posljedice jezičnoga dodira su, među ostalim, dvo- i višejezičnost, diglosija te prebacivanje i miješanje kodova. Prebacivanje kodova (eng. *code-switching*)⁷² označuje „uporabu dvaju ili više pretpostavljenih posebnih jezika u istome komunikacijskom događaju“ (Sujoldžić 2013: 80), dok miješanje kodova (eng. *code-mixing*) podrazumijeva „proces u kojemu se u jednome izričaju upotrebljavaju jezična obilježja dvaju ili više pretpostavljenih posebnih jezika“ (ibid.). Počecima interesa za prebacivanja kodova smatraju se istraživanja Bloma i Gumperza iz 1972. godine u gradiću u sjevernoj Norveškoj, gdje su u upotrebi dva varijeteta koji se koriste u različitim situacijama i od strane različitih govornika: Ranamål (lokalni dijalekt - simbol lokalnog kulturnog identiteta, pridružen domeni doma, obitelji i prijatelja te lokalnim aktivnostima) i Bokmål (standardni varijetet - vezan uz formalnu edukaciju, službenu komunikaciju, religiju i medije). Blom i Gumperz (2005) pokazali su da govornici mijenjaju kodove za vrijeme istoga društvenog događaja s ciljem prenošenja određenih društvenih značenja.

Značenje svakog pojedinog prebacivanja nužno je interpretirati u kontekstu u kojem se prebacivanje odigralo, budući da se ono gotovo uvijek koristi s određenim ciljem. U suvremenim istraživanjima poseban se naglasak stavlja upravo na međusobnu povezanost identifikacijskih praksi i prebacivanja kodova: pristup i raspolaganje različitim društvenim identitetima te očuvanje ili pregovaranje identiteta, odnosno identificiranje s određenom skupinom ili pak distanciranje i razlikovanje od neke druge skupine. Tako na primjer Auer (1998) smatra da prebacivanje kodova ukazuje i na pripadnosti skupini u dvojezičnim zajednicama, dok Sebba i Wootton (1998) objašnjavaju prebacivanje kodova u kontekstu razgraničavanja između „našega koda“ („*we-code*“) i „njihovoga koda“ („*they-code*“)⁷³ te zaključuju da se identiteti stvaraju, pregovaraju i neprestano mijenjaju tijekom interakcije. Identifikacijske funkcije prebacivanja kodova na primjeru zajednica praksi prikazuje i De Fina (2007), a Sujoldžić (2009b) napominje kako u specifičnom kontekstu grada Pule prebacivanje i miješanje kodova simboliziraju određene aspekte identiteta i igraju ulogu u stvaranju i reprezentiranju identiteta tipičnoga stanovnika Pule (Puležana).

⁷¹ Za više definicija jezičnoga dodira vidi na primjer Štebih Golub 2010.

⁷² U literaturi se koristi i naziv kodno preključivanje.

⁷³ O navedenom je razgraničavanju kodova govorio još Gumperz 1982. godine, koji je naveo da etnički manjinski jezik predstavlja „mi-kod“ („*we-code*“) i veže se uz grupne i neformalne aktivnosti, dok se većinski jezik smatra „njihovim kodom“ i veže se uz službene i izvangrupne odnose (Gumperz 1999).

Škiljan smatra da, budući da pojedinci u višejezičnim sredinama mogu upotrebljavati veći broj međusobno različitih idioma, oni na taj način „pripadaju istovremeno i većem broju jezičnih zajednica: ovladavanje bilo kojim idiomom ujedno je, u principu, 'ulaznica' za jezičnu zajednicu u kojoj se taj idiom koristi“ (Škiljan 2002: 39). Na tragu toga je i shvaćanje da dvojezični govornici mogu izražavati svoje hibridne identitete. Tako na primjer Kanno u istraživanju japanskih povratnih migranata tvrdi da dvojezični govornici posjeduju dvojezične i dvokulturne identitete budući da smještaju sebe „između dva jezika i dvije (ili više) kulture i inkorporiraju te jezike i kulture u poimanje samih sebe“ (Kanno 2003: 3). Kako navodi Duranti (1997), u svakodnevnoj komunikaciji u višejezičnom okruženju izbor određenoga varijeteta (koji gotovo nikada nije slučajan) nauštrb nekog drugog može biti pokazatelj etničke pripadnosti, a slično se pokazalo i u etnografskim istraživanjima jezične upotrebe koja je Heller provodila u Kanadi (Heller 1982, 1985). Ansaldo pak smatra da se u višejezičnim zajednicama pojedinci identificiraju s višejezičnim repertoarom, odnosno jezičnim pluralizmom, a ne samo s određenim kodom (Ansaldo 2010: 615, 621). On također upozorava na nužnost preispitivanja pojma materinskoga jezika, s obzirom na to da ideologija jednojezičnosti podrazumijeva da govornici mogu imati samo jedan takav jezik (Weber i Horner 2012: 18). Do sličnih su zaključaka došle i Skelin Horvat i Muhvić-Dimanovski (2012) istražujući percepcije materinskoga jezika u istarskom multikulturnom okruženju.

Sam pojam materinskoga jezika tradicionalno u sebi sadrži konotacije porijekla i označava prvi jezik koji govornik usvoji kao dijete, majčinski jezik, odnosno jezik obitelji i doma te se stoga smatra nositeljem emocionalnih i identitetskih konotacija. Suvremene teorije o jeziku preispituju i takvo shvaćanje, na što ih navode upravo istraživanja koja se provode u višejezičnim sredinama. Pojedini autori smatraju da bi se termine „izvorni govornik“ i „materinski jezik“ trebalo zamijeniti drugim pojmovima koji se odnose na to koliko pojedinci vladaju pojedinim jezikom te koliko se povezuju i identificiraju s jezikom (Weber i Horner 2012: 19 prema Leung).

Osim međuodnosa između različitih idioma i njihovih govornika, u višejezičnim sredinama dolazi dakle do izražaja kontinuirano i složeno iskazivanje i pregovaranje identiteta budući da se taj proces odvija najčešće upravo putem jezičnih praksi. Kompleksne višejezične

stvarnosti navode stoga istraživače na pokušaje otkrivanja obrazaca jezične upotrebe i odgovora na pitanje 'tko govori koji jezik kome i kada'⁷⁴.

2.3. Jezik u kontekstu identifikacijskih praksi i procesa

S obzirom na specifična pitanja identiteta i identifikacijskih praksi koja se odnose na višejezične sredine, o kojima je bilo riječi u prošleme poglavlju, smatram potrebnim ovdje detaljnije objasniti suvremenu problematiku poimanja identiteta.

Sam pojam identiteta postao je posljednjih desetljeća toliko ustaljen u društvenim i humanističkim znanostima da je danas gotovo nemoguće provesti neko kulturno-antropološko ili lingvističko istraživanje bez da se uzme u obzir barem jednu dimenzija identiteta (individualni, kolektivni, etnički i sl.). Veliko zanimanje za identitet posljednjih desetljeća smatra se prije svega posljedicom procesa globalizacije i dinamike u etničkim odnosima. Iako se sam pojam konstantno problematizira, ne postoji jedna općeprihvaćena teorija identiteta. Upravo suprotno, postmodernistički pristup i suvremena empirijska istraživanja zahtijevaju i naglašavaju potrebu kombiniranja različitih teorijskih pristupa. Promišljanja nekih temeljnih postavki antropologije kao discipline 1980-ih godina dovela su do tzv. postmodernog pomaka (Duranti 2003) u kojem je propitivanje koncepta identiteta, a samim time i uloge jezika odnosno govorenja u oblikovanju života govornika i njihovih mnogobrojnih oblika identiteta, stavljeno na središnje mjesto. Suvremeno stanje rasprava o identitetu možda je najbolje opisao Hall prije dvadesetak godina: „Posljednjih se godina pojam 'identiteta' našao u središtu prave diskurzivne eksplozije, dok je u isto vrijeme bio podvrgnut temeljitoj kritici.“ (Hall 1996: 357).

O kompleksnosti pojma identiteta i njegovih raznolikih značenja i manifestacija dovoljno govori već i sama činjenica da postoje brojni termini kojima se on označava: od etnosa kao urođene, prirodne kategorije, preko etniciteta koji ulazi u terminologiju kada se identitet počinje shvaćati na temelju interakcije i dinamičnih odnosa, zatim etničnosti (koja se

⁷⁴ Prema nazivu članka J. Fishmana „Who speaks what language to whom and when?“ iz 1965. godine u kojem autor nudi neke teorijske i metodološke uvide u proučavanje domena jezične upotrebe i izbora jezika u višejezičnim sredinama.

u literaturi poistovjećuje s etnicitetom), etničke zajednice, etnije, pa sve do samoga pojma identitet i njegovih brojnih izvedenica (jezični identitet, društveni identitet, etnički identitet, kolektivni i individualni identitet, hibridni identitet, višestruki identitet itd.).

Esencijalističko i statično poimanje identiteta (kao fiksnog, ograničenog, nepromjenjivog) zamijenilo je moderno konstruktivističko shvaćanje identiteta kao dinamičnog, fluidnog i promjenjivog procesa. Barthov esej o etničkim granicama iz 1969. godine postavio je temelje novoga, modernističkog smjera⁷⁵ u kojem se identitet izgrađuje i mijenja u interakciji unutar i između društvenih skupina, te na njihovim granicama (Barth 1969). Sam pristup stoga se naziva interakcijskim. Identitet se stvara prilikom procesa interakcije u kojoj skupine naglašavaju neke diferencirajuće kulturne crte⁷⁶ koje ih razlikuju od drugih skupina i kojima se ustvari uspostavljaju i održavaju granice među njima koje nisu fiksne, već fluidne i promjenjive, naglašenije ili prilagodljive (usp. Putinja i Stref-Fenar 1997). Identitet (odnosno etnicitet) se stoga počeo shvaćati kao dinamična kategorija koja nije vječna i nepromjenjiva.

Upravo zbog jedne od osnovnih karakteristika koja mu se pripisuje, a to je dinamičnost, pojam identiteta shvaća se kao cjeloživotni proces te se stoga sve češće zamjenjuje pojmom 'identifikacija', čije je značenje dinamično. Prvi je to predložio Hall (1996) tvdajući da diskurzivni pristup identitetu poima identifikaciju kao konstrukciju i nikad dovršen proces. On također smatra da identiteti nikada nisu jedinstveni - u moderno doba oni postaju sve više razlomljeni i promjenjivi. I mnoga su druga istraživanja potvrdila da identiteti nisu fiksni, pripisani i dani kao takvi, već upravo suprotno, slojeviti su i višestruki te podložni stalnoj mijeni, preoblikovanju i redefiniranju. U sebi sadrže relacijsku ideju, odnosno stvaraju se isključivo u odnosu s Drugim, naglašavanjem razlika ili sličnosti, viđenjem samih sebe, ali i od strane drugih, kao pripadnika određene zajednice. Zbog navedenih karakteristika identiteta, smatra se da je primjerenije govoriti o identifikacijskim *procesima* koji podrazumijevaju neprestano i trajno konstruiranje i rekonstruiranje identiteta tijekom života pojedinaca i skupina.

⁷⁵ Mnogi Barthovu teoriju smatraju prijelomnom točkom bavljenja etnicitetom u suvremenoj antropologiji, odnosno začetnicom novog modernističkog smjera.

⁷⁶ Odrednice ili markeri prema kojima se društvene zajednice etnički identificiraju brojni su i promjenjivi. „Posebne okolnosti (...) određuju koji će označitelji biti važniji, a koji manje važni u procesu samoidentifikacije i identifikacije, tj. u procesu određivanja jednakosti s pripadnicima svoje zajednice („mi“) i razlikovanja od pripadnika drugih zajednica („oni““ (Grbić 1998: 183).

Identiteti se konstruiraju kroz upotrebu pojedinih jezika koje se pak veže uz specifične nacionalne, etničke i druge identitete. To bi značilo da, služeći se jezikom, pojedinac izražava i označuje svoju pripadnost određenoj zajednici i svoj osobni identitet. Takav konstruktivistički pogled na identitete nalaže stav da se oni neprestano stvaraju u jezičnoj interakciji, odnosno unutar različitih diskursa i jezičnih praksi. Kroskriky (2001: 106) stoga identitet definira kao „jezičnu konstrukciju zajedništva u jednoj ili više društvenih skupina“, a Bucholtz i Hall (2005) također o identitetima govore kao o diskurzivnim konstruktima budući da se stvaraju upravo u jezičnoj interakciji. Jezik je bitan ne samo za njihovo nastajanje, već i za iskazivanje i pregovaranje⁷⁷ koje se, prema De Fina (2003: 24), događa u narativima i kroz međusobno djelovanje jezičnih izbora. Također, identiteti se mijenjaju i razvijaju ovisno o situacijama, sugovornicima, temi i kontekstima.

Istraživanje izbora jezika u identifikacijske svrhe koje se vrlo često navodi kao primjer jest ono Le Page i Tabouret-Keller (1985). Navedeni autori koji su istraživali obrasce izbora i upotrebe jezika karipskih zajednica u Londonu koje se služe kreolskim govorima zaključuju da pojedinci svakim govornim činom u određenoj mjeri izvode „identitetske činove“⁷⁸ - kroz osobnu upotrebu jezika izražava se osjećaj grupne solidarnosti (odnosno pripadnosti određenoj zajednici) ili pak razlikovanja od drugih skupina. Na tome je tragu i Edwardsov (2010) stav da upravo govor služi za prilagođavanje identiteta s ciljem poistovjećivanja s određenom skupinom, ili pak naglašavanja razlika i granica među skupinama u Barthovom smislu.

2.3.1. Suvremena poimanja međusobne povezanosti jezičnih i identifikacijskih praksi u višejezičnim sredinama i imigrantskim zajednicama

Na jezične procese i promjene intenzivno utječu i migracije stanovništva. Ne iznenađuje stoga što se velik broj recentnih istraživanja odnosi upravo na imigrantsku problematiku. Suvremeni pogledi na migracije i migrantska iskustva po pitanju identiteta

⁷⁷ Od eng. *negotiation (of identity)* – u hrvatskome jeziku ne postoji odgovarajući termin koji bi obuhvatio sveukupno značenje koje podrazumijeva engleski ekvivalent. Učestalo se koristi termin 'pregovaranje' budući da podrazumijeva dinamične odnose na kojima se identiteti temelje.

⁷⁸ U originalu eng. *acts of identity*, što se također može prevesti kao 'činovi identiteta'.

nalažu stav da se u migraciji oblikuju novi, migrantski identiteti (Grbić Jakopović 2014: 187). S činjenicom da se identiteti imigranata postepeno i neizbježno mijenjaju slaže se i Haugen koji smatra da dvojezični govornik „razvija novi identitet koji se sastoji od dva dijela njegovog života, kombiniranih na različite načine“ (Haugen 1990: 2), a takav sintetski identitet prenosi se i na sljedeću generaciju. Kalogjera (2007: 262) u prilog tvrdnji da se kod dvojezičnih govornika razvija dvostruki identitet navodi primjer studenata u Hong Kongu koji se prebacivanjem kodova između engleskog i kineskog jezika služe kako bi potvrdili svoj kineski identitet i intelektualni status (kroz uporabu engleskog) te latinoameričkih useljenika u SAD-u koji miješaju engleski i španjolski kako bi također označili svoj dvostruki identitet. U brojnim istraživanjima komunikacijskih praksi upravo se prebacivanje kodova kao takvo pokazalo jednim od načina iskazivanja identiteta (vidi npr. Myers-Scotton 2005).

Istražujući kompleksnost imigrantskih iskustava istraživači su došli do zaključaka da imigranti, koji u velikoj većini slučajeva predstavljaju dvojezične govornike, razvijaju specifične identitete koje pojedini autori nazivaju hibridnima (usp. Kroskirty 2001), bikulturnima (usp. Grbić 2002⁷⁹), simultanima (Woolard 1998) ili jednostavno mnogostrukima⁸⁰, odnosno višestrukima (usp. Kalogjera 2007). De Fina (2003) je u istraživanju identiteta meksičkih ekonomskih migranata u SAD-u također došla do zaključka da, iako imigranti „koriste etnicitet kao centralnu identifikacijsku kategoriju za sebe i druge“ (De Fina 2003: 9), rezultati istraživanja pokazuju postojanje višestrukih osjećaja pripadnosti zajednici, stoga autorica predlaže upotrebu termina „repertoar identiteta“ (ibid. 4) iz kojega se identiteti preuzimaju ovisno o situacijama, sugovornicima, temi i kontekstima. Isti termin predlažu i Weber i Horner (2012: 85) koji smatraju da se u višejezičnim sredinama identitet govornika može vezati uz više jezika, odnosno može biti višestruk jednako kao što su višestruki i njihovi jezični repertoari. I Edwards (2013) smatra da dvojezičnost povezuje pojedinca s više od jednom etnokulturnom zajednicom, te da je stoga moguća dvojna (ili višestuka) pripadnost koja uključuje različite jezične skupine.

⁷⁹ Autorica smatra da su u imigrantskim identitetima integrirane obje kulture čije jezike dvojezični govornik upotrebljava, pa iz toga razloga naziv 'bikulturni' identitet (Grbić 2002: 306).

⁸⁰ Grbić (1994a) na primjeru Hrvata u Mađarskoj govori o mnogostrukim identitetima etničkih manjina koji podrazumijevaju nekoliko razina (od lokalne, odnosno pripadnosti vlastitoj zajednici, do državne, odnosno zajedništva sa svim građanima dotične države) koje se međusobno isprepliću (eng. *nested identities*).

Iz velikoga broja provedenih istraživanja, od kojih sam navela samo pojedine primjere, može se zaključiti da se u imigraciji identitet i pripadnost zajednici stalno redefinišu te da nipošto nisu jedinstveni i jednoznačni. Stoga je primjerenije govoriti o višestrukim identifikacijama i koegzistenciji nekoliko identiteta koje podrazumijevaju (i)migrantska iskustva. Neki autori, koji u obzir uzimaju transnacionalnu perspektivu, govore i o transnacionalnim identitetima (usp. Glick Schiller et al. 1992) koji premašuju nacionalne granice i ne uklapaju se u isključujuću kategorizaciju „ili-ili“ koja je svojstvena nacionalnim identitetima.

Svakodnevno pregovaranje identiteta kroz jezične prakse najviše dolazi do izražaja upravo u multikulturalnim sredinama u kojima govornici imaju na raspolaganju više idioma i komunikacijskih praksi (Pavlenko i Blackledge 2003; Lim i Ansaldo 2007). Istražujući pregovaranje identiteta u višejezičnim sredinama, Lim i Ansaldo (2007) i Ansaldo (2010) došli su do zaključka da se identiteti i jezici koji su govornicima na raspolaganju prilagođavaju ili usklađuju⁸¹ kako bi se prilagodili promjenjivim fizičkim i vremenskim kontekstima (takav je stav na tragu onoga što Le Page i Tabouret-Keller (1985) nazivaju „identitetskim činovima“). Ansaldo (2010) smatra da je povezivanje neke govorne zajednice samo s jednim jezikom drastična redukcija zbog koje nismo u mogućnosti zahvatiti pravu jezičnu stvarnost tih skupina, a ona podrazumijeva neprestano miješanje jezičnih kodova i repertoara identiteta. To bi značilo da takve višejezične skupine podrazumijevaju upravo složenije obrasce identifikacije na temelju višejezičnih repertoara koje posjeduju (ibid. 615). Identitet govornika definiran je stoga upravo njihovom višejezičnošću – sastavljen je od različitih dijelova kao što je to i njihov govorni repertoar⁸².

2.3.2. Jezik kao simbol grupne (etničke) pripadnosti i uvjeti očuvanja manjinskih jezika

U mnogim se istraživanjima poseban naglasak stavlja upravo na jezik kao važan razlikovni element, odnosno obilježje na osnovi kojega se pojedinci i zajednice međusobno razlikuju i konstruiraju svoje identitete. Budući da uz svoju primarnu, komunikativnu funkciju,

⁸¹ Eng. *alignment*.

⁸² Slično tome, i Gal (2006) višejezičnost smatra znakom kulturnog identiteta govornika.

jezik ima i tzv. manifestativnu funkciju (Grbić 1991, 1994a)⁸³, smatra ga se jednim od ključnih čimbenika u konstruiranju i iskazivanju identiteta, kako osobnih (individualnih) tako i grupnih (kolektivnih).

Najvažnijim aspektom ljudskoga jezika Edwards (2010) smatra upravo njegovu povezanost s grupnim identitetom, a Giles i Coupland (1991) također navode jezik kao glavnu karakteristiku grupne pripadnosti. Mnogi autori naglašavaju ulogu jezika kao važnog obilježja etničkog identiteta (vidi npr. Edwards 1984, 2010; Fishman 1977, 1989; Fought 2006; Grbić 1994, 1994a, 1998, 2002), odnosno simbola pripadosti etničkoj zajednici (Fishman 1989). Iako jezik često predstavlja važan ili presudan kriterij prema kojemu pojedinci definiraju svoju skupinu, ili ih definiraju druge skupine, Grbić ipak navodi da rezultati brojnih istraživanja ustvari pokazuju relativnu ulogu jezika u oblikovanju i održavanju identiteta određene zajednice budući da se etničke i jezične granice ne moraju uvijek podudarati (Grbić 1998: 184)⁸⁴.

Imigrantske i manjinske zajednice koje često imaju službeni status nacionalnih manjina unutar pojedine države gotovo su uvijek dvojezične. Smatra se da dvojezičnost na većinskom i manjinskom (koji je u takvim slučajevima materinski jezik manjinske zajednice) može predstavljati jedan stadij, odnosno prvi korak koji vodi ka zamjeni jezika. Pod tim se pojmom podrazumijeva „proces u kojemu skup jezičnih obilježja pojedinaca ili zajednice prestaje biti sredstvom komunikacije ili ishod toga procesa“ (Sujoldžić 2013: 177). Budući da se materinski jezik smatra jednim od ključnih faktora vezanih za identitet manjinskih zajednica i identifikacijske procese njihovih pripadnika, njegovo očuvanje predstavlja važan segment njegovanja kulture etničkih skupina (etnojezični vitalitet).

Očuvanje manjinskih jezika ovisno je o brojnim faktorima koji, među ostalim, uključuju demografske (broj govornika) i ekonomske varijable, institucionalnu⁸⁵ i zakonsku potporu, stavove samih govornika prema materinskom i ostalim jezicima, međugeneracijski

⁸³ Weber i Horner (2012: 82) koriste termine instrumentalna i identitetska funkcija jezika.

⁸⁴ Postoje, dakako, i neki drugi, nejezični elementi na temelju kojih se etničke zajednice identificiraju i koji služe za uspostavljanje granica među skupinama. Grbić (2004: 241) postavlja pitanje nisu li upravo neki drugi identifikacijski čimbenici ponekad stabilniji fenomeni od jezika.

⁸⁵ Uloga odgojno-obrazovnih institucija od kojih škola predstavlja najorganiziraniji oblik formalnog odgoja i obrazovanja (kao institucionalni čimbenik koji prvenstveno prenosi dominantnu kulturu i jezik) od velikog je značaja za očuvanje jezika.

prijenos jezika, društvenu mrežu govornika (njezinu gustoću i stabilnost) itd. (usp. Milroy 1987; Fishman 1991; Giles i Coupland 1991; Ehala 2011). Hoće li se određeni jezik očuvati i ako izgubi svoju komunikacijsku vrijednost ovisi o brojnim uvjetima. Jednim od najvažnijih smatra se simbolička vrijednost koju jezik predstavlja za svoje govornike (simbol zajedništva). Škiljan (2002) smatra da se simbolički aspekt jezika može uspješno održavati i onda kad je njegova komunikacijska funkcija bitno smanjena ili čak potpuno izostaje, no naglašava da u takvim uvjetima očuvanje jezika zahtijeva mnogo više napora. To bi značilo da situacije u kojima dolazi do zamjene jezika, odnosno u kojima zajednice napuštaju svoj jezik, ne podrazumijevaju paralelno gubljenje etničkog i kulturnog identiteta. Migracije i formiranje doseljeničkih zajednica predstavljaju upravo takve situacije, a Škiljan (2002) u prilog tome navodi primjere treće ili četvrte generacije raznih etničkih zajednica u SAD-u koje upotrebljavaju samo engleski, no usprkos tome čuvaju svoj etnički identitet. O tome je govorio i Edwards (1984) tvrdeći da su komunikacijska i simbolička vrijednost jezika odvojene te da simbolička može postojati u odsutnosti komunikacijske, što bi značilo da se pripadnici neke manjinske zajednice i dalje mogu osjećati njezinim članovima, iako više ne koriste svoj jezik. Ipak, Edwards smatra da u očuvanju jezika značajniju ulogu igra važnost jezika za društvenu mobilnost i ekonomski napredak nego značaj jezika kao simbola etničkog identiteta. Budući da određeni jezici omogućavaju pristup raznim resursima (zapošljavanju, edukaciji i sl.), zaključuje se da do jezične zamjene dolazi prvenstveno zbog ekonomskih razloga, odnosno raznih socio-ekonomskih prednosti koje pruža znanje nekog drugog jezika. Ukoliko i dođe do potpunog usvajanja većinskoga jezika koji nudi više mogućnosti za ekonomski i društveni napredak, važan faktor očuvanja manjinskoga jezika bio bi da se ta dva jezika vežu uz odvojene domene upotrebe, odnosno da se održi njihova striktna diglosijska upotreba (Edwards 2010: 4). Drugim riječima, materinski bi idiom trebao ostati povezan s domenom obitelji i unutaretničkom komunikacijom, dok bi većinski i drugi strani jezici trebali biti ograničeni na javnu komunikaciju, formalne situacije i radno mjesto. U tome važnu ulogu igra obiteljska jezična politika, odnosno stavovi i očekivanja roditelja s obzirom na njihovo imigrantsko iskustvo, te način na koji oni sami vrednuju dvo- i višejezičnost (na što uvelike utječu društveno-politički i ekonomski faktori, kao i jezične ideologije) (Curdt-Christiansen 2009).

Važnost koju određeni jezik zauzima na tržištu rada te time osigurava društvenu mobilnost govornika, značajan je faktor u očuvanju jezične zajednice (Williams 2005). S time

se slažu i Nettle i Romain (2000) koji tvrde da je u današnjem svijetu pristup ekonomskim resursima vjerojatno temeljna odrednica zamjene i nestajanja (izumiranja) jezika. U prilog navedenim tvrdnjama idu i suvremena istraživanja koja se odnose na povezanost jezika i siromaštva u ekonomskom, ali i u političkom smislu (kao nejednakost u odnosima moći). Navedena su istraživanja potvrdila da su prelazak na većinski jezik i posljedično prestajanje korištenja manjinskoga jezika (zamjena jezika) predodređeni faktorima koji su u većini slučajeva upravo ekonomski (Harbert et al. 2009: 8). Stoga je za korištenje i očuvanje određenog jezika od presudne važnosti upravo njegova uloga u određivanju ekonomskoga statusa govornika te omogućavanje pristupa određenim resursima (ekonomskim i društvenim, zapošljavanju, obrazovanju itd.) ili moći (ibid.). Istraživanja o utjecaju neimaštine na očuvanje manjinskih i ugroženih jezika u Africi pokazala su da je siromaštvo ključan faktor u očuvanju, odnosno nestajanju jezika, budući da se govornici nastoje identificirati s društveno, ekonomski i politički najprestižnijim jezikom, pa stoga čitave zajednice u traganju za boljim životom napuštaju svoje jezike ukoliko im se ukažu mogućnosti ekonomskog i društvenog napretka koji bi im omogućilo znanje nekog drugog jezika (Batibo 2009; Brenzinger 2009). Brenzinger (2009) kao razlog za zamjenu jezika u Africi navodi upravo činjenicu da manjinski jezici svojim govornicima ne omogućavaju pristup obrazovanju, zapošljavanju, raznim društvenim uslugama i široj komunikaciji, stoga rješenje za usporavanje tog negativnog trenda vidi u ojačavanju manjinskih jezika i povećanju socio-ekonomske dobrobiti njihovih govornika.

Problem sve učestalije zamjene jezika koja se u 20. stoljeću počela događati i među autohtonim zajednicama SAD-a i Kanade Palmer (1997) pokušava objasniti hipotezom jezika radnog mjesta, odnosno jezika komunikacije na radnome mjestu (eng. *language-of-work-hypothesis*). Navedena bi hipoteza glasila da ako u zajednici koja koristi manjinski jezik nacionalni jezik predstavlja jezik komunikacije na svim radnim mjestima, taj jezik će kroz nekoliko generacija zamijeniti manjinski jezik i u obiteljskom okruženju. Palmer naime smatra da su promjene u ekonomskoj strukturi društva i organizaciji posla i radnih mjesta koje su se događale u drugoj polovici 20.stoljeća u SAD-u i Kanadi dovele do prelaska iz tradicionalne ekonomije koja je bila temeljena na srodstvu i malim obiteljskim djelatnostima u suvremenu nacionalnu i institucionaliziranu ekonomiju, te su za posljedicu imale promjene u društvenoj mreži radnika, a zatim i u obrascima jezične upotrebe. Budući da je tradicionalna ekonomija bila temeljena na srodstvu, pojedinci su za vrijeme rada mogli upotrebljavati

autohtoni jezik. Suprotno tome, nacionalna ekonomija zahtijevala je promjenu jezika komunikacije na radnome mjestu na način da većina poslova zahtijeva znanje engleskoga jezika za potrebe komunikacije s kolegama i nadređenima. To je kao dalekosežnu posljedicu imalo i promjenu jezika koji se koristi unutar obitelji, odnosno odluku većine roditelja da s vlastitom djecom u obiteljskom okruženju koriste nacionalni, engleski jezik (kojega Palmer naziva jezikom preživljavanja (ibid. 268)), umjesto dotadašnjeg autohtonog jezika (kojega naziva jezikom baštine), a sve s namjerom da djecu što bolje pripreme za život i uvjete koji vladaju na tržištu rada. Percepcija roditelja o važnosti pojedinih jezika bila je dakle presudna u toj odluci, čija je nenamjerna posljedica potencijalno i zamjena jezika (budući da prestankom korištenja autohtonog jezika unutar obitelji taj jezik gubi jedinu domenu upotrebe koji je do tada zauzimao).

Ipak, Palmer naglašava kako je zamjena jezika vrlo kompleksan proces na koji nikako ne utječe isključivo jedan faktor (u ovom slučaju bi to bila prednost pri zapošljavanju) već nekoliko jednako važnih faktora, kao što su npr. institucionalna potpora za autohtoni jezik, međuetnički brakovi, stavovi govornika prema vlastitom jeziku, odnos većinskog stanovništva prema navedenom jeziku itd. Također, navedena hipoteza može objasniti zašto autohtone zajednice vlastitoj djeci prenose engleski jezik, no ne i zašto potpuno prestaju koristiti svoj autohtoni jezik (zašto, na primjer, nije moguće stanje stabilne dvojezičnosti u zajednici?). Palmer na kraju zaključuje da prestiž jezika i poštovanje koje govornici imaju spram vlastitog jezika ne predstavljaju ključan faktor u očuvanju ili zamjeni jezika, već je puno važnija činjenica da se jezik koristi u svakodnevnim situacijama, odnosno da njegova upotreba ne zamre. Za razliku od toga, Extra i Yagmur (2004) smatraju da je u imigrantskim zajednicama pitanje hoće li roditelji prenositi djeci matrinški jezik uvelike ovisno o tome koliko ga smatraju temeljnom vrijednošću kulturnog identiteta zajednice.

2.4. Jezik i ekonomija

Budući da je jezik komunikacijski sustav koji je aktivno definiran društvenim, političkim i ekonomskim procesima, ali i sam može biti pokazatelj odnosno odraz odnosa i promjena u društvu, povezanost društveno-ekonomskih faktora i jezičnih procesa oduvijek je bila itekako naglašena. Stoga će se u ovome poglavlju dati pregled istraživanja i teorija koje su se bavile međudnosom jezika i ekonomije u širem smislu, a podrazumijevaju suvremene

ekonomske promjene, komodifikaciju jezika, istraživanje upotrebe jezika u okviru ekonomije jezika te shvaćanje jezika kao proizvoda koji se (kao vrijednost ili kapital) investira na jezičnome tržištu.

2.4.1. Jezik u kontekstu ekonomskih promjena

Globalne ekonomske i društvene promjene na direktne i indirektne načine utječu na specifične (više)jezične prakse i procese, usvajanje i upotrebu jezika i jezičnih varijeteta, status i ulogu određenih jezika, očuvanje, zamjenu i nestajanje jezika, a samim time i na jezičnu raznolikost. Jedno od pitanja koje se nameće, a koje je i temom brojnih suvremenih istraživanja, jest i da li globalizacija potiče višejezičnost (u smislu globalnih migracija koje dovode do stvaranja višejezičnih gradova) ili pak vodi ka smanjivanju jezične raznolikosti i nestajanju jezika na račun engleskog jezika kao *lingua franca* (u smislu postajanja engleskoga dominantnim svjetskim jezikom koji bi eventualno zamijenio druge jezike u međunarodnoj i međukulturnoj komunikaciji (Grbić 2004; Pašalić i Marinov 2008; Grin et al. 2010))⁸⁶ i eventualno još nekoliko jezika koji imaju najveći broj govornika u svijetu. Osim što globalizacija i napredak informacijske i komunikacijske tehnologije (internet) direktno utječu na upotrebu jezika (Breton 1997, Cameron 2000), javljaju se i novi izazovi i troškovi podučavanja i prevođenja jezika (Li 2007).

Promjene koje se događaju u jezičnoj karti svijeta ne mogu se objasniti bez razumijevanja ekonomskih promjena i procesa koji se odvijaju u svijetu – toliko je jaka povezanost jezika i ekonomije (Coulmas 1992)⁸⁷. Proučavanjem jezičnih praksi govornika mogu se pratiti specifične promjene i procesi (društveni, politički i ekonomski) koji se odigravaju u određenoj jezičnoj zajednici, ali i na globalnoj razini. I Marcus i Fisher (2003: 96) u svom su djelu „Antropologija kao kritika kulture“ naglasili da se „(...) vodeći i novonastali trendovi unutar sustava globalne političke ekonomije kompleksno zrcale u jeziku (...)“. Gledano iz suprotne perspektive, jezik ima značajnu ulogu u suvremenim globalizacijskim i ekonomskim procesima kasnoga kapitalizma. On postaje centralan u međunarodnoj trgovini,

⁸⁶ O ulozi engleskoga jezika u globalizacijskim procesima vidjeti npr. Ricento 2010.

⁸⁷ I teorija ekonolingvistike (Baugh 1996) temelji se na hipotezi da su jezično i ekonomsko ponašanje isprepleteni te da utječu jedni na druge.

marketingu i turizmu (jednoj od najbrže rastućih uslužnih djelatnosti današnjice), a globalizacijski procesi podrazumijevaju različite oblike komunikacije koji uvažavaju društvene, kulturne i jezične razlike.

Williams (2010) navodi da je globalizacija utjecala na promjene u ekonomskoj strukturi, a tržišni zahtjevi novog oblika ekonomije, tzv. „ekonomije znanja“ ili „ekonomije zasnovane na znanju“ (eng. *the knowledge economy* ili *the knowledge-based economy*), uvelike utječu i na upotrebu jezika. Prelazak iz industrijske ekonomije (koja je podrazumijevala zaseban i odvojen rad zaposlenika u proizvodnji, uz minimalnu komunikaciju) u ekonomiju koja se temelji na znanju i informacijama kao glavnim proizvodnim resursima i pokretačima ekonomskoga rasta, obilježila je značajna uloga jezika, odnosno komunikacije, kao medija putem kojega se proizvode znanje i inovacije - ključni ekonomski čimbenici (Williams 2010). Timski rad, suradnja i zajednice prakse unutar kojih se proizvodi znanje postaju uobičajeni elementi procesa proizvodnje čije ključno obilježje neizbježno postaje upravo interakcija i komunikacija, odnosno jezik. Stoga su i novi načini rada postavili nove zahtjeve vezane uz jezične sposobnosti radnika (Cameron 2000). S činjenicom da komunikacija (s naglaskom na višejezičnost) postaje centralna u globaliziranoj novoj ekonomiji slaže se i Monica Heller⁸⁸ (vidi Heller 2003, 2005, 2010, 2010a) koja naglašava potrebu da se upravo proučavanju jezičnih praksi prida važnije mjesto u razumijevanju nove ekonomije i novonastalih takozvanih jezičnih industrija, odnosno poslova u čijem je procesu važna dimenzija, ili čak sam proizvod, upravo jezik (Heller 2010: 352).

Promjene u ekonomskoj strukturi rezultirale su brojnim istraživanjima upravo na temu višejezičnosti na radnome mjestu (vidi npr. Goldstein 1997; Li 2007; Roberts 2007; Meyer i Apfelbaum 2010; Grin et al. 2010), a plodnim tlo za navedena istraživanja pokazale su se multinacionalne kompanije zbog činjenice da su radna okruženja u takvim organizacijama nužno višejezična. Istraživanja se koncentriraju na izbor jezika i opisivanje (više)jezičnih praksi u multinacionalnim timovima, jezične fenomene kao što su prebacivanje i miješanje kodova, problematiku terminologije i prevođenja, pitanja jezične politike kompanija, načine rješavanja eventualnih komunikacijskih problema između zaposlenika, jezični menadžment (kao jedan od pristupa u jezičnoj politici i planiranju; vidi Nekvapil i Nekula 2006; Nekvapil 2009; Lüdi et al. 2010) i slično.

⁸⁸ Heller je svoja istraživanja dvojezičnosti u Kanadi temeljila na etnografskom pristupu.

Na suvremene jezične procese i promjene intenzivno utječu i migracije stanovništva. Ne iznenađuje stoga što se velik broj suvremenih istraživanja o međuodnosu jezika i ekonomije odnosi upravo na imigrantsku problematiku. Uspješnost integracije imigranata u zemlju primitka u velikoj je mjeri, među ostalim, ovisna i o jezičnim vještinama imigranata, prvenstveno o njihovom poznavanju službenoga jezika većinskog okruženja. Jezične vještine imigranata igraju važnu ulogu u određivanju njihovog društvenog statusa, ali ništa manje značajne nisu ni za ekonomski status (Chiswick i Miller 2007). Poznavanje jezika okruženja bitno je za produktivnost na tržištu rada – primarno za pronalaženje posla, a kasnije i za ekonomski napredak. Imigranti koji ne poznaju jezik većinskoga okruženja osuđeni su na svoju imigrantsku jezičnu enklavu. S druge pak strane, društveni i ekonomski pritisci okoline vezani uz poznavanje i upotrebu većinskoga jezika dugoročno mogu negativno utjecati na etnojezični vitalitet imigrantske zajednice, ukoliko većinski jezik počinje preuzimati sve više domena upotrebe koje su pripadale materinskome jeziku. O tome je bilo više riječi u poglavlju o jeziku kao simbolu grupne (etničke) pripadnosti i uvjetima očuvanja manjinskih jezika (2.3.2.).

2.4.2. Komodifikacija jezika

Već je ranije naglašeno da je jezik u tzv. novoj ekonomiji zadobio središnje mjesto u procesu i u proizvodima rada, a jedna od posljedica globalnih ekonomskih promjena jest i ta da je sam jezik na taj način postao robom (proizvodom). Pojedini autori smatraju ga vještinom i resursom koji posjeduje tržišnu i razmjensku vrijednost (Cameron 2005; Heller 2010a; Duchêne i Heller 2012), odnosno „utrživim sredstvom“ (Heller 2003: 489). Ideologija jezika kao robe i komunikacijskih vještina kao jezičnog kapitala dovela je do vrednovanja jezika isključivo u ekonomskim terminima (Tan 2008). Da se na jezike u eri globalizacije gleda kao na robu koja nosi različite vrijednosti i koja se investira s očekivanjem određene dobiti i kapitala, smatraju i Tan i Rubdy (2008). Često su stoga odluke o učenju i upotrebi jezika povezane s idejom o njihovoj ekonomskoj vrijednosti, odnosno korisnosti na globalnom i lokalnom tržištu (ibid.). Grin razmatra dva oblika „vrijednosti“ jezika: tržišnu i netržišnu.

Tržišna vrijednost jezika ogleda se u cijeni ili nekom sličnom pokazatelju⁸⁹, za razliku od netržišne vrijednosti⁹⁰ (Grin 2002: 20). Vrijednosti koje se pripisuju određenom jeziku objašnjavaju i odluke i preferencije pojedinaca za učenje i korištenje određenoga jezika.

Pojam koji se sve češće koristi u kontekstu položaja jezika na ekonomskom tržištu jest komodifikacija. Ona predstavlja „proces pretvaranja predmeta, umijeća, dobara i usluga u robu na tržištu“ (Sujoldžić 2013: 84). Budući da se i jeziku pridaje tržišna vrijednost te ga se smatra sredstvom razmjene i predmetom korisnim za proizvodnju resursa i ulazak na (globalizirano) tržište (Duchêne i Heller 2012), i jezik može postati predmetom komodifikacije (Coulmas 1992). Globalizirana nova ekonomija dovela je dakle i do povećane komodifikacije jezika, odnosno do njegovog pretvaranja u proizvod i vrednovanja u odnosu na robu za koju može biti zamijenjen⁹¹. To pak ima direktan utjecaj na „organizaciju proizvodnje, distribucije i pridavanja vrijednosti jezičnim resursima“ (Heller 2010: 358), budući da različiti jezici u nejednakoj mjeri omogućavaju pristup ekonomskim i društvenim aktivnostima. Heller u tom kontekstu postavlja legitimno pitanje tko zapravo upravlja tržištem, odnosno tko definira vrijednost jezičnih proizvoda i određuje koji jezik ili koji govornici imaju legitimitet i autoritet (Heller 2010a). Navedena autorica, koja je istraživanja provodila u pozivnim centrima⁹² frankofonog dijela Kanade, smatra da tekuće promjene komodificiraju jezik na dva načina: kao tehničku vještinu (*language-as-skill*) i kao znak autentičnosti (*language-as-identity*) (Heller 2010). Jezik se kao simbol autentičnosti, odnosno sredstvo koje proizvodu, predmetu, iskustvu ili usluzi pridaje autentičnost, koristi ponajprije u turizmu⁹³. Komodificiraju se „autentične“ (uglavnom nestandardne) jezične prakse na način da se idiomi pretvaraju u vrstu društvenog i ekonomskog profita, u lokalni proizvod koji predstavlja tradiciju i baštinu, odnosno garantira njihovu „autentičnost“. Heller (2003) navodi

⁸⁹ To bi značilo da korištenje određenog *X* jezika olakšava prodaju dobara govornicima *X* jezika i time omogućava veću zaradu, ili da određeni zaposlenik zarađuje više upravo stoga što govori *X* jezik. U tom slučaju može se reći da jezik *X* ima tržišnu vrijednost (Grin 2002).

⁹⁰ Određeni *X* jezik omogućava pristup kulturi toga jezika, društveni kontakt s članovima *X* govorne zajednice, i tako dalje. Takva vrijednost jezika ne odražava se dakle u tržišnim cijenama (ibid.)

⁹¹ Jezik se komodificira i u jezičnome krajoliku (usp. Leeman i Modan 2009), a Tupas (2008) smatra da se svi jezici na neki način komodificiraju.

⁹² Heller smatra da pozivni centri predstavljaju simbol nove ekonomije te da je u njima jezik u središtu procesa komodifikacije budući da se pružatelji usluga obraćaju klijentima na njihovom vlastitom jeziku.

⁹³ Neki od primjera su slogani na lokalnom jeziku, jelovnici na različitim jezicima i sl.

da je komodifikacija autentičnosti uobičajena posebice u okviru tzv. baštinskog turizma, te da predmetom komodifikacije u suvremenom svijetu ne postaje samo jezik, već su to i kultura i identitet.

Ekonomski kapital jezika kao preduvjet za materijalnu i ekonomsku dobrobit zajednice Alsagoff (2008) propituje na primjeru engleskoga jezika koji se u Singapuru smatra jezikom trgovine, bankarstva, financija, znanosti i tehnologije. Engleski je cijenjen zbog njegove ekonomske vrijednosti, dok su materinski jezici (malajski, mandarinski i tamilski) važni zbog njihove kulturne vrijednosti (Alsagoff 2008: 45). Alsagoff navodi da nije samo materijalna dobit to što daje vrijednost jeziku i zbog čega se može reći da je jezik komodificiran. Naprotiv, jezik je komodificiran i na način da mu se pridaje vrijednost koja se temelji na njegovoj povezanosti s nekim oblikom dobrobiti za zajednicu, a ona se može očitovati i u kulturnom i društvenom obliku, na način da određeni jezici služe za promicanje društvene povezanosti te očuvanje tradicije, kulture i etničkoga identiteta. Slično zaključuje i Wee (2008) koji smatra da je u Singapuru dominantan pragmatični pogled na jezik: budući da upravo engleski jezik omogućava ekonomski napredak, društvenu mobilnost te pristup zapadnjačkoj znanosti i tehnologiji, naglasak se stavlja na njegovu ekonomsku vrijednost. Za razliku od engleskog, materinski (manjinski) se jezici smatraju primarno (pre)nosiocima etničkih i kulturnih vrijednosti i tradicije (odnosno obilježjima kulturnog identiteta) i stoga ih se pripisuje domeni tradicionalnog i kulturnog (Wee 2008: 31, 35). Gotovo identičnu situaciju uočavaju Lam i Wang (2008) na Filipinima gdje se lokalni jezici, za razliku od engleskoga, ne shvaćaju ekonomskim resursima te su stoga marginalizirani.

Razdvojenost između jezika kao simbola identiteta lokalnih zajednica i instrumentalističkog poimanja jezika (vrijednost jezika kao tržišne robe ili sredstva za stjecanje znanja) uočavaju u svojim istraživanjima i Cameron (2005) i Lam i Wang (2008). Naglašavanje ekonomske vrijednosti jezika Wee (2008: 32) naziva „jezičnim instrumentalizmom“, odnosno pogledom na jezik koji opravdava njegovo postojanje u zajednici u vidu korisnosti za postizanje određenih utilitarnih ciljeva, kao što su pristup ekonomskom napretku ili društvenoj mobilnosti. Za razliku od toga, tzv. neinstrumentalističko shvaćanje jezika promatra jezik kao sastavni dio etničkog i kulturnog identiteta. Time je njegovo postojanje u zajednici opravdano njegovom simboličkom vrijednošću, na način da omogućava članovima zajednice održavanje osjećaja identiteta. Wee

smatra da jedan jezik može obnašati i instrumentalističke i neinstrumentalističke funkcije. Problem nastaje ukoliko ekonomska dobit i društvena mobilnost predstavljaju jače motivacijske faktore za očuvanje jezika od kulturnih ili simboličkih faktora (Alsagoff 2008: 53), te kada kao posljedica toga ekonomski „manje vrijedni“ jezici počnu gubiti govornike. No ovdje se nameće pitanje što se zapravo događa s jezicima ako ih se razumijeva primarno u terminima njihove korisnosti i vrijednosti na tržištu, ako se gleda na njih kao na robu, u instrumentalnim, pragmatičnim i komercijalnim terminima (usp. Tan i Rubdy 2008). Coulmas (2005) svođenje jezika isključivo na robu smatra problematičnim budući da oni predstavljaju i izrazito moćne simbole etničkog identiteta te stoga osim instrumentalističke obnašaju i simboličku funkciju. Jedna od posljedica komodifikacije jezika jest da se nesklad između navedenih funkcija jezika povećava.

2.4.3. Ekonomija jezika

Jezik se u kontekstu ekonomije shvaća kao resurs koji ima tržišni potencijal i ekonomsku vrijednost, a jezične vještine ne samo da imaju direktan utjecaj na ekonomske izgleda pojedinca, već se ponekad smatraju čak i imperativom za sudjelovanje u suvremenoj ekonomiji. Poznavanje jezika, odnosno jezična kompetencija pojedinca, može direktno utjecati na njegove ekonomske izgleda te mogućnosti sudjelovanja i napredak u natjecateljskom okruženju suvremenoga tržišta rada. Bolje jezične vještine predstavljaju prednost budući da omogućavaju konkuriranje na tržištu rada (Cameron 2005) i bolje pozicije na radnom mjestu. Poznavanje jezika (stranih ili, u određenim slučajevima, većinskog odnosno standardnog jezika određene države) zadobiva veliku vrijednost i smatra se izvorom ekonomskoga profita, odnosno boljega životnog standarda⁹⁴. Odluke vezane uz usvajanje jezika ovisne su prije svega o zahtjevima tržišta (Grosse et al. 1998), a za sobom povlače i određene ekonomske implikacije. Jezik se dakle iz pozicije ekonomije analizira kao roba koja je podložna zakonima ponude i potražnje.

Jedna od prvih ekonomskih teorija o jeziku bio je model ljudskog kapitala. Sposobnost verbalne komunikacije osnovni je oblik ljudskog kapitala - prvi kojeg djeca usvajaju i obično

⁹⁴ Treba naglasiti da nemaju svi jezici jednaku ekonomsku vrijednost – na globalnom višejezičnom tržištu samo je nekoliko jezika dominantno.

zadnji koji se gubi starenjem (Chiswick i Miller 2007). Vještine govornog izražavanja na materinskom jeziku usvajaju se u najranijoj dobi kroz interakciju u obiteljskom okruženju, najvećim djelom nesvjesno, pa ih se iz tog razloga smatra procesom koji se sam po sebi podrazumijeva i koji ne zahtijeva poseban trud (Chiswick i Miller 1995; usp. Breton 1997)⁹⁵. Za razliku od toga, učenje stranih jezika u kasnijim razdobljima života smatra se svjesnom odlukom i promišljenim izborom daljnjeg ulaganja u tzv. ljudski kapital pojedinca. Glavna pretpostavka teorije ljudskoga kapitala jest da je učenje stranih jezika, odnosno ulaganje u jezične vještine (Darvin i Norton, u tisku), jedan od oblika ulaganja (financijskog, ali i vremenskog) u ljudski kapital (Breton 1997, 1998), odnosno u buduću ekonomsku dobit koja bi trebala proizaći iz poznavanja navedenih jezika. Važnim oblikom ljudskoga kapitala Chiswick (2008) i Chiswick i Miller (2007) smatraju upravo poznavanje većinskoga jezika od strane imigranata i jezičnih manjina.

Kao posljedica naglašene važnosti jezika u ekonomskom smislu te sve očitijeg međusobnog utjecaja jezika i ekonomskih faktora, u drugoj polovici 20. stoljeća unutar područja ekonomije izrodio se ekonomski pristup jeziku. Područje istraživanja koje se naziva „ekonomija jezika“⁹⁶ (Grin 1994; 2003) proučava načine na koje jezični i ekonomski procesi utječu jedni na druge. Budući da ima korijene u ekonomiji, ekonomija jezika koristi ekonomske teorije, koncepte i metode za proučavanje međudnosa i utjecaja jezičnih varijabli na ekonomske varijable (utjecaj jezičnih vještina na prihode rada, zaradu) te ekonomskih varijabli (prihodi, troškovi, cijene) na jezične (kako i zašto se jezici uče, koji je utjecaj socio-ekonomskih varijabli na usvajanje jezika, zašto jezici nestaju, zašto se neki očuvaju i prošire, jesu li određene mjere za zaštitu manjinskih jezika preskupe itd.).

Francois Grin u svojim radovima daje pregled razvoja i rezultata istraživanja u području ekonomije jezika koja su započela 1960-ih godina i prvotno u središte pozornosti

⁹⁵ Ipak, učenje pisanoga oblika i standardnog oblika materinskoga jezika (budući da je ono što djeca usvajaju u obiteljskom okruženju u većini slučajeva lokalni govor, odnosno dijalekt) u procesu službene edukacije u školama također se smatra ulaganjem u ljudski kapital (Breton 1997).

⁹⁶ Eng. *language economics* ili *economics of language*. Pojam prvi spominje Jacob Marschak 1965. godine u svom članku „Economics of language“, no ekonomija jezika se u navedenom radu shvaća kao obilježje jezika da teži što učinkovitijoj komunikaciji sa što manje utrošenog vremena, slično kao što je pojam 1955. godine definirao i čuveni strukturni lingvist André Martinet koji, doduše, koristi i pojam „jezična ekonomija“ ili „jezična ekonomičnost“. Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža pojam jezične ekonomije prema Martinetu definira kao „značajku svih ljudskih jezika da neprestano nastoje uspostaviti ravnotežu (sintezu) između dviju suprotstavljenih sila koje u jeziku djeluju. To su s jedne strane komunikacijske potrebe (koje zahtijevaju što veći broj jedinica i što specifičnijih) i na drugoj strani prirodna ljudska inertnost i težnja za manjim naporom“ (<http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17345>).

stavljala utjecaj poznavanja engleskog i francuskog jezika na prihode zaposlenika u Quebecu te razlike u zarađivanju između hispanofona i anglofona u SAD-u. Kasnije se pozornost počela pridavati manjinskim jezicima (irskom, velškom i sl.) i utjecaju ekonomskih varijabli u kontekstu upotrebe jezika na radnom mjestu i u oglašavanju⁹⁷ te u kontekstu jezične dinamike. Grin (1999: 14; 2003; 2006: 79) navodi nekoliko glavnih smjerova suvremenih istraživanja u okviru jezične ekonomije:

1) odnos jezika i prihoda (zarade): predstavlja najstarije i glavno područje istraživanja unutar jezične ekonomije koje se bavi utjecajem poznavanja jezika na novčane prihode govornika. Većina istraživanja fokusirala se na odnos francuskog i engleskog u Kanadi (posebice Quebecu koji je većinski frankofon (usp. Vaillancourt 1989; Grin 1994, 1999⁹⁸; Pendakur i Pendakur 1998; Christofides i Swidinsky 1998, Li 2001)), na imigrantske skupine u SAD-u (usp. McManus et al. 1983; Kossoudji 1988; Grin 1999⁹⁹), Australiji, Izraelu i Njemačkoj (*Gastarbeiter*), na govornike autohtonih manjinskih jezika te na višejezičnu situaciju u Švicarskoj, a podaci se prikupljaju anketama ili pak iz popisa stanovništva;

2) jezična dinamika: istražuju se razlozi koji utječu na širenje ili nestajanje jezika (kao što su zanimanje za učenje određenih jezika te troškovi i korist odluka vezanih uz navedeno) te sklonost dvojezičnih govornika korištenju određenoga jezika nauštrb drugoga;

3) jezik i ekonomska aktivnost: istražuje se uloga jezika u glavnim ekonomskim aktivnostima kao što su proizvodnja, potrošnja i razmjena. Nastoji se utvrditi eventualni utjecaj jezičnih obilježja na stupanj ekonomske aktivnosti te faktori koji utječu na odabir određenog jezika u ekonomskoj aktivnosti (od strane potrošača, radnika, trgovaca, menadžera). Studije slučajeva bave se pitanjima utjecaja izbora i raspona jezika koji se koriste u određenoj kompaniji na produktivnost, pitanjima uloge jezika u oglašavanju i međunarodnoj trgovini i sl., a naglasak se stavlja na manjinske jezike i etničke djelatnosti;

4) ekonomski pristup evaluaciji jezične politike: vrlo produktivno područje istraživanja koje se odnosi na nacionalnu politiku i procjenu posljedica primjene određenih jezičnih politika (koja se pokazala najdjelotvornijom, najpovoljnijom i sl.).

⁹⁷ O povezanosti upotrebe jezika i praksi globalnoga oglašavanja vidjeti Kelly-Holmes 2010.

⁹⁸ Istraživanja iz 1985. godine pokazala su da su jednojezični anglofoni govornici zarađivali 9.71% manje, a dvojezični frankofoni govornici 5.14% više, odnosno da se dvojezičnost ekonomski (novčano) više isplatila izvornim govornicima francuskog (koji su učili engleski kao drugi jezik) nego engleskog (koji bi poznavali francuski kao drugi jezik) (Grin 1994: 27; 1999: 15).

⁹⁹ Podaci iz 1990. godine pokazuju da su u SAD-u hispanski imigranti zarađivali 14% manje od većinskog stanovništva ukoliko su govorili i engleski jezik, a čak 24% manje ukoliko nisu znali engleski (Grin 1999: 15-16).

Brojna istraživanja na temu ekonomske integracije imigranata, koja je izravno vezana i uz njihovo poznavanje jezika većinskoga okruženja, pokazuju da „jezične značajke *imaju* utjecaja na prihode rada pojedinaca“ (Grin 1999: 21, kurziv autorov). U istraživanjima se nastojalo saznati da li i u kojoj mjeri poznavanje manjinskih jezika predstavlja nedostatak u ekonomskom smislu te, s druge strane, može li manjinski jezik biti pretvoren u ekonomsku prednost. U tom su kontekstu posebno značajna istraživanja Barryja R. Chiswicka i Paula W. Millera na temu zarađivanja imigranata i drugih jezičnih manjina, a koje je ovisno o njihovim jezičnim vještinama, prvenstveno o poznavanju jezika većinskoga okruženja (Chiswick 2008). Chiswick i Miller su proveli brojna istraživanja u SAD-u, Izraelu, Kanadi i Australiji (vidi Chiswick i Miller 1994, 1995, 1998, 2002) kako bi otkrili u kojoj mjeri znanje (većinskoga) jezika utječe na lakše traženje posla i zapošljavanje, kasnije napredovanje i veće prihode, te u kojoj mjeri očekivanja o većim prihodima utječu na odluku o usvajanju određenog jezika. Rezultati istraživanja pokazali su da poznavanje službenog jezika većinskoga okruženja ima direktne i indirektne pozitivne posljedice na tržištu rada (Chiswick i Miller 2003). Suprotno tome, poznavanje neslužbenih tj. manjinskih jezika vrlo rijetko poboljšava, a u većini slučajeva negativno utječe na ishode na tržištu rada (osim ukoliko se radi o tržištu rada unutar etničkih enklava), među ostalim zbog toga što djeluje kao obilježje etničke različitosti te samim time pogoduje diskriminaciji manjinskih govornika (Pendakur i Pendakur 1999). Li (2001) je u istraživanjima ekonomske vrijednosti manjinskoga jezika na tržištu rada u Kanadi došao do istih zaključaka.

Kao logični zaključak nameće se činjenica da negativne ekonomske posljedice poznavanja manjinskoga jezika negativno utječu i na očuvanje manjinskih jezika i njihova identiteta. Slično smatra i McGroarty (1990) koja naglašava kako je povezanost sudjelovanja na tržištu rada s jezikom i etnicitetom puno kompliciranija nego nekada budući da jezične vještine postaju imperativ za sudjelovanje u ekonomiji. Za uspješno sudjelovanje u ekonomiji SAD-a pojedinci se moraju prilagoditi jezičnim zahtjevima engleskog govornog područja – dvojezične vještine smatraju se na taj način prednošću. Iznimku predstavlja imigrantska skupina koja posjeduje kritični udio ekonomskih i društvenih resursa koji omogućavaju uspostavljanje zaštićene ekonomske sfere koja koristi etničke resurse, uključujući i jezik, društvene i obiteljske veze i kulturne značajke koje podupiru ekonomsku aktivnost – drugim riječima, svojevrsnu ekonomiju etničkih enklava koja bi omogućila osnovno ekonomsko djelovanje, no svako širenje područja djelatnosti ponovno zahtijeva poznavanje engleskoga

jezika. Dodatno poznavanje engleskoga jezika uz materinski jezik McGroarty naziva profesionalnom dvojezičnošću, eng. *occupational bilingualism* (McGroarty 1990: 163).

Tržišne sile igraju dakle važnu ulogu u održavanju ili nestajanju manjinskih jezika, no pogrešno bi bilo shvatiti ih ključnim faktorom u navedenom procesu koji je sam po sebi vrlo složen i na čiju dinamiku veliki utjecaj imaju i brojni drugi faktori, među kojima i identitetska funkcija jezika. O tome je bilo više riječi u poglavlju o jeziku u kontekstu identifikacijskih praksi i procesa (2.3.).

Nakon sažetog pregleda postavki, metoda i istraživanja ekonomije jezika smatram da je potrebno navesti određene manjkavosti navedenoga pristupa istraživanju uloge jezika u svakodnevnome životu. Ono što ekonomski pristup jeziku čini manjkavim jest, prije svega, činjenica da jezik promatra isključivo kao robu podložnu zakonima ponude i potražnje, odnosno kao sredstvo u procesu razmjene, kao jednu od varijabli u izračunima ekonomske dobiti. Također, ekonomski pristup jeziku u obzir ne uzima posljedice koje se direktno odnose na sam materinski jezik, odnosno njegovo očuvanje ili eventualno nestajanje. Ograničenja isključivo ekonomskoga pristupa jeziku očituju se i u metodologiji istraživanja. Naime, gotovo sva ranije navedena istraživanja za analizu su koristila isključivo podatke iz popisa stanovništva. Suprotno takvom isključivo kvantitativnom pristupu, etnografije jezika (jezičnih praksi) na radnim mjestima (Grin et al. 2010) koriste ekonomske varijable samo kontekstualno, a govornike jezika tretiraju kao subjekt čija upotreba jezika ima određene implikacije na sveukupni društveni kontekst. I sam Grin (1999) naglašava potrebu svijesti o ograničenjima ekonomskih pristupa jeziku i problematičnosti ekonomske metodologije koja se uglavnom bavi jednostavnim i jednodimenzionalnim varijablama i odnosima među njima te potrebu interdisciplinarnoga pristupa. Matematički modeli koji se uglavnom koriste u ranije navedenim ekonomskim istraživanjima i analizama nisu primjenjivi na slučajeve u kojima su u pitanju složenije varijable (kao npr. obrazovanje), a problematična je i sama činjenica da se kvalitativne varijable interpretiraju na kvantitativan način (ibid. 12). Ekonomska analiza ide do te mjere da se rade matematički izračuni troškova i isplativosti učenja određenog jezika radi bolje ekonomske integracije imigranata (vidi npr. Borjas 2000), ili se pak preispituje koji jezici iziskuju manje troškova (materijalnih, ali i nematerijalnih kao što su vrijeme i trud uloženi u usvajanje jezika) koje je potrebno investirati u njihovo učenje (usp. Breton 1998).

Imajući na umu sva navedena ograničenja isključivo ekonomskoga pristupa jeziku, a u isto vrijeme svijest o potrebi promatranja jezičnih promjena i iz ekonomske perspektive s

obzirom na ranije navedene posljedice globalizacije i ekonomskih promjena u suvremenome svijetu, u ovom se doktorskom radu pitanjima upotrebe jezika u višejezičnoj sredini pristupa etnografskim metodama, a sama problematika upotrebe jezika u specifičnome okruženju sagledava se i u okviru ekonomskog konteksta, uzimajući u obzir njegove implikacije na upotrebu jezika.

2.4.4. Jezično tržište i oblici kapitala prema teoriji Pierrea Bourdieua

Nadovezujući se na u prethodnome poglavlju iznijete postavke ekonomije jezika, u ovome ću poglavlju ukratko izložiti Bourdieovu teoriju jezičnih razmjena koje, prema navedenom autoru, predstavljaju i ekonomske razmjene i u kojima se na razne načine iskazuju simbolički odnosi moći i pozicije u društvenoj hijerarhiji, te putem kojih se pribavlja određena materijalna ili simbolička dobit (Bourdieu 1991, 1992).

Pierre Bourdieu poznat je u znanstvenoj zajednici prije svega po svojim teorijama prakse i moći, a za ovaj rad značajno je što svoj pristup proširuje i na područje jezika i jezičnih razmjena. On naime smatra da „jezik nije samo instrument komunikacije ili znanja, već i instrument moći“ (Bourdieu 1977: 648). Društvene odnose promatra stoga kao simboličke interakcije, a jezične razmjene kao „odnose simboličke moći u kojima se realiziraju odnosi snaga između govornika odnosno između njihovih grupa“ (Bourdieu 1992: 14). Za analizu društvene i jezične stvarnosti Bourdieu često koristi ekonomske termine kao što su (jezično) tržište, proizvodnja, vrijednost, kapital i profit¹⁰⁰, a procesi i prakse koje opisuje, iako ne uvijek usmjereni isključivo na financijsku ili materijalnu dobit, podudaraju se s ekonomskom logikom u širem smislu na način da pojedinci putem njih teže povećanju određenog oblika kapitala (kulturnog, društvenog ili ekonomskog), odnosno proizvode govor imajući na umu određeni profit koji bi im on mogao donijeti. Koristeći navedene ekonomske termine Bourdieu se ustvari nadovezuje na teoriju koju je iznio Rossi-Landi, a to je da jezični oblici koje pripadnici određene zajednice koriste imaju vrijednost jednako kao što i ostala dobra imaju vrijednost na tržištu (Duranti 1997: 82).

¹⁰⁰ Navedene je pojmove u svojoj teoriji koristio već i Rossi-Landi (Grin 1994: 35).

Na jezičnome tržištu nude se proizvodi jezične kompetencije koji zadobivaju različitu vrijednost (Bourdieu 1977) budući da „tržište utvrđuje cijenu jezičnog proizvoda“ (Bourdieu 1992: 65). Dio praktične kompetencije govornika jest da znaju kako proizvesti izričaje koji su cjenjeniji na tržištima koja se tiču upravo njih. Takvu sposobnost proizvodnje izričaja *za* određeno tržište Bourdieu smatra oblikom jezičnoga kapitala koji se stvara, prilagođava i potvrđuje upravo kroz jezične interakcije. Osim što investiraju svoj jezični kapital na tržištu koje im zatim osigurava određeni materijalni ili simbolički profit (Bourdieu 1991), govornici investiraju (bilo novac, vrijeme ili trud) i *u* sam jezični kapital (na primjer poznavanje standardnoga, većinskoga ili određenih stranih jezika) sukladno vrijednosti pojedinoga jezika unutar društvenog polja u kojem djeluju.

Jedna od središnjih ideja Bourdieuovoga rada jest ona o postojanju različitih oblika kapitala. Raspodjela jezičnoga kapitala povezana je na određene načine s raspodjelom drugih vrsta kapitala (ekonomskog, kulturnog, društvenog), koji pak određuju položaj pojedinca u društvenom prostoru (Bourdieu 1991: 18, 19). Bourdieu (1997, 1991) jezične prakse smatra oblikom simboličkoga kapitala koji se može pretvoriti u ekonomski i društveni kapital. „Investirajući“ jezik na raznim jezičnim tržištima, govornici ga pretvaraju u druge oblike kapitala i profita (Bourdieu 1986). Jezična razmjena predstavlja stoga vrstu ekonomske razmjene koja se uspostavlja u obliku simboličkog odnosa između proizvođača koji posjeduje određeni jezični kapital i potrošača (tržišta), a može osigurati određenu materijalnu ili simboličku dobit.

Bourdieu (1986: 47) razlikuje tri oblika u kojima se kapital aktualizira i koji su međusobno povezani te se mogu pretvarati jedan u drugi:

- *ekonomski kapital* odnosi se na materijalne oblike kapitala kao što su bogatstvo, novac, vlasništvo i sl., ali i sve ono što stvara ili održava materijalno bogatstvo i što se može direktno pretvoriti u novac. Usko je povezan s konceptom ljudskoga kapitala u vidu radnih vještina i obrazovnih postignuća i nalazi se u korijenu svih drugih kapitala;
- *kulturni kapital* koji predstavlja nematerijalne oblike kao što su znanje, vještine, obrazovanje, akademske kvalifikacije, stavovi, preferencije, ponašanje i sl., i može se pod određenim uvjetima pretvoriti u ekonomski kapital;
- *društveni kapital* koji također predstavlja nematerijalne oblike kao što su društvene veze i mreže, kontakti, poznanstva, pripadnost grupi, solidarnost i sve što čini osnovu

postojanja skupina kao takvih, a može se pod određenim uvjetima također pretvoriti u ekonomski kapital.

Na koje sve načine navedeni oblici kapitala mogu biti pretvarani jedan u drugoga najbolje je objasniti na ilustrativnim primjerima: mreža poznanika (kao oblik društvenog kapitala) može pružiti informacije o dostupnim poslovima (koji predstavljaju ekonomski kapital). Interes za visoku umjetnost i njezino poznavanje (kulturni kapital) može biti ulaznica u društveni krug koji ima iste preferencije (i predstavlja društveni kapital). Društveni krug (društveni kapital) u kojem se pojedinac kreće može pak odrediti njegov umjetnički ukus (kulturni kapital). Svaki od navedenih oblika kapitala može djelovati kao simbolički kapital ukoliko je shvaćen kao oblik moći. Simbolički kapital sam po sebi predstavlja ugled, čast, priznanje, poštovanje, prestižni status i slično. Bourdieu smatra da i poznavanje standardnog oblika govora može predstavljati simbolički kapital.

Ako pretpostavimo da se i jezik, odnosno različiti jezični varijeteti mogu smatrati oblikom kapitala na jezičnom tržištu, oni tada mogu omogućiti svojim govornicima bolju integraciju u društvo (predstavljati društveni kapital), ponuditi veće mogućnosti na tržištu rada (ekonomski kapital), bolje obrazovanje i znanje (kulturni kapital) te biti sredstvom pristupa moći i mobilnosti unutar društva (simbolički kapital). Budući da dominantni jezici ili dijalekti imaju najviši status u društvenoj zajednici (obično se službeni jezik smatra prestižnim jezikom), smatra se da njihovi govornici posjeduju najveći jezični kapital u svojim govornim zajednicama te time imaju određene društvene i ekonomske prednosti. Činjenica da se služe određenim jezikom ili varijetetom može govornicima osigurati pristup simboličkim resursima i zapošljavanju, ili ih pak u tome onemogućiti (Labrie 2004). Istraživanjem imigrantske zajednice u Vancouveru Dagenais (2003) zaključuje da roditelji u navedenoj zajednici višejezičnost smatraju kapitalom i investiraju u jezičnu edukaciju djece kako bi im osigurali pristup različitim (zamišljenim) jezičnim zajednicama. S tim ciljem oni prenose obiteljski (materinski) jezik kako bi djeci osigurali pripadnost u jezičnim zajednicama koje se odnose na njihovo porijeklo, ali ih upisuju u francuski obrazovni sustav kako bi im omogućili sudjelovanje u kanadskoj dvojezičnoj zajednici. Jezik se na taj način shvaća kao ekonomski i simbolički kapital.

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

U ovome se radu jezik promatra kao kulturna praksa i društveni resurs, sustav koji je aktivno definiran društveno-političkim i ekonomskim procesima (usp. Duranti 2005), ali i sam služi kao pokazatelj ili odraz odnosa i promjena u društvu.

Cilj je rada istražiti utjecaj suvremenih društvenih i ekonomskih procesa na jezične prakse u multikulturalnoj i višejezičnoj zajednici, točnije jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju u raznim domenama svakodnevnoga života. Jedan od glavnih kriterija za odabir ova dva grada bio je taj što predstavljaju dva od tri grada Istarske županije s najvećim brojem pripadnika albanske nacionalne manjine sukladno posljednjem Popisu stanovništva iz 2011. godine¹⁰¹. Albanska zajednica odabrana je primarno zbog činjenice da se njezini pripadnici bave većinom tradicionalnim zanimanjima koja su vezana uz turizam te su stoga direktno uključeni u pitanja koja se odnose na međuočnos jezika i ekonomije, a njihov specifični (i)migrantski status i službeni status nacionalne manjine u značajnoj je mjeri definiran upravo suvremenim globalizacijskim, ekonomskim, političkim i drugim društvenim procesima. Pretpostavilo se da sve navedeno uvelike utječe i na jezične prakse pripadnika istraživane zajednice.

U radu se promatra mnogostrukost upotreba i funkcija jezika, odnosno različitih idioma i varijeteta, u svakodnevnom životu višejezične i multikulturalne zajednice – na koje su načine one pravno regulirane (na regionalnoj i lokalnoj razini), kako ih vide i objašnjavaju govornici te na koje se načine manifestiraju u govornoj praksi. S ciljem otkrivanja određenih obrazaca odabira i upotrebe jezika, promatraju se komunikacijske prakse dvo- i višejezičnih govornika, odnosno načini na koje odabiru i s kojim ciljem koriste različite jezične varijetete u svakodnevnom životu.

¹⁰¹ U Istarskoj županiji najviše pripadnika albanske nacionalne manjine obitava u Puli, zatim u Poreču, pa u Rovinju. Službeni statistički podaci koji se odnose na pripadnike albanske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj detaljnije su izneseni u poglavlju 6.1.

S obzirom na navedeno, specifični ciljevi ovog istraživanja su:

- istražiti svakodnevne jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju u raznim domenama svakodnevnoga života te utvrditi koji su faktori ključni u motivaciji govornika za izbor određenoga jezičnog varijeteta;
- istražiti ulogu jezika u identifikacijskim procesima i praksama pripadnika istraživane zajednice te načine na koje se različiti identiteti konstruiraju i izražavaju kroz govornu praksu;
- proučiti utjecaj (više)jezične kompetencije, ekonomskih faktora, transnacionalnih praksi i društvenih mreža na integracijske prakse pripadnika istraživane zajednice;
- ispitati utjecaj prilagođavanja višejezičnom okruženju na upotrebu i očuvanje materinskoga jezika (albanskog);
- propitati koncept jezika kao kapitala (ekonomskog, društvenog, simboličkog, kulturnog) u danom kontekstu;
- utvrditi koji jezični varijeteti/idiomi u istraživanoj zajednici predstavljaju posebnu vrijednost i prednost i u kojim situacijama i domenama svakodnevnoga života;
- istražiti utjecaj jezičnih ideologija na stavove i prakse govornika s obzirom na odabir i upotrebu jezika.

Pri postizanju navedenih ciljeva pozornost će se posvetiti postojanju eventualnih razlika koje bi mogle biti posljedicom različite dobne, rodne, vjerske i profesionalne pripadnosti sugovornika/ca u istraživanju.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Budući da je upotreba jezika društvena činjenica koju se može etnografski promatrati, i u lingvističkoj antropologiji uobičajeno je korištenje tradicionalnih etnografskih metoda kao što su promatranje, promatranje sa sudjelovanjem, vođenje razgovora (intervjuiranje), audio i video snimanje svakodnevne interakcije između članova određene zajednice, fotografiranje i pisanje terenskih bilješki. Na taj se način, kroz terensko istraživanje, može steći najbolji uvid u svakodnevne govorne i druge društvene prakse (te njihovu međusobnu povezanost) pripadnika određene zajednice te „razotkriti na koje načine upotrebljavaju jezik pod specifičnim okolnostima kako bi postigli određene ciljeve“ (Salzmann 1998: 220).

Hymes je već u okviru etnografije govorenja zagovarao upravo etnografske prikaze načina govorenja, odnosno „etnografsku analizu komunikativnog ponašanja društvene zajednice“ (Hajmz 1980: 27). Korištenje etnografskih metoda i kvalitativne metodologije (zajedno s metodama bilježenja govornih obrazaca) jedna je od glavnih značajki koja prema Duranti (1997: 13, 85) razlikuje lingvistička istraživanja (koja su sklonija kvantitativnim metodama) od lingvističkoantropoloških. Kako navodi Duranti (1997: 3), lingvistički antropolozi stvaraju “etnografski utemeljene prikaze jezičnih struktura kako ih upotrebljavaju stvarni ljudi u stvarnom vremenu i prostoru”. Zadaća etnografa jest povezati obrasce ponašanja, koji uključuju i govor, s užim i širim sociokulturnim kontekstom (društvenim identitetima, vrijednostima i dr.) (Duranti 2005). Drugim riječima, govorne činove potrebno je opisati i smjestiti u širi kontekst društvenoga ponašanja i društvenih odnosa, te ih unutar njega nastojati interpretirati. Pritom svakako treba uzeti u obzir značenja i vrijedosti koje pojedine komunikacijske prakse imaju za same govornike.

Korištenje etnografskih metoda prilikom istraživanja jezične komunikacije kao sastavnoga dijela kulture svake zajednice omogućuje dublji uvid u govorne prakse i obrasce upotrebe jezika u različitim kontekstima i između različitih grupa ljudi (usp. Weber i Horner 2012). Blommaert i Jie (2010: 4) napominju kako je u jezičnim istraživanjima zadaća etnografije upravo proučavanje *konteksta* i omogućavanje drugačije perspektive iz koje se gleda na jezik.

4.1. Opis korištenih metodoloških postupaka i načina prikupljanja podataka

Istraživanje za ovaj doktorski rad obuhvatilo je nekoliko odlazaka na teren: u prosincu 2008. godine (tjedan dana), u svibnju 2009. godine (tjedan dana) te u listopadu 2011. godine (dva tjedna). Istraživanje je temeljeno na induktivnom pristupu, a podaci prikupljeni i zabilježeni na terenu u radu su analizirani te interpretirani unutar odgovarajućeg znanstvenog teorijskog okvira.

Podaci na terenu prikupljeni su kvalitativnim etnografskim metodama. S ciljem stjecanja što dubljeg uvida u stavove i mišljenje samih pojedinaca, kao i u njihove jezične prakse i osobna iskustva, provedeni su polustrukturirani dubinski intervjui s pripadnicima albanske nacionalne manjine u dva istarska grada, Puli i Rovinju. Intervjui su potom u cijelosti transkribirani, a zatim analizirani po tematskim područjima (kategorijama) koja su relevantna za istraživanje i unutar kojih su definirane potkategorije kako bi se pojedini iskazi mogli analizirati kao specifične teme. Krajnji cilj analize bio je uočavanje eventualnih obrazaca i tema koje su se iskristalizirale te njihovo uspoređivanje, tumačenje i smještanje u relevantan teorijski okvir (etska perspektiva). Emska, insajderska perspektiva, podrazumijeva uvažavanje tumačenja određenih ponašanja od strane samih sudionika istraživanja, koje se zatim smješta u etski okvir odnosno interpretira sukladno teorijskom okviru definiranom od strane istraživača. U istraživanju se nije nastojao obuhvatiti reprezentativan dio određene populacije, već je cilj bio predstaviti jedinstvenu i kontekstualno (vremenski i prostorno) definiranu stvarnost. Treba imati na umu činjenicu da podaci koji se prikupljaju razgovorima predstavljaju subjektivne reprezentacije i tumačenja događaja i činjenica od strane pripadnika istraživane skupine (sugovornika/ca¹⁰²), a analiza navedenih podataka predstavlja tek jednu od mogućih interpretacija (usp. Čepo Žmegač et al. 2006) jednog jedinstvenog dijela stvarnosti budući da je „ono što mi nazivamo svojim podacima zapravo naše vlastito tumačenje načina na koji drugi ljudi tumače ono što oni i njihovi sunarodnjaci rade“ (Gerc 1998: 17).

¹⁰² U istraživanju koristim ovaj pojam umjesto nešto učestalijeg pojma 'kazivači' ili 'ispitanici' budući da ih smatram, kako navodi Čepo Žmegač (2002 : 41) „ravnopravnim sudionicima intervjuja i istraživanja“.

Ukupno je vođeno trideset i sedam razgovora (intervjua) s pripadnicima albanske nacionalne manjine u Puli i Rovinju¹⁰³, u neformalnoj atmosferi i gotovo isključivo na radnim mjestima sugovornika/ca. Svi su razgovori snimani diktafonom osim jednoga koji je, budući da sugovornik nije pristao na snimanje, bio popraćen isključivo pismenim bilješkama za vrijeme i nakon samog razgovora. Također, u jednom su intervjuu sudjelovale dvije osobe (supružnici), stoga je ukupan broj sugovornika/ca bio trideset i osam.

S ciljem dobivanja uvida kako u sinkronijsku tako i u dijakronijsku perspektivu, u istraživanje su bili uključeni pripadnici tri generacije (i jedan pripadnik četvrte generacije) doseljenika koji su u trenutku provođenja istraživanja boravili u Puli (četnaest sugovornika) i Rovinju (dvadeset i četiri sudionika). Osim generacijskih razlika¹⁰⁴, u istraživanju se vodilo računa i o postojanju rodnih, vjerskih i profesionalnih razlika te razlika u porijeklu. Stoga je u istraživanje bilo uključeno osam ženskih¹⁰⁵ i trideset muških pripadnika albanske nacionalne manjine koji su u Pulu i Rovinj doselili s Kosova (većinom iz Prizrena, Đakovice, Peći i Prištine) i iz Makedonije (gotovo svi sugovornici porijeklom su iz Tetova). Pripadnici su prve, druge (najviše sugovornika/ca), treće i četvrte (samo jedan sugovornik) generacije doseljenika i u Istru su, oni sami ili njihovi roditelji, djedovi i bake, doseljavali u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata odnosno uglavnom između pedesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Većina sugovornika/ca rođena je u zemlji svog porijekla (dvadeset i četvero na Kosovu i devetero u Makedoniji), četvero ih je rođeno u Puli (svi su pripadnici treće, a jedan sugovornik četvrte generacije doseljenika), a jedan u Zagrebu (pripadnik druge generacije doseljenika). Sugovornici/ce su pripadnici katoličke i muslimanske vjeroispovijesti, a u navedenim gradovima borave privremeno (sezonski) ili trajno. Također, u istraživanje su bili

¹⁰³ Sudionici/ce istraživanja bili su detaljno informirani o svrsi i ciljevima istraživanja te upoznati s činjenicom da će se prikupljeni podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Svi su sugovornici/ce svojevolumino pristali na razgovore i dali svoju usmenu suglasnost za njihovo snimanje (osim jednoga koji je odbio snimanje diktafonom pa je stoga razgovor bio popraćen isključivo pismenim bilješkama). S obzirom na zajamčenu potpunu anonimnost, u radu se ne spominju imena i prezimena sugovornika/ca već isključivo opći podaci koji su ključni za istraživanje, a iz kojih nije moguće razlučiti o kojim se osobama radi. Puna imena i prezimena te ostali podaci o sugovornicima/cama, kao i snimke vođenih intervjua, pohranjeni su na Institutu za antropologiju u Zagrebu.

¹⁰⁴ Najstariji sugovornik u trenutku istraživanja imao je 67 godina, dok je najmlađi imao 24 godine. Većina sugovornika/ca rođena je 50-ih godina 20. stoljeća.

¹⁰⁵ Osim dviju rođenih u Puli, sve ostale sugovornice porijeklom su s Kosova. Budući da Albanci koji su porijeklom iz Makedonije u Istri borave gotovo isključivo sezonski, na način da muški članovi obitelji rade, a supruge i djeca dolaze u kratkotrajne posjete, nisam bila u mogućnosti razgovarati s nijednom ženskom osobom porijeklom iz Makedonije (pretpostavljam da su u periodu mog boravka na terenu bile u Makedoniji).

uključeni i pojedinci svih obrazovnih stupnjeva: od osnovnoškolskog obrazovanja, preko srednjeg i srednjeg strukovnog obrazovanja (SSS) do visokoškolskog obrazovanja (VSS). Većina sugovornika/ca bavi se zanimanjima koja se tradicionalno vežu uz albanski narod (vlasnici su obrta, zlatarni, slastičarni i restorana, ili pak zaposleni u navedenim objektima), osim nekolicine koji su zaposleni na radnim mjestima koja odgovaraju njihovoj visokoj stručnoj spremi. Nekoliko ih je aktivno uključeno u društveno i političko djelovanje albanske zajednice (predsjednici su, ili bivši predsjednici, Zajednica Albanaca i Vijeća albanske nacionalne manjine u Puli, Rovinju i Istri).

Glavni okvir tema koje su se željele istražiti i smjernice, odnosno okvirna pitanja prema kojima su se razgovori vodili, bili su unaprijed određeni u obliku plana tijeka razgovora koji je za vrijeme samog razgovora proširivan i produbljivan dodatnim pitanjima. Unaprijed određena okvirna struktura usmjeravala je tijek razgovora, ali ga pritom nije ograničavala – sugovornicima je bila ostavljena mogućnost da proširuju unaprijed određene teme vlastitim iskustvima i narativima. Na taj su način intervjui ustvari bili vođeni razgovori (dijalozi) u kojima je komunikacija dvosmjerna (Silverman 2006: 20), a kazivači na taj način postaju su-govornicima (Čapo Žmegač 2002: 41) koji zajedno s istraživačem (koji usmjerava) stvaraju i „grade“ sam razgovor (Blommaert i Jie 2010: 49)¹⁰⁶. Njihovi iskazi temelj su analize u ovome radu, u kojem navodim one isječke iz razgovora koje smatram posebno zanimljivima i relevantnima za samu analizu.

Budući da je istraživanje provođeno u okviru LINEE mreže izvrsnosti (Languages in a Network of European Excellence), njime se nastojao obuhvatiti puno širi tematski okvir od onoga koji je naknadno definiran ovim istraživanjem. U ovome radu koncentrirala sam se na pitanja vezana uz identitet sugovornika/ca, obiteljsku situaciju, razlog dolaska u Istru, tijekom emigracijsko-imigracijskog procesa, integracijske prakse (društvena, jezična i ekonomska integracija) u zemlji primitka, specifičnosti tradicionalnih zanimanja, svakodnevne jezične prakse u raznim životnim domenama (kod kuće s obitelji, s prijateljima i poznanicima, na radnome mjestu, na drugim javnim mjestima i sl.), poznavanje stranih jezika, obiteljsku jezičnu politiku (prenošenje materinskoga jezika djeci i unucima), jezične stavove i ideologije, kulturne i transnacionalne prakse (održavanje običaja i tradicija, te veza sa

¹⁰⁶ Čapo Žmegač et al. (2006: 34) smatraju da na taj način istraživana društvena skupina postaje „stvarateljima i terena i cjelokupnog istraživanja“.

zemljom porijekla), planove za budućnost (povratak u zemlju porijekla ili ostanak u Hrvatskoj) i dr.

U istraživanju je korištena i metoda etnografskog promatranja s fokusom na specifična radna mjesta pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju, odnosno prije svega na jezične interakcije koje se na tim mjestima odvijaju. Cilj promatranja (bez sudjelovanja) bio je dobivanje potpunijeg uvida u svakodnevne govorne prakse pripadnika albanske zajednice (u interakciji s drugim pripadnicima manjine, s kupcima i zaposlenicima) i uočavanje eventualnih nepodudarnosti između onoga što su sugovornici kazivali u razgovorima i onoga što su doista činili u svakodnevnim situacijama (odnosno kao svojevrsna potvrda iskaza sugovornika)¹⁰⁷. S obzirom na jezičnu prepreku, odnosno istraživačevo nepoznavanje albanskoga jezika, nije bilo moguće provesti metodu promatranja sa sudjelovanjem¹⁰⁸, već je korišteno isključivo nesudjelujuće promatranje uobičajenih svakodnevnih jezičnih interakcija i zatim njihovo bilježenje.

Jedna od prvih poteškoća s kojom sam se kao istraživačica susrela prilikom započinjanja istraživanja bio je sam ulazak u teren, odnosno u istraživanu zajednicu, te stvaranje inicijalnih kontakata s članovima zajednice. Nakon stupanja u telefonski kontakt (prije samoga odlaska na teren) s jednim članom albanske zajednice koji je predstavljao kontakt-osobu, daljnje se pronalaženje sugovornika/ca na terenu većinom odvijalo pomoću tzv. metode snježne grude: pojedini su sugovornici/ce na neki način bili posrednici koji su me upućivali na druge osobe, također potencijalne sugovornike. Za pristup sljedećem sugovorniku/ci korištena je dakle u većini slučajeva društvena mreža prethodnog sugovornika/ce. U slučajevima kada takav način odabira sugovornika nije bio moguć (uglavnom zato što sugovornik/ca nije bio voljan ili doista nije mogao predložiti još neku osobu, poznanika ili člana vlastite obitelji za sudjelovanje u istraživanju), bilo je potrebno potencijalnim sugovornicima/cama pristupiti osobno (na njihovim radnim mjestima), objasniti

¹⁰⁷ Treba uzeti u obzir činjenicu da već i samo prisustvo istraživača kao autsajdera može utjecati na ponašanje pojedinaca koje se promatra, u smislu da ono više nije spontano. William Labov je u kontekstu sociolingvističkih istraživanja govorio o tzv. paradoksu promatrača: cilj lingvističkog istraživanja je otkriti kako ljudi govore dok nisu sustavno promatrani, ali podaci za to mogu se prikupiti jedino sustavnim promatranjem (Wardhaugh 2002: 19).

¹⁰⁸ Eng. *participant observation*. U literaturi na hrvatskom jeziku može se naići i na termine 'sudjelovanje s promatranjem', 'sudioničko promatranje' i sl. (usp. Čapo Žmegač et al. 2006; Sujoldžić 2013: 219).

temu istraživanja te zamoliti za pristanak na razgovor. Takav način pokazao se također prilično produktivnim (pojedinci su uglavnom pristajali na razgovor bez većeg dvoumljenja), no bilo je slučajeva i kada pojedine osobe nisu bile zainteresirane za sudjelovanje u istraživanju. Također, ranije osobno poznanstvo s jednim pripadnikom albanske zajednice koji je u prošlosti boravio u Rovinju olakšalo je ostvarivanje kontakata prilikom posljednjeg odlaska na teren u taj grad.

U istraživanju se kao potencijalni problem nametnulo i stvaranje odnosa povjerenja između istraživačice i pojedinih sugovornika/ca. Drugim riječima, u pojedinim se razgovorima primjećuje očita rezerviranost u odgovorima sugovornika/ca (u vidu šturih odgovora, isključivo potvrdnih ili niječnih, bez detaljnijih objašnjenja) koja je, pretpostavlja se, temeljena na nepovjerenju i bojazni da bi se pojedini iskazi mogli negativno protumačiti ili pak iskoristiti u neznanstvene svrhe. Takav stav tumačim kao reakciju koja je bila donekle i očekivana s obzirom na činjenicu da se radi o pripadnicima manjinske zajednice koja je i inače poprilično stigmatizirana u Hrvatskoj i o kojoj postoji povećani broj negativnih predrasuda, ili pak kao puku nezainteresiranost za samo istraživanje i razgovor. Smatram da bi duži boravak na terenu¹⁰⁹ omogućio stjecanje većeg povjerenja prema istraživačici, što bi pak rezultiralo većom opuštenošću i otvorenošću sugovornika/ca za vrijeme razgovora, a posljedično bi donijelo i eventualno drugačije odgovore (u nekim slučajevima možda iskrenije i ne toliko pozitivne koliko su sugovornici/ce u pojedinim slučajevima smatrali da se očekuje da budu). Ipak, treba napomenuti da je, generalno gledajući, većina sugovornika/ca bila izrazito zainteresirana za temu istraživanja i voljna podijeliti svoje stavove i iskustva i o temama koje nisu striktno bile vezane uz samo istraživanje.

¹⁰⁹ Duži boravak na terenu nažalost nije bio izvediv zbog ograničenih vremenskih i financijskih resursa koji su bili na raspolaganju (usp. Amit 2000).

5. REZULTATI

5.1. Albanska nacionalna manjina u Puli i Rovinju

Albanci u Republici Hrvatskoj jedan su od dvadeset i dva naroda koji imaju službeni status nacionalne manjine¹¹⁰. Broj stanovnika albanske narodnosti u Republici Hrvatskoj bilježi stalni trend rasta. Počevši s Popisom stanovništva koji je bio proveden u bivšoj SFR Jugoslaviji 1981. godine¹¹¹, kada je broj stanovnika koji su se izjasnili za albansku narodnost iznosio 6006 (0,13%), već pri sljedećem popisu iz 1991. godine navedeni se broj udvostručio te je iznosio 12 032 (0,25%). Prilikom popisa 2001. godine Albancima se izjasnilo 15 082 (0,34%) stanovnika, da bi na posljednjem popisu (2011. godine) broj ponovno porastao na 17 513 (0,41%). Stanovništvo albanske narodnosti pripada tako četvrtoj po redu najbrojnijoj nacionalnoj manjini u Republici Hrvatskoj (nakon Srba, Bošnjaka i Talijana).

Svakako je potrebno navesti činjenicu da je broj govornika albanskoga jezika kao materinskog uvijek bio neznatno niži od samog broja stanovnika albanske narodnosti (što svejedno govori u prilog vrlo dobre očuvanosti albanskog kao manjinskog jezika), no on je usprkos tome također u stalnom porastu: 1991. godine na području Republike Hrvatske 12 735 (0,27%) stanovnika izjasnilo se za albanski kao materinski jezik, 2001. godine broj govornika je porastao na 14 621 (0,33%), a trend rasta nastavio se i do 2011. godine kada je zabilježeno 17 069 (0,40%) govornika albanskoga jezika kao materinskoga. Time je on četvrti po redu materinski jezik u Republici Hrvatskoj¹¹², odnosno treći po redu manjinski jezik s obzirom na broj govornika.

Za ovaj rad posebno su značajni podaci koji se odnose na područje Istarske županije. Iako je posljednji popis 2011. godine pokazao da stanovnika albanske narodnosti brojčano ima više u Gradu Zagrebu (4292, odnosno 0,54%) i Primorsko-goranskoj županiji (2410, odnosno 0,81%) nego u Istarskoj županiji (2393, odnosno 1,15%), gledajući njihov postotak u

¹¹⁰ Pripadnici Albanske nacionalne manjine imaju svog predstavnika u Savjetu za nacionalne manjine, a njihove interese u Hrvatskome saboru predstavlja jedan saborski zastupnik zadužen za pet nacionalnih manjina (bošnjačku, slovensku, makedonsku, albansku i crnogorsku nacionalnu manjinu).

¹¹¹ Vican (2000) navodi i podatak iz 1971. godine o 4175 Albanaca u Hrvatskoj.

¹¹² Nakon hrvatskog, srpskog i talijanskog jezika.

ukupnome broju stanovnika pojedine županije, Istra u tom slučaju predstavlja županiju s najvećim udjelom Albanaca u ukupnome stanovništvu (tako je bilo i 2001. godine). Usprkos tome, suvremena albanska zajednica u Istri nije dosad bila sustavno istraživana (pregled radova i rezultata dosadašnjih istraživanja koja se odnose na albansku nacionalnu manjinu dan je u poglavlju 1.2.).

Broj pripadnika albanske nacionalne manjine u Istarskoj je županiji od 2001. do 2011. godine porastao s 2032 (0,98% ukupnog broja stanovnika županije) na 2393 (1,15%), a stanovništvo albanske narodnosti i dalje pripada četvrtoj po redu najbrojnijoj nacionalnoj manjini u navedenoj županiji (nakon najbrojnijih Talijana, zatim Srba i Bošnjaka). Broj stanovnika Istarske županije koji albanski smatraju svojim materinskim jezikom također je porastao s 1877 (0,91%) 2001. godine na 2129 (1,02%) govornika, koliko ih je zabilježeno pri posljednjem Popisu stanovništva 2011. godine. Albanski je tako četvrti po redu materinski jezik u Istarskoj županiji s obzirom na broj govornika¹¹³.

Pripadnici albanske nacionalne manjine najbrojniji su u Puli gdje ih ima 605 (usporedbe radi, 2001. godine bilo ih je 480), zatim u Poreču (446) te u Rovinju (387 – broj je u laganome porastu s obzirom na 2001. godinu kada ih je bilo 337)¹¹⁴. Ipak, uzimajući u obzir postotak u ukupnome broju stanovnika pojedinih gradova, Novigrad je 2011. godine bio istarski grad s najvećim postotkom stanovnika albanske narodnosti (3,36%). Rovinj s 2,71% slijedi odmah iza Novigrada. U Rovinju¹¹⁵ su Albanci treća po redu najbrojnija nacionalna manjina (nakon Talijana i Srba), a u istom je položaju i albanski jezik, za koji se kao materinski jezik 2011. godine izjasnilo 367 stanovnika, neznatno manje od broja samih pripadnika albanske nacionalne manjine u istome gradu.

¹¹³ Nakon hrvatskog, talijanskog i bosanskog jezika (u Popisu stanovništva 2001. godine jezik je službeno naveden kao 'bošnjački', dok je u Popisu 2011. godine promijenjen u 'bosanski').

¹¹⁴ Albanska nacionalna manjina jedna je od devet nacionalnih manjina u Puli (uz bošnjačku, crnogorsku, mađarsku, makedonsku, romsku, slovensku, srpsku i talijansku), te jedna od četiri nacionalne manjine u Rovinju koja je također organizirana u Vijeće (uz talijansku, srpsku i bošnjačku). Značajan broj Albanaca obitava i u Umagu i Vrsaru.

¹¹⁵ Jedan sugovornik iz Rovinja, visokopozicioniran u Zajednici Albanaca grada Rovinja, naveo je da neslužbeni podaci pokazuju kako je broj pripadnika albanske zajednice u Rovinju daleko veći, odnosno da se kreće oko 600. Toliku razliku između službenih i neslužbenih podataka objašnjava time što se pojedinci ili ne žele izjasniti Albancima pri službenom popisu, ili pak nemaju sređenu dokumentaciju, odnosno službeno se ne vode kao Albanci.

Iako je u istraživanju naglasak stavljen na jezične prakse, kako bi se bolje razumjela uloga jezika u specifičnom okruženju koje se istražuje potrebno je sagledati sveukupan kontekst u kojem se nalazi zajednica koja se proučava, stoga prvo dajem kratak pregled migracija Albanaca u Istru i objašnjenje specifičnosti procesa doseljavanja i integracijskih praksi u zemlji primitka. U radu navodim pojedine dijelove razgovora koji su vođeni sa sugovornicima/cama u Puli i Rovinju i koje smatram značajnima i ilustrativnima za rezultate koje je istraživanje iznjedrilo. Treba ovdje napomenuti da, budući da se nastojalo u potpunosti vjerno prenijeti iskaze sugovornika/ca, u transkriptima su iskazi navođeni doslovno, bez ispravljanja eventualnih gramatičkih neispravnosti u govoru. Što se tiče pravila transkripcije, u citatima koristim znakove kao što su trotočje (koje označava stanku u govoru sugovornika/ce, ili pak nedovršenu rečenicu), trotočje u zagradi (koje označava dio iskaza koji je izostavljen iz citata koji se navodi u radu) te uglate zagrade (kojima se označava pojašnjenje ili komentar autorice). Citati iz intervjua navedeni su u kurzivu te odvojeni od ostatka teksta. Ukoliko nisu navedeni prije samog citata, osnovni podaci o sugovornicima/cama koje smatram relevantnima za cjelokupan kontekst istraživanja navedeni su u zagradi nakon citata (spol, zemlja porijekla (dodatno navodim ukoliko je neki sugovornik/ca rođen u Puli, Rovinju ili Zagrebu), te generacija doseljenika ili migranata kojoj pripadaju)).

5.2. Migracije Albanaca u Istru

Albansku zajednicu u Istri danas čine pripadnici prve, druge, treće i rijetko četvrte generacije doseljenika koji su najvećim dijelom porijeklom s Kosova i iz Makedonije. Za doseljavanje Albanaca u Istru posebno je značajno razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, većinom od pedesetih do osamdesetih godina 20. stoljeća, koje predstavlja period najintenzivnijih migracija Albanaca s Kosova i iz Makedonije u Istru (i Hrvatsku općenito, kao što uočava Vican (2000))¹¹⁶. Budući da su u to vrijeme Kosovo, Makedonija i Hrvatska bili sastavni dio SFR Jugoslavije, nepostojanje granica između navedenih država olakšavalo je migracije stanovništva iz jedne republike u drugu. Toga su kao olakotne okolnosti u samom

¹¹⁶ Ono što je već Vican (2000) uočila u svom istraživanju, a to je da je najveći broj Albanaca koji pripadaju katoličkoj vjeri došao u Hrvatsku sa Kosova, dok su Albanci muslimani porijeklom uglavnom iz dijelova Makedonije koji su većinski nastanjeni Albancima, potvrđeno je i u ovom istraživanju na primjeru Istre.

procesu migracija svjesni sugovornici/ce, koji su naglašavali da je Jugoslavija bila država u kojoj su svi „*imali pravo živjeti gdje su željeli*“, a prilikom dolaska u Pulu ili Rovinj oni su i dalje bili u svojoj državi i osjećali su se „*kao svoj na svome*“.

Pa bila je to jedna država. Meni je bilo svejedno dal sam u Prizrenu, Prištini, Zagrebu ili Rovinju. Bila je jedna država. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Znači djeca od ovih koji su od pedesetih, šezdesetih, takoreći, jer ovdje niko ne vidi sebe kao emigranta. Jer je ovo bila Juga, znači mi nismo imigranti. Ako je ovo bila Juga, mi smo u Jugi. To je kao da se ti sa Žminja preseliš u Zagreb. To je stvar prebivališta, ti ne mijenjaš državu. Kad je to bilo sve ... (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Međutim, kada je Republika Hrvatska 1991. godine postala samostalna i neovisna država, Albanci su zajedno s ostalim jugoslovenskim narodima stekli status nacionalne manjine unutar novostvorene države¹¹⁷. Sugovornik iz Pule, koji pripada drugoj generaciji doseljenika s Kosova, novostalu je situaciju objasnio kao potencijalni problem:

Preko noći su se probudili u drugu državu. To je, ono, znaš, ja sam došao ovde u svoju državu. I preko noći, odjedanput, a, nisi više državljanin. Nisi nigdje. Tamo te Srbi neće, a ovde neće te Hrvati. Mislim, neće ... ne znaš de si, ni na zemlji, ni na nebu. I to je, to je problem.

Najveći val doseljavanja u periodu nakon Drugoga svjetskog rata bio je prvenstveno motiviran ekonomskim (siromaštvo, nerazvijenosti i nemogućnost zapošljavanja), društvenim (bolji uvjeti života) i političkim razlozima (razni oblici represije i diskriminacije Albanaca na Kosovu, o kojima je bilo riječi u poglavlju 1.2.3.) (usp. Vican 2000 i Babuna 2000). Nepovoljna ekonomska, politička i društvena situacija predstavljali su višestruke potisne (eng.

¹¹⁷ Albanci su u bivšoj SRF Jugoslaviji imali pravni status narodnosti, jednako kao i Mađari, Talijani, Bugari, Rumunji, Rusini i Slovaci (Petrović 1987: 29).

*push*¹¹⁸) faktore za donošenje odluke o emigraciji. Sugovornici/ce koji su kao razlog naveli isključivo nepovoljnu političku situaciju, u Istru su doselili s Kosova neposredno nakon Drugoga svjetskog rata (pedestih godina, ili pak početkom devedesetih godina 20. stoljeća), nakon zaoštavanja srpsko-albanskih odnosa na Kosovu:

Onda je bilo Rankovićevo doba, tako nekako. I tako da mnogi su onda, recimo od ... pedesete, pedesprve, tako, mnogi su bježali od dole. Tamo je bilo baš teško, pogotovo. To je dominiralo Srbi su dominirali i onda to ... tako da smo ... moj tata je onda bio radio u Zadruzi zlata ... mislim, filigranska zadruga je bila. I onda je on isto odlučio doć ovdje. (...) Tako da je njemu to više odgovaralo jer tamo se stvarno bilo je i teško za živjeti, u to doba. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Međutim devedesetih, poslije onih vrlo ružnih vremena, ja sam odlučio napustit Kosovo. Bilo je dosta teško živjeti dvojno, jer sam trebao po ženi pripast ne-Albancima, po Albancima, a s drugima ne pripast drugima zato što sam Albanac i tako dalje. To je bilo gadno, gadan period. I mi smo preko noći to odlučili i otišli iz Prištine. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Budući da je većina migracija bila ekonomski motivirana, činjenica da je hrvatska obala nudila brojne mogućnosti za razvoj turizma, a upravo je Istra bila jedna od najrazvijenijih turističkih regija već u bivšoj Jugoslaviji, predstavljala je primarni privlačni (eng. *pull*) faktor za albanske doseljenike čija tradicionalna zanimanja pripadaju upravo sektoru turizma. To je u skladu s činjenicom da i dandanas najveći postotak stanovništva albanske narodnosti, osim u Gradu Zagrebu, obitava u dvije županije na jadranskoj obali, Primorsko-goranskoj i Istarskoj (usp. Tatalović 2005).

Razlog dolaska je više ekonomski bio. Mislim, bilo je represije i u ono vrijeme, ali mi to nismo osjetili jer smo išli s aspekta ovoga, ekonomskog. Pošto smo radili kao filigranisti, stari majstori. Ovde je bio turizam i zbog toga smo došli. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

¹¹⁸ Uzroke migracije, odnosno tzv. zakone migracija pokušao je objasniti još krajem 19. stoljeća Ernest Ravenstein teorijom o potisnim (*push*) i privlačnim (*pull*) faktorima koji su odgovorni za donošenje odluke o emigraciji, kao i odluke o željenoj zemlji imigracije (Castles i Miller 2003). Te je teorije 1960-ih godina razradio Everett S. Lee.

Pa razlog najviše ekonomski, egzistencijalni, ništa drugo. Onda nije ni trebalo jer tako je bilo, tu smo mogli bolje raditi nego tamo i onda smo zato i došli. Zbog turizma, da, turistički. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Nerijetko je razlog za odluku o emigraciji bila kombinacija ekonomskih i političkih razloga, odnosno gubitak radnog mjesta (otkaz) zbog loše političke situacije krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Nekoliko je sugovornika pak navelo kako je razlog njihova dolaska u Rovinj bio primarno turističke naravi (dolazak na godišnji odmor), da bi se naknadno pretvorio u odluku o definitivnom i trajnom preseljenju jer im se grad izuzetno svidio. Također, Hrvatska kao većinski katolička zemlja za neke je Albance katoličke vjeroispovijesti predstavljala dodatni privlačni faktor, kako smatra Ceribašić (2008), a to je potvrdio i sugovornik koji je u Hrvatsku doselio s Kosova sedamdesetih godina prošloga stoljeća kao pripadnik druge generacije doseljenika:

Ja sam trebo radit u Nišu. I meni je općina Pirat u Srbiji dala kad sam ja bio završio vojsku tamo, dala radnju i stan. I dođe tata mene da posjeti i kaže, ja sam bio onaj koji popravlja puške, puškar, ja sam radio i stvarno sam bio najpoznatiji za te stvari. I onda su oni meni ponudili da ja otvorim radnju u Piratu. Dali su mi radnju i stan. Dođe tata, kaže: ima tu katolička crkva? Ne. Nećeš ti ovdje bit. (...) Onda smo došli u Hrvatsku.

5.3. Proces doseljavanja i integracijske prakse u zemlji primitka

Budući da je jedan od glavnih ciljeva imigracije bio osiguravanje egzistencijalnih uvjeta (zaposlenje i ekonomska sigurnost), uobičajeno je bilo da radno sposoban muški član obitelji (ponekad i braća zajedno) prvi odlazi u emigraciju s namjerom privremenog boravka u zemlji primitka, odnosno do ostvarenja financijske sigurnosti i drugih uvjeta za zbrinjavanje čitave obitelji. Kada bi se posao dovoljno „uhodao“, svi članovi obitelji preselili bi se u zemlju primitka (kao što će kasnije biti detaljnije objašnjeno, ovaj migracijski obrazac odnosi se većinom na albanske obitelji koje su porijeklom s Kosova). Odvojenost muškog/ih člana/ova od ostatka obitelji koja ostaje u zemlji porijekla Vican (2000) u svom radu naziva bilociranim (odvojenim) tipom življenja, dok Čapo Žmegač život članova obitelji na dvije

lokacije smještene u dvije države naziva bilokalnim, ili pak plurilokalnim obiteljskim životom (Čapo Žmegač 2003, 2005).

Drugi uobičajeni obrazac doseljavanja prvih generacija podrazumijevao je u početku isključivo sezonski boravak svih članova obitelji u jednom od priobalnih turističkih gradova, koji je korelirao s trajanjem turističke sezone. Takav su način života opisivali i moji sugovornici/ce koji danas u Puli i Rovinju borave trajno, a u prošlosti su s obitelji u Istri boravili samo sezonski, da bi se zimi vraćali na Kosovo. U svojim su iskazima život dijelili na onaj „*ljeti i zimi*“, a činjenica da su živjeli u jednoj državi, tadašnjoj Jugoslaviji, ponovno je olakšavala sezonske migracije:

Zimi smo tamo bili, po ljeti smo tu. Tamo smo imali lijepu kuću, jako lijepo smo živjeli. Jako, jako lijepo. (...) Došli smo tu zbog turizma. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

U Istru smo došli '77. godine. Tu smo dolazili, radili smo sezonski i onda bi se vraćali. (...) Zbog turizma, da, turistički. Tri, četiri mjeseca bi bili i onda bi se vratili. To je bila bivša Jugoslavija, i onda bi se vratili i tako smo do '89. Išli, vraćali se, dolazili. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

[Roditelji] *Su došli onako, po ljetu radit, i onda smo otišli opet u Kosovo, dole u Prizren, ono bit po zimi. I onda uvijek smo imali ovako i ljeti i zimi. A onda sam se ja upoznala s mužem i ostala tu.* (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Upravo zbog nesigurnosti koju je sa sobom nosilo pokretanje vlastitog posla u novoj sredini, nerijetko se migriralo u gradove u kojima je već boravio neki član obitelji ili prijatelj koji je ranije emigrirao. Poznanstva, odnosno postojanje društvene mreže u zemlji primitka, uveliko su olakšavali zapošljavanje i sveukupnu integraciju (i druga istraživanja imigrantskih iskustava potvrđuju isto, a George i Chaze (2009) iz tog razloga smatraju da poznantsva u zemlji primitka predstavljaju društveni kapital):

Dobro, mi smo malo povezani, tako. Tamo di živimo u Makedoniji znamo di, kako, šta i onda sam došo tu u Rovinj, sam mislio da ću se zaposlit lakše. I tako sam, mislim, lakše našo poso. (...) I moj otac je došao u Slavoniju je imao ujaka. I on je došo kod ujaka radit i poslije polako otvorio sam, u biti kupio lokal jedan. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Tu mu se [ocu] pružila neka prilika, od nekog svog prijatelja je uzeo taj lokal i onda ostavio taj lokal, doš'o kod Zlatnih vratiju u Puli tamo u centru, i tamo smo ostali. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Nisu rijetki slučajevi u kojima su pojedinci prije dolaska u Hrvatsku prvo boravili u nekoj drugoj europskoj zemlji (npr. Njemačka, Češka, Slovačka, Austrija), ili prije dolaska u Pulu i Rovinj u nekom drugom hrvatskom gradu¹¹⁹ (Novigrad, Rabac, Medulin, Poreč, Pag, Slatina, Vinkovci, Biograd na Moru, Zagreb). Jedna sugovornica iz Rovinja, čiji je otac početkom devedesetih kao tehnološki višak ostao bez posla i otišao na rad u Njemačku, a zatim u Prag kod bratića, nekoliko godina nakon toga pridružila se ocu s ostalim članovima uže obitelji (kao razlog je navela početak rata na Kosovu) i boravila u Pragu dok tamo nije upoznala današnjeg supruga i preselila s njim u Rovinj, budući da je on već godinama prije toga živio u Rovinju. Sklonost mijenjanju boravišta u zemlji primitka, ili pak u različitim državama, bila je također uvjetovana mogućnošću pronalaska zaposlenja (usp. Vican 2000), kao što je bio slučaj kod dvije sugovornice koje danas žive u Puli:

Oni su bili filigranisti, radili su srebro. Tako, cijelu zimu su sami izradili, onda bi došli dole na Kosovo. Znači onda je bila Jugoslavija, živjeli smo tu i tamo. Tamo smo išli u školu, ja sam išla do osmog razreda tamo u školu i onda smo se tu preselili. Za stalno. Preselili smo se. Živjeli smo jedno tri godine u Novigrad. Onda imali smo radnju u Rapcu ... moj tata je isto iš'o istraživat tamo gdje ima posla, znate kako se kad bi došli to. Moji roditelji su bili jako vrijedni ljudi, pošteni ljudi. I onda smo još ... on je bio u zajednici sa svojom braćom, oni su četiri brata. Oni su radili to srebro, onda smo otvorili radnje tu i tamo, tamo gdje je bilo posla. E. I otvorili smo i u

¹¹⁹ Ako nisu oni osobno, onda su u većini slučajeva njihovi roditelji ili djedovi barem jednom promijenili mjesto boravka.

Crikvenici. I onda moj tata se odvojio od svoje braće, znači svako je imao svoju radnju. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

I onda '89. smo došli, prvo smo bili u Medulinu i onda smo došli u Rovinj. U Rovinju smo bili godinu dana i onda smo se preselili u Medulin od '90. do '99. Onda smo preselili u Pulu i sada smo tu, živo tu i radimo tu. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Migracije albanskih doseljenika u Istru mogu se danas okarakterizirati kao dijelom trajne, a dijelom privremene, odnosno sezonske. Sugovornik iz Pule koji je porijeklom s Kosova (i pripada drugoj generaciji doseljenika) u svom je iskazu koji ovdje prenosim zamjenice „mi“ i „oni“ koristio kako bi diferencirao Albance koji su u Istru doselili s Kosova (toj skupini pripada i on sam, pa je stoga označuje osobnom zamjenicom „mi“) i one koji su doselili iz Makedonije („oni“). On je ukratko opisao dva obrasca koja se uočavaju u istraživanju i odgovaraju onome što je uočila i Vican (2000), a to je da su zajedničkom obiteljskom življenju i doseljavanju najbližih članova obitelji u Hrvatsku s namjerom trajnog boravka skloniji Albanci koji su većinom porijeklom s Kosova. Za razliku od njih, pripadnici albanske zajednice koji su porijeklom iz Makedonije skloniji su sezonskim migracijama i gotovo bez iznimke prakticiraju bilocirani tip življenja, bez odluke o trajnom preseljenju i preseljenju čitave obitelji. Drugim riječima, oni u znatno većoj mjeri izražavaju želju za privremenim boravkom u Hrvatskoj s namjerom definitivnog povratka u zemlju porijekla nakon završenog radnog vijeka, odnosno u mirovini. Stoga za njih u istraživanju koristim pojam '(privremeni) migranti', dok za trajno naseljene pripadnike koristim pojam 'doseljenici' (rijetko i 'imigranti' ili 'došljaci'):

Oni bi radili pa bi tamo gradili kuće i ovo-ono, i onda ... Dok mi, kad smo preselili od tamo, mi znamo da smo tu. I onda mi tu stvaramo svoj život, tu si sve i kuću napraviš ili kupiš stan i tu živiš, ne. Dok oni, oni uvijek imaju tamo te rodbine malo više i ono, makar smo mi imali rodbinu ali mi smo se opredijelili za tu i tu. Tako ostanemo, ne. Sada već je drugačije malo, sad je malo su tu države, ne. Već je to malo i drugačije. Prije je bilo sve jedna pa ste mogli ići, a sad su već malo drugačije, ne. Evo to je to. Mijenja se, sve se mijenja (smijeh). (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Za migrante porijeklom iz Makedonije karakteristično je također da u Puli i Rovinju sezonski (a rijetko i trajno) boravi samo muški radno sposoban član obitelji, dok njegova supruga i djeca u većini slučajeva trajno borave u Makedoniji (djeca se tamo školuju, a supruga iz tog razloga također živi u Makedoniji). U posjet ocu i suprugu dolaze za vrijeme školskih praznika i tada nerijetko i sami pomažu u poslovima. Takav način života, odvojen od ostatka obitelji, neki objašnjavaju financijskim razlozima, kao sugovornik koji u Rovinju i sam boravi sezonski i predstavlja drugu generaciju migranata iz Makedonije:

Sad da, sve više i više ali prije tako je ovaj život, mislim, staraca bio odvojen. Jedan tamo jer, kako su oni rekli, da su mogli više zaraditi kad su sami, bez obitelji. Jer kad si sa obitelji tu, sa familijom, onda više trošiš. Jer zarade nisu bile tako dobre. Pa moraš šparat. Treba ti veći stan, veći troškovi i to.

Za razliku od toga, drugi taj isti migracijski obrazac objašnjavaju željom da njihova djeca, ukoliko se i sami jednoga dana odluče za emigraciju, znaju odakle su im korijeni i da imaju nešto što ih veže za zemlju porijekla, barem nešto što bi ih „privuklo“ tamo odakle potječu, kako je objasnio sugovornik koji je vlasnik ugostiteljskoga objekta u Rovinju:

Pa ja iskreno, ja sam htio da oni tamo idu u školu da jednostavno odrastu tamo ko što sam ja odrastao i da njih privuče to mjesto od kud potječu. I na neki način da uvijek znaju od kud potječu i da, ono, odrastu. Jer mene to privuče, to djetinjstvo, ništa drugo. Poso mi je tu, sve mi je tu. Tako da osim te uspomene mladenačke, ništa ne privuče tamo. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Svi pripadnici albanske zajednice koji su sudjelovali u istraživanju, a porijeklom su iz Makedonije, u Puli i Rovinju borave uglavnom od mjeseca travnja (koji se smatra početkom turističke sezone), pa sve do studenoga. Tada zatvaraju ugostiteljske objekte čiji su vlasnici (ili su u njima zaposleni) i odlaze u svoja rodna mjesta u Makedoniji gdje borave po tri ili četiri mjeseca i gdje im se, osim uže obitelji, nalazi i čitava rodbina. Iako odlazak u zemlju porijekla neki od njih doživljavaju kao svojevrsan godišnji odmor (odmor od stresa i briga prouzročenih intenzivnim radom za vrijeme turističke sezone, ili, kako je jedan sugovornik iz Pule opisao, „punjenje baterija“), glavni razlog povratka ponovno je ekonomske naravi. Nekolicina sugovornika naglasila je kako u rodni kraj odlaze upravo iz financijskih razloga,

zato što je život tamo značajno jeftiniji negoli u Hrvatskoj, u kojoj u zimskome periodu ionako ne bi imali posla.

Budem šest mjeseci tu, šest mjeseci tamo. Tamo imam kuću, imam ... mislim, to sada. Prije nisam odlazio. Iš'o sam jednom u tri godine, u četiri godine. A sad idem, šta, imam sezonsko poslovanje i onda šta. Tu je skuplji život, tamo je puno jeftiniji život. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Pa do devedeset četvrte bio sam preko cijele godine. S obzirom da je došo rat i onda biraš gdje ti je jeftinije, gdje možeš održat obitelj, a da financijski pokrivaš sve to. To znači u rodnom gradu. (...) Jedini razlog što se vraćam tamo je jeftinije životne namirnice i da se može nekako prezimiti, onako da zima prođe onako bezbolno. Da ima dovoljno za obrt. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Navedena dihotomija u migracijskim obrascima (trajno naseljeni i privremeni migranti) između pripadnika albanske zajednice koji su porijeklom s Kosova i onih koji su porijeklom iz Makedonije, uvelike se odražava i u njihovim integracijskim praksama, a na određene načine utječe i na obrasce upotrebe jezika i stavove o njima, kao što će biti prikazano u sljedećim poglavljima.

5.3.1. Društvena integracija

Proces integracije u novu društvenu sredinu te prilagodba na novi način života dio su svakog migrantskog iskustva. Istraživanja su pokazala da su integracija u zemlju primitka i povratak u zemlju porijekla međusobno povezani fenomeni koji uvelike utječu jedan na drugoga (usp. Šakić 1998; Peračković 2006; Čapo Žmegač 2007). Za sveukupnu integraciju, ali i odluku o trajnome ostanku ili pak povratku u zemlju porijekla, značajnima se ponovno pokazuju i društvene mreže. Kako primjećuje Peračković (2006: 481), „društvene mreže su te koje stvaraju kompletan društveni život novopridošlog migranta i one su važan čimbenik u odluci o povratku ili ostanku“.

Osim individualne integracije u zemlji primitka (koja podrazumijeva stanovanje i pronalaženje posla), ništa manje važna nije ni kolektivna (Penninx 2007) koja podrazumijeva prihvaćenost od strane većinske zajednice i organizaciju na institucionalnoj razini. Razina uključenosti pripadnika manjina u upravljanje lokalnom zajednicom jedan je od pokazatelja uspješnosti integracije u većinsko okruženje, ali može služiti i kao jedno od mjerila prema kojemu se ocjenjuje funkcionalnost manjinske zaštite na državnoj razini. Pripadnici albanske nacionalne manjine u Istri organizirani su u vijeća i zajednice na regionalnom i lokalnom nivou¹²⁰. Drugim riječima, na županijskoj razini djeluje Vijeće albanske nacionalne manjine Istarske županije i Zajednica Albanaca Istarske županije, dok u pojedinim gradovima, Puli i Rovinju, također djeluju Vijeće albanske nacionalne manjine Grada Pule/Grada Rovinja i Zajednica Albanaca Grada Pule/Grada Rovinja. Djelatnosti Vijeća i Zajednica su podijeljene, s time da Vijeća predstavljaju višu instancu. Sukladno Statutu, glavni ciljevi Vijeća albanske nacionalne manjine Grada Pule su, među ostalim, afirmiranje i ostvarivanje nacionalnih, kulturnih, prosvjetnih, socijalnih, ekonomskih i svih drugih prava i interesa pripadnika albanske nacionalne manjine u Gradu Puli, zatim zaštita i unaprjeđenje nacionalnog, kulturnog i jezičnog identiteta te stvaranje uvjeta za rad postojećih i osnivanje i razvoj novih organizacija i institucija od interesa za albansku nacionalnu manjinu. S ciljem unaprjeđenja položaja albanske nacionalne manjine Vijeće razvija suradnju s ostalim albanskim organizacijama unutar i izvan Hrvatske, kao i ostalim nacionalnim manjinama u Republici Hrvatskoj (<http://www.pula.hr/uprava/uprava/nacionalne-manjine/vijece-albanske-nacionalne-manjine/>). Glavni ciljevi Zajednice Albanaca Grada Rovinja također uključuju aktivnosti

¹²⁰ Na razini Republike Hrvatske prema Zakonu o udrugama registrirane su sljedeće udruge albanske nacionalne manjine: Unija zajednica Albanaca u Republici Hrvatskoj (koja predstavlja središnju udruhu albanske nacionalne manjine u okviru koje djeluje sedam zajednica, među njima i Zajednica Albanaca Istarske županije, i koja izdaje mjesečni informativni list na albanskom jeziku „Informatori“), Albansko kulturno društvo u Hrvatskoj „Shkëndija“ iz Zagreba (osnovano 1960. godine na poticaj albanskih studenata koji su došli u Zagreb, a bavi se „promicanjem albanske kulture i tradicije te očuvanjem albanskoga jezika“ kroz djelovanje folklorne, dramske i glazbene sekcije, razvojem suradnje albanskoga i hrvatskoga naroda te održavanjem tečajeva albanskoga jezika i raznih kulturnih događaja (*Albanska iskra* – izložba povodom 50. godišnjice Albanskog kulturnog društva u Hrvatskoj „Shkëndija“, 2010, SN)), Klub albanskih žena „Kraljica Teuta“ iz Zagreba (koji tiska časopis za ženu i obitelj „Iliria“, obilježava značajne datume iz povijesti Albanaca te organizira tematske okrugle stolove) i Forum albanskih intelektualaca u Hrvatskoj (Zagreb) (http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=14).

Osim navedenih registriranih udruga i brojnih županijskih i gradskih Zajednica Albanaca, u Hrvatskoj s ciljem očuvanja albanskog nacionalnog identiteta, kulture i jezika djeluju i druge albanske udruge i društva kao što je Udruga albanskih žena Zagreba „Drita“, Klub albanskih studenata u Zagrebu, Albanska katolička misija (koja je službeno započela sa radom 1991. godine te također igra važnu ulogu u očuvanju albanskoga jezika i identiteta (katoličke mise održavaju se na albanskom jeziku u Zagrebu (u župnoj crkvi sv. Petra apostola) i povremeno u drugim gradovima (npr. Rijeci, Puli, Poreču, Rovinju, Zadru, Kutini itd), te predstavljaju i priliku za okupljanje, druženje i upoznavanje sunarodnjaka (usp. Ceribašić 2008), zatim izdavanje knjiga i sl.) itd.

vezane uz očuvanje jezika i kulture te poticanje i zaštitu nacionalnog identiteta, ali i ravnopravno sudjelovanje Albanske nacionalne manjine u javnome životu lokalne zajednice, kao i suradnju s ostalim zajednicama i udrugama nacionalnih manjina.

Unatoč navedenom, nekoliko je sugovornika u svojim iskazima skrenulo pozornost na činjenicu da Albanci u Istri nisu dovoljno organizirani kao nacionalna manjina, a kao glavni problem navodili su to što je u djelovanje Zajednica Albanaca u prevelikoj mjeri uključena politika, a pridavanje veće pažnje osobnim interesima nego dobrobiti čitave zajednice i razilaženje u mišljenjima ne idu u prilog jedinstvenim stavovima i ciljevima koji se stavljaju pred Zajednice. Osim sugovornika koji su za vrijeme provođenja istraživanja bili aktivno uključeni u rad Zajednica i Vijeća (bilo kao predsjednici, bivši predsjednici ili njihovi zamjenici), ostali pripadnici zajednice koji službeno jesu na popisu članova na sastanke idu vrlo rijetko i u samom radu Zajednica sudjeluju vrlo malo.

Većina sugovornika/ca koji su sudjelovali u istraživanju smatra da je prilagodba većinskome okruženju nužna i ne vide u tome ništa problematično. Dapače, smatraju da bi se općenito svi došljaci trebali prilagoditi sustavu u kojem žive, odnosno u koji su doselili, kao i pravilima koja u njemu vladaju. Nužnost prilagodbe sugovornik koji je porijeklom s Kosova i pripada prvoj generaciji doseljenika, opisao je na ovaj način:

Jer ne možeš opstat u jednu sredinu, naročito kad ti dolaziš iz druge sredine i druge države i da imaš svoj mentalitet i da kažeš ne ovako nego onako mora bit. Moraš tamo gdje si, gdje je većina i gdi se slažu i žive, tako moraš se ponašat. I onda gdje god živiš si dobrodošao. Ako si neki problematičan nećeš nigdje, ni tamo gdje si rođen ne možeš opstat.

Preprekom za potpunu integraciju u društvo primitka, koju smatra pozitivnom i nužnom za osiguravanje boljih uvjeta za albansku manjinu u cijelosti, jedan visokoobrazovani sugovornik koji trajno boravi u Puli (a inače predstavlja prvu generaciju doseljenika s Kosova) smatra upravo problem sezonskih migracija i radnika koji su zbog takvog načina života vrlo malo uključeni u život većinske zajednice u Puli i Rovinju, što pak onemogućava ostvarenje njihove integraciju u potpunosti:

Jer ja imam onu moju istu tezu koju svi Albanci imaju kad sam i vodio i kad sam bio u rukovodstvu govorio, da dok se ne integriramo u potpunosti nećemo ništa imat. I nemož'te radit do ... od, počet radit od prvog svibnja, zatvoriti tridesetog rujna, uzet kofer love, otić gradit u Makedoniji gde žive Albanci, ili na Kosovu. Ili ste integrirani, ili niste. Ali to je praksa, tradicija. Oni su inače tu mještani, ali vrlo malo su uključeni. Vraćaju se, on mora tamo imat svoj ostatak obitelji najbliže i tako dalje. Međutim, sve manje je toga. Ali je istina da je to isto jedan put koji onemogućava da tijekom svakodnevnice življenja mogu se uključit. Jer ako si odsutan tri, četiri, pet mjeseci, ne možeš bit u sustavu.

Na procese integracije u doseljenički prostor donekle utječe i vjersko opredjeljenje imigranata. U uvodnome je poglavlju (1.2.1.) kao jedna od sociokulturnih karakteristika albanskoga naroda navedena i vjerska heterogenost. U Hrvatskoj, sukladno Popisu stanovništva iz 2011. godine, boravi najviše Albanaca muslimanske vjeroispovijesti (9594), a zatim slijede katolici (7109) no, kako je također spomenuto ranije, albanske katoličke obitelji u Hrvatskoj uživaju određene prednosti u odnosu na muslimanske obitelji, posebice što se tiče veće mogućnosti institucionalnog prakticiranja vjere. No moji su sugovornici/ce navodili i druge razlike, prije svega povezanost vjerske pripadnosti i tradicionalnih zanimanja (to uočavaju i Vican (2000) i Ceribašić (2008)):

Velika je razlika između nas katolika i muslimana. Mi smo druga kultura, ono je druga kultura. Svi Albanci katolici su većinom, devedesdevet posto su zlatari, filigranisti i tako. Dok ovi Albanci koji su muslimanske vjere, muslimani, oni su ti koji imaju pekarnice. Dobro, ima i one koji je i katolik. Ali imaju te slastičarnice i ovo, ono. To je njihov zanat bio, ne. I mi smo odma, mislim, razlika je između nas i njih. (...) Mislim, ali to su isto Albanci. Mislim, nemamo ništa protiv nikoga, ali tako smo da se malo razlikujemo. I to je to. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

U razgovorima su osim kulturnih razlika naglašavane i jezične razlike te razlike koje se odnose na školovanje djece, sudjelovanje u društvenom životu i općenito „uklapanje“ u većinsko okruženje. Sugovornica iz Rovinja porijeklom s Kosova kazala je da s Albancima iz Makedonije nema gotovo nikakav kontakt budući da se one družu isključivo među sobom, a

kao jedan od razloga za to navela je njihovo znatno lošije poznavanje hrvatskoga jezika¹²¹. Teže uklapanje albanskih muslimanskih obitelji u većinsku sredinu, a ponekad čak i svjesnu odluku o neuklapanju, sugovornik koji je porijeklom s Kosova objašnjava i činjenicom da Albanci koji su porijeklom iz Makedonije i većinom pripadaju muslimanskoj vjeroispovijesti u Istri borave isključivo zbog posla koji im omogućava turistička sezona. Oni su također puno više vezani uz zemlju svog porijekla nego što su to Albanci s Kosova, kojima su gotovo svi aspekti života vezani uz Istru. Ovdje prenosim dijelove razgovora u kojima su to objasnila dva sugovornika iz Rovinja:

Zlatari uglavnom su katolici. Ili nekih par restorana što imaju i tako, su katolici. Ali ima ovih koji ... oni se ne mogu uklopiti i ne žele se uklopiti. Jer oni više-manje su dole, u Makedoniji. Rade, imaju kuće, tamo žive. Mi tu ulažemo cijeli život. Znači ulažemo tu, tu živimo, tu ulažemo i tu djecu. A oni ... tradicionalno su tako privrženi tamo i teško se uklope tu. Oni samo znači su radi biznisa, a nama više, mi smo više onako, ne znam kako da objasnim, barem tako se osjećamo doma tu. Ne znam, i kulturno smo više vezani uz Hrvatsku. U nekim stvarima. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Muslimani iz Tetova, iz Makedonije, ne školuju djecu ovdje. Ostaju sezonski, šest, sedam, osam mjeseci i to je to. Obitelji su im uglavnom šest, sedam mjeseci tamo, a šest, sedam mjeseci ovdje. S time da izlaze od pet popodne, a ovaj ostali vremenski period im je u kući. Znači do pet. Dosta, ovoga, vjerski drže ... U zadnjih možda dvije godine neki su se oslobodili malo. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Zagrebu, druga generacija doseljenika)

Usprkos navedenim različitostima na koje, među ostalim, utječe i vjerska pripadnost, ono što se smatra značajnim u kontekstu vjerske heterogenosti albanskoga naroda, a što su u svojim iskazima naglašavali i sugovornici/ce u istraživanju, jest činjenica da je albanski etnički identitet oduvijek predstavljao prvo i zajedničko obilježje svih Albanaca koje ih je kroz stoljeća držalo ujedinjenima kao naciju, bez obzira na različitu vjersku pripadnost:

¹²¹ Veću zatvorenost muslimanskih obitelji u usporedbi s katoličkima uočila je i Vican (2000: 162) u svom istraživanju.

Kod nas je uvijek bilo nacija ispred, onda vjera. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Albanci su opstali ne zbog toga što su vjerovali u boga, nego zato što su vjerovali da Albanac je najvažnija nacija. Jer mi imamo tri vjere. Albanci imaju i pravoslavnu i katoličku i muslimansku. I samo zbog toga. Mi imamo jednu poruku jednog našeg biskupa koji je u svojoj crkvi napisao, u nekoj župi, velikim slovima: Ostavite crkve i džamije, neka živi albanstvo. To je poštapalica koja vodi stoljećima nas napred. I zato je opstala albanska nacija. (...) Dakle kod nas, zato je bilo jako važno biti Albanci. Zato nijedan Albanac neće vam reći, kad ga pitate šta je, sem Albanac. Pa makar bio katolik, makar musliman, pravoslavac. Zato što je to prioritet, zato što to postoji kod Albanaca. Ono drugo je sve privatna stvar svakoga u kući. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Babuna (2000: 67) smatra kako je upravo zajednički jezik taj koji daje Albancima osjećaj pripadnosti jednoj naciji, unatoč značajnoj vjerskoj heterogenosti.

5.3.1.1. Održavanje običaja i transnacionalnih veza sa zemljom porijekla

Nakon što migriraju, migranti sele fokus svog interesa i društvenih interakcija u mjesto u koje su migrirali. No, kako bi na određeni način simbolički ostali povezani sa zemljom porijekla, ali i označili svoju različitost od većinskoga okruženja, nerijetko održavaju običaje i tradicije vlastitoga naroda, iz kojih se najvećim dijelom selektiraju upravo etnički i kulturni markeri (Grbić Jakopović 2014: 188). Sugovornik iz Rovinja smatra da upravo tradicija (pod kojom podrazumijeva i jezik i razne običaje) predstavlja važan razlikovni element između skupina:

Ali ako svaki dan pričaš albanski, slušaš televiziju, gledaš, razmišljaš, imaš slavu, imaš sve živo od fešte, svadbe, zaruke kako su se ... to je ono što čini dio tradicije. Svi ljudi jednako žive, a tradicija ... neke stvari te čine različitim. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Drugačiji stav izrazio je brat ovoga sugovornika koji, iako svjestan značajne uloge koju očuvanje tradicije, jezika i kulture općenito ima za doseljenike u drugu državu, smatra da u tome treba biti umjeren, odnosno ne inzistirati na vlastitim običajima i jeziku nauštrb uspješne integracije i prihvaćanja od strane većinskog okruženja:

Slušajte, kad dođe čovjek živjet u jednu drugu državu, bez obzira zbog kojih razloga, dal ekonomski, dal bilo koji drugi ... očuvanje tradicije, jezika, kulture i tako dalje, je jedna jako velika pozitivna stvar. Kao što su Arbanasi u Zadru sačuvali stotinama godina, ili Gradišćanski Hrvati u Austriji i tako dalje, to je jedna velika stvar i jedna pozitivna stvar. A isto tako, ako jedna osoba se ne integrira u to društvo, u toj sredini u kojoj živi, onda treba umanjiti tu tradiciju, sve te stvari da se integrira u društvo, da bude prihvaćen i sa prijateljima i sa svima, i sa ljudima s kojima živi i s kojima dijeli svakodnevicu. Što je jako realno. Ako osoba nije u stanju da može obadve strane zadržati, recimo i jednu i drugu kulturu prihvatiti i nać jednu svoju sredinu u tome, nekakav balans, onda mora bit prioritet sredina u kojoj živi. Prilagodit se, integrirat se u to društvo u kojem živi i kojem pripada. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Na upit o prakticiranju nekih specifičnih albanskih običaja i održavanju tradicije u Hrvatskoj, moji su sugovornici/ce odgovarali raznoliko: dok jedni kažu da se trude održavati običaje u domeni obiteljskoga života, drugi tvrde da se to sve više gubi i da ih oni sami vrlo malo prakticiraju. Pripadnici albanske zajednice koji su po vjeroispovijesti katolici naglašavali su da su njihovi vjerski običaji identični hrvatskima, odnosno općenito katoličkim običajima, što bi značilo da i oni sami slave sve važne katoličke blagdane (Božić, Uskrs i dr.), imendane, a većina i obiteljske slave¹²². Od nacionalnih praznika obilježavaju Dan zastave (28. studenog) i Dan neovisnosti Kosova (17. veljače). Što se tiče tradicionalne albanske hrane, u Istri se najčešće priprema tradicionalna pita *flija*.

Globalizacijski procesi i razvoj komunikacijskih i prijevoznih sredstava omogućavaju migrantima da neprestano budu i u fizičkom kontaktu sa zemljom porijekla i članovima obitelji i prijateljima koji su u njoj ostali. U suvremenim istraživanjima transnacionalnih

¹²² Slava je pravoslavni običaj slavljenja obiteljskog sveca koji se najčešće povezuje sa srpskim narodom, no uobičajen je i kod drugih naroda, kao i kod katolika.

migracija neki autori naglašavaju da stalnom interakcijom (telefoniranjem, slanjem pisama i pošiljki) i kretanjem između dva lokaliteta smještena u dvije države (trans)migranti stvaraju transnacionalne društvene prostore (Povrzanović Frykman 2010)¹²³ odnosno društvena polja koja premošćuju zemljopisne, kulturne i političke granice, povezujući na taj način društvo porijekla i društvo primitka. Život migranata na taj je način uvelike definiran upravo praksama kojima migranti povezuju svoju zemlju porijekla i zemlju primitka (odnosno ljude koji u njima žive). Održavajući istovremeno veze i odnose s dva prostora i ljudima koji u njima žive, što neki autori nazivaju transnacionalizmom (usp. Čapo Žmegač 2003), migranti i sami žive na određeni način „paralelni život na dva mjesta smještena u dvije države“ (Čapo Žmegač 2007: 45). Drugim riječima, povezivanje dvaju lokaliteta postaje novi način života migranata, a budući da veze sa zemljom porijekla uvijek postoje, njihov je život nemoguće vezati isključivo uz zemlju primitka. Čapo Žmegač za takav specifičan način života predlaže i dva druga termina, bilokalnost ili translokalnost.

Svadbe¹²⁴ i sprovodi članova obitelji i rodbine predstavljaju prilike zbog kojih gotovo nitko od sugovornika/ca u istraživanju ne propušta odlazak na Kosovo. Održavanje veza sa zemljom porijekla u vidu putovanja koja nisu motivirana navedenim prilikama, već isključivo posjetima rodbini i prijateljima, nije učestalo. Dapače, neki na Kosovu nisu bili i po više od deset, čak dvadeset godina, a rijetki odlasci i dolasci rodbine s Kosova u posjet njima u Hrvatskoj opravdavaju se velikom udaljenošću i dugotrajnim ili pak preskupim putovanjima. Rijetki su ti koji na Kosovo odlaze jednom godišnje, a pripadnici najmlađe generacije, rođeni u Istri (koji pripadaju trećoj generaciji doseljenika), na Kosovu nisu bili nikada ili tek jednom, s ciljem upoznavanja zemlje svoga i porijekla svojih roditelja te svoje šire rodbine. Mnogima se članovi obitelji i rodbine nalaze i u drugim europskim zemljama ili Americi. Održavanje kontakata s rođacima uvelike je olakšala moderna tehnologija, pa su mnogi rekli kako s rodbinom najviše komunikacijom putem interneta, ali i telefona.

¹²³ Maja Povrzanović Frykman definira transnacionalni društveni prostor kao „društveni prostor i mrežu odnosa u svakodnevnom životu“ koje stvaraju transmigranti „povezujući važne elemente svojih društvenih i kulturnih života preko nacionalnih granica“ (Povrzanović Frykman 2010: 14).

¹²⁴ Nitko od sugovornika/ca koji su trajno nastanjeni u Puli i Rovinju nije naglasio nužnost održavanja svadbi u zemlji porijekla (neki svadbe održavaju na Kosovu, a neki u Istri, ovisno o osobnim preferencijama).

Jedan on načina održavanja transnacionalnih veza i kontakata sa zemljom porijekla jest i putem satelitskih televizijskih programa¹²⁵, ali i kroz financijsko pomaganje rodbine koja nije emigrirala te investicije koje se odnose uglavnom na stambena ulaganja u eventualno već postojeće kuće te osiguravanje osnovnih uvjeta za stanovanje. Takav način investiranja u zemlju porijekla nije pretjerano uobičajen i odnosi se većinom na članove albanskih obitelji porijeklom iz Makedonije, koji od toga imaju koristi budući da im ostatak obitelji trajno boravi u Makedoniji, a i njima samima namjera je jednoga se dana trajno vratiti u zemlju porijekla. Sugovornik porijeklom s Kosova koji trajno boravi u Puli (vlasnik je ugostiteljskog objekta) smatra da su takve preferencije vezane uz razlike u mentalitetu Albanaca koji su porijeklom s Kosova i onih iz Makedonije:

Kod nas je isto podijeljeno. Imate Albanaca koji su iz Makedonije, Albanaca na Kosovu i Albanaca iz Albanije. Ti Albanci iz Makedonije, na primjer, oni imaju te slastičarne. I oni mahom imaju vile dole, kuće velike, ogromne. Jer takav je mentalitet da oni pokažu da ima pet katova, ali od tih katova je ostao na pola kata. Nije ni bitno. (...) Ali ja ne spadam u tu kategorizaciju Albanaca koji sad zarade ovde, pa šalju novac dolje. Ne. Ja dole nemam baš ... imam, šaljem rodbini. Ali da sam ja iš'o sad kupit nešto za bit dole, nisam.

Iako je želju za demonstriranjem bogatstva stečenog u migraciji (kroz velike kuće kao simbole financijskog uspjeha i prestiža) povezo sa specifičnim mentalitetom njegovih sunarodnjaka, sličnu praksu uočava i Brettel (2003) kod portugalskih migranata nakon povratka u domovinu.

¹²⁵ Svi pripadnici albanske zajednice u Istri imaju mogućnost pratiti albanske i kosovske televizijske programe putem satelitske televizije, a ponekad u Zajednici Albanaca mogu nabaviti i mjesečne novine „Informatori“ koje izdaje Unija Zajednice Albanaca u RH.

5.3.1.2. Istra kao multikulturalna sredina? (Ne)Prihvaćenost od strane lokalnoga stanovništva

O istarskoj multikulturalnosti (i pitanjima u kolikoj je mjeri ona samo prividna, a koliko realna) bilo je riječi u uvodnome poglavlju. Stavovi mojih sugovornika/ca o toj su temi vrlo podijeljeni i ovisni o njihovom vlastitom iskustvu i odnosu koji imaju s domaćim stanovništvom. Neki Istru u potpunosti doživljavaju multikulturalnom i višejezičnom sredinom u kojoj su došljaci i manjine zaista dobro prihvaćeni i u kojoj se jezična i etnička raznolikost ne percipiraju kao nešto negativno. Pojedina negativna iskustva koji su pripadnici albanskoga naroda doživljavali smatraju izvanrednim slučajevima za koje je odgovorna manjina stanovništva koja ne prihvaća došljake, a negativne komentare smatraju uličnim ponašanjem koje odražava odgoj u obitelji te se stoga na njih ne bi trebalo ni obazirati. Sugovornik koji je vlasnik jednog hotela u Puli, a porijeklom je s Kosova, smatra da komentari koje je on čuo na svoj račun („Šta ovaj Šiptar misli cijelu ulicu kupit?“) odražavaju ljubomoru i zavist koje pojedinci iz Pule osjećaju prema uspjehu koji su svojim radom postigli pripadnici albanskoga naroda.

S druge pak strane, u razgovorima su do izražaja došli i potpuno drugačiji stavovi i negativna iskustva koja su pojedinci doživjeli u odnosu s domaćim stanovništvom - od čiste konstatacije kako nemaju sve nacionalne manjine u Istri isti tretman, pa do iskaza u kojima su navođeni razni oblici diskriminacije koje su pojedinci doživljavali te ružni komentari koje su primali na račun svoje nacionalnosti (od nemogućnosti zapošljavanja nekih visokoobrazovanih osoba u javnome sektoru, preko, kako je naveo jedan mlađi sugovornik iz Rovinja, bojkota njihovih restorana od strane domaćeg stanovništva, pa sve do razine potpunog neprihvatanja, što je doživjela jedna sugovornica iz Pule: „*Idite od kud ste došli, Šiptari!*¹²⁶ jedni!“), „*Od kad ste vi došli pokvarili ste nam cijelu ulicu*“). To je kod njih stvorilo svojevrsan osjećaj odbačenosti zbog kojega su (ponovno pojedinci) počeli izbjegavati prisnije veze i kontakte s lokalnim stanovništvom, koje neki smatraju rezerviranim, hladnim i nespremnim na potpuno prihvaćanje došljaka koji će zauvijek ostati „furešti“. Visokoobrazovani sugovornik iz Pule, porijeklom s Kosova, smatra da je potrebna potpuna integracija došljaka kako bi bili prihvaćeni od strane domaćeg stanovništva, no zatim je naglasio da je to gotovo nemoguće:

¹²⁶ Naziv Šiptar koji se često upotrebljava za pripadnike albanskoga naroda i oni sami smatraju pogrdnim i uvredljivim, a osim toga i iskrivljenim budući da originalni naziv koji i sami koriste glasi *Shqiptar* (Šćiptar).

Pa ja imam jednu tezu moju životnu, koju kad me neko pita kako Puležani, odnosno Istrijani ili Istrani, svi, prihvaćaju furešte ili šta. Prihvaćaju ih samo tada kada bude zaista se potvrdilo to da živi cijelim životom tu. Znači i integriran u cijeli životni sustav, ne samo u službeni dio integriranja u institucije i tako dalje. Nego i u komunikaciji sa ljudima i privatnoj komunikaciji. (...) Ovdje se treba tri vreće soli pojest. A tri vreće jedan život ne može pojest. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Drugi sugovornik iz Pule, koji već gotovo četrdeset godina u Puli djeluje kao obrtnik, no svejedno smatra da će zauvijek ostati „furešt“, razlog za negativne stavove prema pripadnicima albanske manjine vidi u politici bivše države, Jugoslavije¹²⁷, u kojoj su oni bili smatrani „građanima drugoga reda“, a srpska politika koja je bila protiv albanskoga naroda radila je negativnu propagandu koja je on njih stvorila, kako je sam naveo, „divljake“.

Današnju situaciju većinom smatraju mnogo boljom i povoljnijom za manjine nego što je to bilo u prošlosti. Sugovornik iz Rovinja, koji je s Kosova doselio prije četrdesetak godina i koji je tada svoj govor namjerno prilagođavao govoru domaćeg stanovništva, kako ga se ne bi negativno etiketiralo, u razgovoru je kazao kako smatra da su danas jezične i etničke razlike puno bolje prihvaćene te da bi se, suprotno onome što je on sam činio prije četrdesetak godina, više trebalo upotrebljavati albanski jezik u javnosti kako bi njegova prisutnost postala svima normalna i uobičajena:

Ja kad sam bio mali, gledam od sebe, nas je bilo troje, četvero u školi i onda je drukčije bilo, tada. Prstom ... [su pokazivali na njih]. I onda si se uvijek sramio reć, ili ne reć nego pričat albanski s nekim. I tako smo pazili, da. Danas ne, danas ne na primjer. Danas je to drukčije, danas smo prihvaćeni kao ta manjina, takvi kakvi jesmo, da je malo drukčiji jezik od ostalih. (...) Da ne bi neko reko Šiptar ili nešto, bolje da sam šutio da me ne čuju kako pričam albanski, radi toga. Mada ko dijete, pa je drukčije. A sad ne bi trebala se djeca sramit baš zbog toga da se razbije taj mit o tome. Evo ga, Šiptar. Nego kad čuje taj jezik, čuje i gotovo. Tako da više ne, mislim da ne.

¹²⁷ Sugovornik s Kosova koji u Puli ima zlatarsku radnju naslijeđenu od oca (koji je došao u Pulu još 1954. godine), smatra da se na njih drugačije gledalo već i zbog činjenice da su većinom bili privatnici, što u tadašnjoj državi nije bilo baš dobro prihvaćano.

Ono što se smatra problematičnim u stvaranju i održavanju generalno negativne slike o albanskome narodu jest činjenica da tu sliku dodatno potiču mediji koji selektivno prenose i naglašavaju isključivo negativne stvari koje se vežu uz Albance (kriminal, krađe, prodaja droge i sl.), a nikad one pozitivne. To zatim rezultira a priori negativnim stavovima koje ljudi imaju o Albancima te generalizacijama i „*stavljanjem svih u jednu košaru*“, odnosno stvaranju stava „*svi su isti*“, kako je naveo sugovornik porijeklom s Kosova.

5.3.1.3. Planovi o ostanku ili povratku u zemlju porijekla

Brojni su faktori koji utječu na migracijski ciklus, odnosno niz „etapa“ koje migracija podrazumijeva: od odluke o migriranju, preko integracije u novu sredinu, do eventualnog plana i realizacije povratka¹²⁸. Povratne migracije predstavljaju područje znanstvenog istraživanja koje je u prošlosti bilo donekle zanemareno, no pokazalo se kako one uvijek podrazumijevaju značajne društvene, ekonomske, kulturne i političke posljedice, kako za zemlju porijekla i zemlju primitka, tako i za same povratnike. Povratak, prema Oxfeld i Long (2004), čini integralni dio čitavog iskustva migracije, a Peračković tvrdi da je ideja povratka na neki način „uprogramirana“ u svijest svakog migranta (Peračković 2006: 481). No, česti su primjeri migranata čiji se boravak u zemlji primitka, usprkos planiranom povratku, odulji na nekoliko desetaka godina, te se na kraju pretvori u „trajnu privremenost“ (Čapo-Žmegač 2005)¹²⁹. Jednom zacrtan, plan povratka ima veliki utjecaj na organizaciju života migranata u zemlji primitka, a za neke migrante postaje ključnim simbolom egzistencije u zemlji primitka (Čapo-Žmegač 2005).

U ovome su istraživanju, kako je već ranije bilo naglašeno, uočeni različiti migracijski obrasci. Dok su pojedini pripadnici albanske zajednice trajno nastanjeni u Puli i Rovinju, drugi tamo rade samo sezonski i definitivan povratak u zemlju porijekla smatraju izvjesnim u mirovini.

¹²⁸ Peračković povratne migracije definira kao „trajni povratak ili preseljenje vanjskih migranata, bez obzira na dužinu boravka, iz zemlje primitka u zemlju podrijetla“, a povratne migrante (ili migrante povratnike) kao osobe koje su se „odlučile vratiti i trajno nastaniti u zemlji podrijetla“ (Peračković 2006: 478).

¹²⁹ Sličnu tendenciju primjećuje i Brettel (2003) kod portugalskih migranata.

Unatoč pojedinim negativnim iskustvima, generalno zadovoljstvo mojih sugovornika/ca životom u Puli i Rovinju je prilično veliko, što se može zaključiti iz pozitivnih strana i prednosti života u Istri koje su nabrajali. Većina njih, i oni koji su trajno naseljeni, i oni koji tamo borave samo sezonski, nema namjeru mijenjati mjesto svog dugogodišnjeg prebivališta budući da su svoj život, „svoje društvo, krug ljudi“ i svoja radna mjesta stvorili upravo tamo, u Puli i Rovinju. Za te su gradove vrlo vezani, dapače, u njima se osjećaju „ko u svojoj kući“, „kao doma“, i doživljavaju ih, kako je naveo sugovornik iz Makedonije koji u Rovinju boravi sezonski (zaposlen je u slastičarni), kao svoj „drugi dom“. Sugovornica iz Rovinja, porijeklom s Kosova, naglasila je da je proces prilagodbe bio težak no, usprkos tome, danas Rovinj također doživljava svojim domom.

Doma je njemu [suprugu] tu, jer on je tu imao kuću i tu su već od sedams'četvrte ili prve možda tata njihov. Tako da je njemu doma tu. A sad je i meni doma, pošto su mi djeca tu, ajmo reć, rođena. Mali je sa šest mjeseci došo tu, i ovaj mlađi je tu rođen. Sad oni tu idu u školu i vrtić, ja tu radim, tu sam stvorila neki svoj đir, napokon, jer na početku je bilo jako teško. (...) Društveno najviše, ajmo reć. Kad nemaš nikog svog oko sebe. Izlaziš u grad, pogubljen si. Nemaš, ono, nemaš nikog. Imam ja tu tetu svoju i neki daljnji bratić od mog tate, ali nešto drugo je društvo, s kim sjediš na kavu i tako. Tako da, šta ja znam. (...) Danas da, danas je bolje. Sad sam ono, djeca počnu rast, pa vrtić, pa škola, pa upoznaš mame, pa onda kod doktora, pa tu društvo se hoćeš-nećeš se moraš prilagodit. I jesam se prilagodila s obzirom da sam znala prije jezik. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Pa ipak, u odgovorima o planovima povratka ili ostanka kod trajno nastanjenih Albanaca u Puli i Rovinju primjećuju se podvojeni osjećaji: dok kod nekih želja za povratkom uopće ne postoji (kao razlog su navodili prvenstveno lošu ekonomsku situaciju na Kosovu i činjenicu da im Istra realno nudi bolje ekonomske uvjete za život, zatim općenito veliko zadovoljstvo životom u Puli i Rovinju te to što na Kosovu nemaju ništa, osim eventualno daljih rođaka), kod drugih postoji emocionalna vezanost za zemlju porijekla i rodbinu koja se tamo nalazi te zbog toga „negdje u glavi“ uvijek postoji želja za povratkom, za koji smatraju da bi mogao biti realiziran tek u mirovini.

Nema Albanac koji je ovdje i pedeset godina i šezdeset godina, koji ne misli i ne sanja da se vraća u Kosovo. Kao svi Hrvati koji žive u Argentinu, ili u Čile, ili u Australiju ili Njemačku, koji ne misle jedan dan da se vraća u Hrvatsku. (...) I mi to sanjamo, ali momentalno nemamo. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Pripadnici treće generacije doseljenih koji su rođeni u Puli i Rovinju imaju o tome drugačiji stav zbog objektivne činjenice da su čitav svoj život stvorili u gradu u kojem su rođeni, a u zemlji porijekla svojih roditelja i djedova iz tog se razloga osjećaju čak i kao stranci, kako je opisao naš sugovornik iz Rovinja na upit da li bi se jednoga dana želio vratiti na Kosovo:

Ma ne, ja ne. Nije to moj svijet, nije to moj život, nije to moja okolina. Ja sam tamo stranac, to sam primijetio. (...) Ali to nije, ja ne znam nikog, ja znam da su moji od tamo i sve, ali to je ... nije to to više, nije ... ti si stranac, bez obzira. (...) Jer sam stvorio tu svoj život, i djeca, i sve je to tu. Mi imamo društvo, ja kad izlazim imam tu, znam. Tamo ne znam nikoga, ja ne znam ni doći do mjesta, di ko živi, ni ko šta. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Za razliku od njih, kako je već ranije bilo naglašavano i kako je uočila i Vican (2000) u svom istraživanju, definitivnom povratku u zemlju porijekla u mnogo većoj mjeri skloniji su Albanci koji su doselili iz Makedonije i koji u Hrvatskoj borave samo sezonski te prakticiraju bilocirani način življenja (odvojen od ostatka uže obitelji, odnosno supruga i djece koji su trajno nastanjeni u Makedoniji).

5.3.2. Tradicionalna zanimanja i suvremene tendencije

U razgovorima su se ponavljale tvrdnje u kojima se albanski narod karakterizira kao izrazito vrijedan, radišan, uporan i sposoban za uspjeh u svakoj vrsti posla, što je zasigurno olakšavalo integraciju u zemlji primitka. Kao jedna od također tipičnih karakteristika albanskoga naroda koja je, među ostalim, također olakšavala integraciju, pokazala se i iznimna povezanost među članovima uže i šire obitelji, odnosno rodbinom (što je zasigurno odraz specifičnosti društvene organizacije, odnosno tradicionalnih oblika življenja u

zadugama i bratstvima). Iako je nekoliko pojedinaca kazalo da pripadnici albanske zajednice više nisu povezani kao nekada, većina ih je naglašavala obiteljsku povezanost i rodbinsku solidarnost kao tipična obilježja albanskoga naroda - uobičajeno je da si članovi čitave obitelji (a ponekad i prijatelji) međusobno pomažu i u ekonomskom situiranju, odnosno financijski¹³⁰. To se prije svega odnosi na osiguravanje osnovnih egzistencijalnih uvjeta nakon dolaska u zemlju primitka, kao što je kupnja stana ili kuće, ali i na posudbu novčanih sredstava za otvaranje vlastite (a često i zajedničke, koju dijele braća ili bliski rođaci) radnje, lokala ili samostalnog obrta. Vrlo je uobičajeno i da roditelji nastoje vlastitu djecu egzistencijalno zbrinuti na način da ih zaposle u vlastitim radnjama ili im pak, ako su u mogućnosti, osiguraju vlastiti posao (novu radnju ili lokal). Način na koji se sami „bore“ za svoja radna mjesta i ne očekuju od države da im ih osigura, opisao je jedan sugovornik iz Pule koji je porijeklom s Kosova i pripada drugoj generaciji doseljenika:

Svaki Albanac, svaki roditelj, pričam od sebe, a i dosta mojih kolega ... mi radimo, zaposlimo svoju djecu, kupimo radno mjesto za svoju decu. Ja mogu garantirati glavom da ja idem u biro rada nijednog Albanca nećeš naći da traži posao. Mi ne čekamo država da nam obezbedi, grad da mi obezbedi pos'o za sina. Ja kao roditelj zadužujem se i sve da stvorim njima pos'o, otvorim radnju ili neki d.o.o., na primjer. (...) Jer najlakše je završiš školu i idi tamo. To je najlakše napraviti. I čekati državu ili...da ih zaposli. A to kod Albanca nema. Toga je retko, ja stvarno ne pamtim u dvajst godina ovde što se bavim ovim, ne pamtim da je neko tražio pos'o preko biroa. Borimo se sami. I to je to. Uz pomoć svoje rodbine, uz pomoć.

Slično iskustvo imala je i njegova supruga čiji je otac svakome sinu kupio stan u Poreču, gdje su bili doselili s Kosova, a danas ona zajedno sa svojim suprugom nastoji svojim četirima sinovima također osigurati egzistenciju u vidu pokretanja vlastite radnje.

Pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju s kojima sam imala prilike razgovarati u najvećoj se mjeri bave djelatnostima koje se tradicionalno povezuju s albanskim narodom, a sve su redom vezane uz turizam: zlatarski i filigranski zanat, pekarstvo, slastičarstvo (ili samo

¹³⁰ Kolektivnost kao kulturno obilježje albanskoga naroda te snažnu solidarnost u vidu posudbe novčanih sredstava uočila je i Vican (2000) u svom istraživanju.

sladoledarstvo) i ugostiteljstvo. Ta je činjenica, potvrđena i u iskazima mojih sugovornika/ca, uvelike olakšala ekonomsku integraciju doseljenika u turističke gradove na istarskoj obali:

Ali bilo je onda počelo taj filigran. Recimo prvu zadrugu koju je osnivo je moj tata pokojni i još jedan, filigransku zadrugu u Prizrenu. I tako da je to su se ljudi počeli tamo svi ti katolici, većinom svi katolici su išli ti mladi dečki su išli učiti zanat filigran. I koji su to radili, ne. I onda to je sve, kad se to ... on je završio zanat i, ono recimo, i onda je on išo takoreći u svijet. Kad nije mogo dole nešto napredovat, ili nešto napraviti onda su išli vani. Po cijeloj takoreć bivšoj Jugoslaviji su išli. Pogotovo išli su na more kad je počeo turizam. Evo, to je to. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Znači oni su bili uvijek zlatari, pekari, slastičari, šta ja znam, restorani, kafići, takve djelatnosti koje su vezane više uz turizam i uz direktni odnos s klijentelom. Tako da su oni odmah skužili na čemu su. Da ne moraju pitati nekoga šta on misli na nacionalnoj bazi o njima. (sugovornik porijekom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Navedene tradicionalne djelatnosti predstavljaju obiteljska zanimanja koja se prenose s generacije na generaciju (jedan sugovornik, porijeklom s Kosova, zlatarnu koju ima u Puli naslijedio je još od svog pradjeda). Iako obiteljske radnje (u nekim istraživanjima koristi se pojam 'etničke djelatnosti' (eng. *ethnic business*, usp. Grin 1999)) u značajnoj mjeri olakšavaju ekonomsku integraciju, one također mogu imati negativne posljedice na društvenu integraciju odnosno socijalizaciju doseljenika koji, „ograničeni“ na radno mjesto na kojem su većinom zaposleni ostali članovi njihove obitelji ili pak drugi sunarodnjaci, ne uspijevaju u većoj mjeri ostvariti kontakt s lokalnim stanovništvom, odnosno proširiti svoju društvenu mrežu izvan etničke zajednice.

Međusobnu povezanost tradicionalnih zanimanja te porijekla i vjeroispovijesti pojedinaca koji se njima bave, o čemu je bilo riječi ranije, potvrdili su u svojim iskazima i sugovornici/ce: Albanci katoličke vjeroispovijesti tradicionalno su po zanimanju zlatari i filigranisti i većinom su porijeklom s Kosova, dok su Albanci muslimanske vjeroispovijesti po zanimanju tradicionalno pekari, slastičari i ugostitelji, a porijeklom su najvećim dijelom iz Makedonije. Svi sugovornici koji su doselili iz Makedonije, i u Puli i Rovinju borave sezonski, vlasnici su slastičarni ili restorana, ili su u njima zaposleni kao konobari.

Albanci devedeset i devet posto, znači postoji petnaest zlatara, svih petnaest su Albanci. (...) Da, to je tradicija ... i to je podijeljeno na ta dva. Svi Albanci koji su zlatari, to su većinom katoličke vjere. Da. A ovi koji drže te pekare, slastičarne, restorane, to su muslimanske. (...) Znači većina se bavi pekarstvo, slastičarstvo, tim restoranima. Mali broj je u građevinarstvu. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Ne znam, dobro, ima sad u Hrvatskoj recimo ... poznato je da su recimo Albanci katolici uglavnom zlatari, da. A Albanci recimo slastičari muslimani. Danas toliko toga ima ... al opet, opet Albanci katolici su većinom, mislim, s Kosova. Albanci slastičari muslimani su iz Makedonije. Da. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Iako najveći broj pripadnika albanske zajednice koji su sudjelovali u ovom istraživanju ima završeno srednjoškolsko/zanatsko obrazovanje, a tek nekolicina visokoškolsko odnosno fakultetsko¹³¹ (po zanimanju su profesori i inženjeri), u svojim su iskazima nerijetko naglašavali činjenicu kako se struktura Albanaca promijenila i kako je sve uobičajenije da su mlađe generacije visoko obrazovane. Također, kazali su kako je sve više Albanaca na „visokim društvenim pozicijama“ (doktori, odvjetnici, stomatolozi i sl.), što smatraju značajnim napretkom koji bi za albansku manjinu trebao značiti „bolja vremena koja dolaze“.

Također, unatoč tradicionalnoj vezanosti za zanimanja koja se na neki način može smatrati oblikom kulturnoga kapitala, većina sugovornika/ca smatra da fakultetsko obrazovanje u današnje vrijeme nudi znatno više mogućnosti zaposlenja. Stoga ne samo da odobravaju, već i potiču takvo obrazovanje kod vlastite djece koja nisu više u velikoj mjeri zainteresirana za tradicionalna obiteljska zanimanja. Svjesni koliko je posao kojim se sami bave težak i zahtjevan, a opet i vrlo nesiguran, smatraju da bi visoko obrazovanje njihovoj djeci moglo osigurati lagodniji život. Sugovornik s Kosova koji je zaposlen u obiteljskom restoranu u Rovinju koji posluje već preko trideset i pet godina, kazao je da ugostiteljstvo smatra manje vrijednim zanimanjem:

¹³¹ Vican (2000: 180) je u svom istraživanju zaključila da su Albanci muslimanske vjere više usmjereni na strukovno/zanatsko obrazovanje, dok katolici teže postizanju viših obrazovanih stupnjeva.

Pa oni [djeca] nadam se da će nasljedit, ali volio bi da idu u školu, da završe nešto drugo. Ugostiteljsko ne bi (smijeh). Ne znam, valjda je meni dosadno pa ... Ugostiteljstvo ne smatram ja baš nekim poslom, da se neko ponosi. Mada je to poso dobar, ali ipak bi da mi djeca uče nešto naprednije, nešto kao vi na primjer (smijeh). (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Veću tendenciju za visokim obrazovanjem nisu dovodili u direktnu vezu s potencijalnim gubljenjem tradicionalnih zanata i zanimanja u budućnosti.

Ne, nisu htjeli [djeca]. Da, jer izumire zanat. Zanat koji više ne ide. (...) Paaa meni je žao, ali možda imaju pravo zato što nema ... od jedne stvari koje nema koristi, možda bolje bježat nego ostat u tome. Tako ja smatram. Oni su smatrali tako. Mislim, ja sam htjeo da oni to rade, kad bi bilo malo više posla. Samo to. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Razlog zbog kojeg ne bi želio da njegovi sinovi nastave zlatarski obrt sugovornik iz Rovinja objasnio je time što je takva vrsta posla teška i nesigurna, dok školovanje ipak osigurava više mogućnosti za kasnije zaposlenje:

I to sam učio, zanat. Inače možda bi, možda bi dalje otišo. Jednostavno, stari je držo nas tri brata, troje nas. Radili smo taj filigran dan i noć. Samo smo ga radili, radili i radili. Da smo se možda školovali, možda bi nam bilo bolje danas, ne znam. (...) Ne bi, ne bi [želio da sinovi nastave zlatarski zanat], jer ovaj, zato što je prete... bolje im je da se školuju. Bolje da se školuju, to je sigurno, sigurnije u životu i sve. Nego, ovo ti je ovako, gore dole. Od sezone do sezone. A kad se školuju onda nešto se može, sa školom je ipak drukčije. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Osim tendencija za visokim obrazovanjem koje se uočavaju kod pripadnika mlađih generacija, u zanimanjima koja se tradicionalno vežu uz albanski narod primjećuju se modernizacijski trendovi. Sugovornik iz Rovinja koji je uključen u slastičarsku djelatnost posvjedočio je kako je, nekada isključivo ručno izrađivan, sladoled danas rezultat strojne proizvodnje:

Inače, manje-više i sladoled se modernizirao. Ne radi se kao nekada zbog utjecaja ovih raznoraznih preparata, zovu se pripravci i dodaci. I onda ne ispada više kao nekada. I za sada ne mogu govorit da je to stopostotni obiteljski jer ima promjena. Ima promjena zbog tih dodataka koji se koriste po cijeloj Europi. (...) Sada iz glave, ali nekada se to učilo. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Promjene koje sa sobom nosi moderna tehnologija uočljive su i u filigranskom zanatu u kojemu se danas nakit sve manje izrađuje ručno¹³²:

Ko dijete se to uči, uvijek se gleda. Prije sve na ruke, sad je već druga, drugi sistem. U Kanadi (...) tamo je sasvim drugi sistem, moderno, ne? Da, te nove, novi strojevi, nove mašine, više ne radi se filigran toliko koliko se radi sve lijevano. Nije više ručno, da. Nešto se i obrađuje ručno, da, ali mislim sve su to lijevani komadi, i tako. (...) Da, već dolazi [i u Hrvatsku]. Da, da, da, već to dolazi. Pa nema više tu, nema ko da izrađuje više filigran. Možda još ovi malo stariji majstori koji to rade, koji su već oko sedamdeset, možda i osamdeset, ako i nešto rade ali ... više nema toga. To sve i djeca njihova već rade sve na bazi te, lijevanjem i tako. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Znači to je danas postao nakit čista trgovina, rijetki su oni koji ga sami izrađuju. (...) Danas se više prodaju proizvodi koji su brendirani i koje kupac već prepoznaje na prvi pogled. Danas je taj istok, Indija, Kina, jeftinije proizvode. Danas taj filigran tamo se proizvodi na veliko, tako da nema smisla neka ova proizvodnja. Isplati se više uvest. Ko i svi. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Puli, treća generacija doseljenika)

Jedan od trendova koji je također uočen u istraživanju jest napuštanje tradicionalnih obiteljskih zanimanja u zamjenu za neku novu djelatnost, zbog činjenice da je bavljenje takvim poslovima danas vrlo nesigurno i ne donosi dovoljnu financijsku dobit za osiguravanje egzistencijalnih uvjeta.

¹³² O tome je svjedočila i izložba „Filigran: srebrna nit od Kosova do Istre“ koja je krajem 2014. i početkom 2015. godine u organizaciji Etnografskoga muzeja Istre bila upriličena u Zavičajnome muzeju grada Rovinja.

Sad čak Albanci izbjegavaju slastičarne, ulaze mještani u slastičarne. Interesantno, ali tako je. (...) Valjda im nije profit dovoljan, ali uglavnom evo, pa vidiš, imaš samo tri slastičara u cijelom gradu. I to nisu slastičari, prodaju samo sladoled, ništa drugo. (...) I sad su sve to preokrenuli u restorane. Više nema da rade samo oni. Tako da nema više toga. Svi rade šta ko god šta stigne. (...) Jer to su bili recimo Albanci muslimanske vjere nisu držali restorane zbog alkohola i, šta ja znam, svinjskog mesa i tako dalje, pa su onda radili samo striktno te slastičarnice i slatke stvari. Dok Albanci koji su katoličke vjere, većinom iz Kosova, ali bilo je i iz Makedonije, iz Skopja, Ohrida i tako dalje, oni su se bavili i restoranima i zlatarama. A ovi su bili ili voćari, s voćem i povrćem, ili slastičari, tako gdje nije se upotrebljavao alkohol. A dok sada ta modernizacija doba, to više niko ne gleda, svi idu za profitom, onda to više nema podjele. Nema podjele više, i bolje tako. Mada nama je bio profit prije bolji. Da, znali smo šta, on drži ovo, ja ono, i tako dalje. A sad nema više toga. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Nekoliko sugovornika/ca koji pripadaju trećoj generaciji doseljenika i čije su se obitelji tradicionalno bavile zlatarstvom ili filigranstvom danas imaju trgovine s cipelama, parfemima i bižuterijskim nakitom. Jedan od njih, čija se obitelj već preko sto pedeset godina bavi zlatarskim zanatom, i sam je opisao sve učestaliji trend prilagođavanja zanimanja potrebama tržišta te naveo da smatra kako je bolje da se tradicionalni zanati danas više nužno ne nasljeđuju u toliko mjeri kao nekada, nego da se zanimanja prilagođavaju potrebama tržišta:

Danas je vrijeme bolje da se ne nasljeđuje, znaš. Jer je malo puno teže, možda smo i tu malo zaglibili u ovom poslu. Zato što smo imali potencijala za više. (...) To je danas osnovna škola. Mislim, ovo možeš uvijek gledat ko hobi ili ko zanimanje koje nećeš ako u životu ne ostvariš onaj smjer što si ti želio da se možeš vratit ovom poslu. (...) Danas ima puno novonastalih zlatara. Znači malo je tih obitelji koje su bile baš stare. Tako danas se svi prilagođavaju. Ima Albanaca katolika koji otvaraju slastičarne u novije vrijeme, Muslimani otvaraju recimo zlatarne, tako da ... (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Puli, treća generacija doseljenika)

5.3.3. Jezična integracija

Jezična integracija podrazumijeva prije svega usvajanje i korištenje jezika većinskoga okruženja i u većini slučajeva predstavlja jedan od glavnih preduvjeta potpune i uspješne integracije u zemlju primitka. Jezična prilagodba istovremeno predstavlja i cilj i posljedicu društvene integracije. Kako navodi Kapović (2010), u organiziranim društvima službeni, kodificirani standardni jezik neophodan je iz praktičnih razloga – da služi kao, u određenoj mjeri neutralno, sredstvo sporazumijevanja te za komunikaciju u službenim situacijama (na televiziji, u zakonodavstvu i sl.). S time se slažu i moji sugovornici/ce koji su mišljenja da je prilagodba na većinsko okruženje, među ostalim i jezična, jednostavno nužna i neupitna ne samo zbog uspješne komunikacije već i cjelokupne integracije.

Ono što im je uvelike olakšalo jezičnu integraciju u Hrvatskoj jest, kako su sami naglašavali u intervjuima, činjenica da su migrirali u područje sličnoga govornoga jezika onome koji su usvajali u obrazovnome sustavu svoje zemlje porijekla. Naime, na Kosovu su, osim albanskoga, u vrijeme bivše SFR Jugoslavije u školi učili i tadašnji srpsko-hrvatski jezik, a u Makedoniji makedonski. Sugovornici porijeklom iz Makedonije također su kazivali kako su hrvatski imali prilike učiti i kada su kao djeca sezonski dolazili s roditeljima u Istru (odnosno u posjet ocu koji je ovdje bio zaposlen) te se tom prilikom družili s domaćim stanovništvom. I danas su u govoru svih pripadnika albanske zajednice često prisutne gramatičke pogreške, posebice u padežima, čega su i sami svjesni, kao i naglasaka (odnosno ekavskog izgovora) koji ih možda i najviše razlikuje od domaćeg stanovništva:

Ne, ne, kad sam došla tu nama nije bio problem. Mada hrvatski opet, ja sam srpsko-hrvatski učila, malo možda još se osjeti kad pričam jer meni zna pobjeći neka srpska riječ, ali to je trideset i nešto godina kad pričaš (smijeh). (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Dva sugovornika iz Pule i Rovinja kazali su da će lokalno stanovništvo, koje ponekad dobronamjerno ispravlja njihove gramatičke pogreške, uvijek moći prepoznati odakle dolaze po načinu na koji govore, no da već njihova djeca koja se školuju u Puli i Rovinju neće biti smatrani drukčijima isključivo na temelju govora:

Mene da jer ja još, koliko god da živim, a onaj naglasak da ne mogu ga promijenit, da. Ali kod djece recimo ne. (...) Jer mi je naglasak ... ja nisam, drugo je ovi mladi pa počmu ovdje školu i tako dalje. Oni mogu, ali ja ne mogu, i da oću ne mogu ga kriti. Sa tu domaćim ljudima. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Meni, ali mojoj djeci ne možeš prepoznat. Ne možeš uopće. Ima tu koji su rođeni i počeli su od osnovne škole, rano, ne možeš prepoznat šta je, razlikovat da li je Hrvat ili neka druga nacionalnost. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Pripadnici albanskoga naroda koji su rođeni u Hrvatskoj hrvatski su jezik naučili kroz odgojno-obrazovni sustav (vrtić i škole). To im je omogućilo poznavanje hrvatskog u većoj mjeri nego što njime vladaju njihovi roditelji, pa se ponekad događa da i sami roditelji preko vlastite djece bolje savladaju hrvatski jezik, prilikom pomaganja u izradi domaćih zadaća i sl. (takav obrazac usvajanja većinskoga jezika, u kojemu djeca služe kao „učitelji“ roditeljima, uočava i Chiswick 2008).

Također, sugovornici/ce koji su rođeni u Puli i Rovinju, ili pak tamo borave trajno već dugi niz godina, naveli su da u određenoj mjeri poznaju i lokalni dijalekt koji su imali prilike naučiti u kontaktu s lokalnim stanovništvom i prijateljima, odnosno na neformalni način ili, kako su sami često navodili, „na ulici“.

Koristim ovako iz šale, i oni se smiju što ja kao Albanac dobacim koju riječ. Nisam baš perfektan, ali nešto da. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Citat koji ovdje navodim nije jedini primjer u kojem je rečeno da se lokalni dijalekt koristi u šali, budući da izaziva pozitivne reakcije i odobravanje od strane domaćega stanovništva. Smatram da se takav način prilagođavanja (konvergencijom, odnosno približavanjem) upravo lokalnome govoru domaćeg stanovništva može protumačiti i željom za boljim prihvaćanjem, a ponekad i za identifikacijom s domaćim stanovništvom, odnosno iskazivanjem svoje pripadnosti i lokalnoj većinskoj zajednici (usp. Giles et al. 1991). Također, motivacija za izbor lokalnoga govora može biti i ekonomska u smislu privlačenja domaćih kupaca.

5.4. Identifikacijski procesi i uloga jezika

Specifičnost identifikacijskih procesa pripadnika albanske zajednice koji su sudjelovali u istraživanju odražava se u njihovim raznolikim diskurzivnim praksama kojima su u intervjuima opisivali svoj identitet. Iako su se na pitanje kako bi opisali svoj identitet generalno svi identificirali s etničkom pripadnošću, deklarirajući se gotovo bez iznimke primarno kao Albanci, u njihovim se iskazima uočava ono što je uobičajeno u većini istraživanja koja se odnose na imigrantska iskustva, a to je mnogostrukost i složenost identifikacijskih procesa te načina na koje se oni izražavaju. Također, pojedinci vrlo raznoliko shvaćaju i definiraju sam pojam identiteta, kao i način na koji ih identificira većinsko stanovništvo.

Radi bolje preglednosti navest ću neke kategorije koje su iz složenih identifikacijskih diskursa ipak nekako „isplivale“ na površinu, mada je i takva podjela na kategorije vrlo uvjetna i nikako nije striktna.

- Albanci iz Hrvatske, pripadnici obiju zajednica (i albanskog i hrvatskoga društva)

Ne možeš se osjećati Hrvat. Osjećaš se ko Albanac iz Hrvatske (smijeh). Ne možeš, mi jesmo, kako bi reko, Albanac iz Istre, iz Hrvatske. Ili Rovinj. I to je to. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Ja sam Albanac. Ali živim u Puli. Ja jesam Albanac, ja ne kažem ... daleko od toga. Ja svoju naciju ne dam. Ali živim tu, celu familiju, sa sobom sve. Kad bi mi rekli neko gdje bi najviše bio, u Puli ili u Zagrebu ili u Splitu? Ja bi reko Pula ili Zagreb. A da mi kaže da li u Puli ili u Makedoniji di sam rođen? Onda bi reko tamo. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Većina sugovornika/ca navela je kako se osjećaju pripadnicima obiju zajednica, i hrvatske i albanske. Kao razlog za to navodili su prije svega duljinu svog boravka u Hrvatskoj. Takav se stav nije razlikovao među doseljenicima s Kosova koji trajno borave u Puli i Rovinju i onih iz Makedonije koji u Istri uglavnom predstavljaju samo sezonske migrante budući da većina njih takav način života prakticira još od djetinjstva.

Ja se osjećam Albanac i ... koliko se osjećam Albanac toliko se stvarno osjećam i hrvatskim državljaninom jer stvarno tu sam veći dio života proveo nego u Makedoniji. (sugovornik iz Makedonije, treća generacija migranata)

Različito izražavanje identiteta ovisno o tome da li se nalaze u inozemstvu, gdje se predstavljaju kao Hrvati, ili u Hrvatskoj, gdje se predstavljaju kao Albanci, sugovornici/ce su objašnjavali pragmatičnim razlozima (jer je tako jednostavnije, da ne idu u detalje):

Ja bi vam reko ... teško, mislim, ja se ovdje uvijek predstavljam da sam Albanac. Toga se ne stidim, toga se ne sramim. I ponosan sam zato što sam tako. I ja spadam u ovu kategoriju Albanaca koji sav novac koji zaradim u Hrvatskoj ulažem u Hrvatskoj, koji nemam dole vile, kuće, i tako dalje. (...) Ja bi rek'o normalno... de god idem vani, u nogometu, kažem iz Hrvatske sad. Nigde nisam rek'o da sam sa Kosova. Ili sam ... da sam Albanac. Nigde, apsolutno, nisam rek'o da sam Albanac tamo vani. (...) (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Ma po nacionalnosti, tu ne mogu reć da sam Hrvat kad ... A ovo drugo kad je van države onda ste, to je Hrvat. Albanskog porijekla, sve kažem. (...) (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

- Dvije domovine, Hrvatska kao druga domovina

Hrvatska za neke, kako su sami navodili, predstavlja drugu domovinu već četrdeset godina. Sugovornici/ce koji u Puli i Rovinju borave trajno, a ne samo sezonski, navodili su u svojim iskazima da imaju „dvije domovine“ (slično uočava Čapo Žmegač (2003) kod hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu). Hrvatsku mnogi doživljavaju kao svoju „drugom domovinu“ budući da su upravo u njoj sagradili svoj život. Sugovornik koji je porijeklom s Kosova i pripada trećoj generaciji doseljenika naveo je kako Hrvatska za njega „nije rodni kraj, ali je zavičaj“.

Mogu vam reć da kad budem tamo [na Kosovu] volim da vidim, jest, tamo su mi ... imam i tamo rođake i prijatelje i to, ali čim pređem granicu i uđem u Hrvatsku nekako osećam kao da mi je domovina pošto ipak živim tu tri dijela života. Dva dijela, pardon.

Dva dijela života, znači više dva puta nego što sam živio u svoju domovinu. (...) Tako da ... možeš reć da osećam pola-pola, ali reko sam čim pređem granicu osećam kao svoju domovinu, čak možda i više jer sam četrdeset godina tu. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Jer recimo mene da se pita koji mi je, koja mi je druga domovina, ja bi rekla Hrvatska. Jer tu živim, tu se gradi moja obitelj, tu uložim ... Baš smo komentirali neki dan, nije lijepo za reć, ali ima tu nekih Albanaca recimo iz Makedonije, oni tu rade i žive u Makedoniji. Znači tu zarade i tamo idu živjeti. Troše tamo (smijeh). A mi tu. Dobro, svako odluči o svom životu. Ali ... mi tu radimo, mi tu trošimo, mi tu uložimo trud i borimo se za naša mjesta, znači za Hrvatsku. Mi se ne borimo za Kosovo, mi se borimo recimo čuvat našu kulturu, to ti je individualna stvar, ali kad su u pitanju prava naravno da ćeš se borit za Hrvatsku. Jer tu živiš. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Sintagmu „druge domovine“ naveo je i sugovornik koji pripada prvoj generaciji doseljenika s Kosova. On smatra da već njegova djeca, rođena i školovana u Puli, Hrvatsku mogu smatrati svojom jedinom domovinom:

Sad se osjećam kao ... za nas je, za moje dijete je domovina Hrvatska, a za mene druga domovina Hrvatska. Tu radim, živim i sve.

Jedan je visokopozicionirani član Zajednice Albanaca Grada Rovinja kazao kako Albanci u Istri trebaju biti ponosni na činjenicu da imaju ne samo dvije, nego čak i tri domovine (Kosovo, Hrvatsku i Albaniju):

Tako da ja smatram, i to sam ponovio par puta i u drugim slučajevima, kad sam držao govore i pred mojih sunarodnjacima i ispred novina, da je meni domovina i nama bi svima trebala bit domovina tu i tamo. Tako da smo jedan od ponosnih naroda koji ima dve domovine. Čak mi imamo tri. Mi albanski narod imamo tri, jer imamo svi koji žive u dijaspori imaju ono tamo gdje žive, a imamo još i Albaniju i Kosovo, to su dve. Znači imamo tri (smijeh). (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Iako je rođena u Hrvatskoj i smatra ju svojom jedinom domovinom, sugovornica koja je rođena u Rovinju i pripada trećoj generaciji doseljenika s Kosova smatra da se ipak ne može predstavljati kao Hrvatica:

Ne mogu se ja, ono, predstaviti nekome rođena sam tu, Hrvat sam. Nisam. Ja sam po narodnosti Albanca, ali rođena u Hrvatskoj i moja domovina je Hrvatska. Tak da evo. (...) Ja ne mogu reći za Kosovo da je moja domovina jer tamo nikad nisam, mislim ono, odeš, ja sam otišla po prvi put znači prošle godine. Tak da moj dom je ovdje. I ja se osjećam da pripadam tu. Gdje god da išla, meni će uvijek Hrvatska bit moj dom.

- Albanci porijeklom, ali osjećaju se više Hrvatima (ili Istrijanima) - „srce mi tuče hrvatski“, „ja sam duševno Hrvat“

Najveća, uvjetno rečeno, podvojenost u osjećajima pripadnosti osjeća se kod pripadnika albanske zajednice koji su ili rođeni u Hrvatskoj, ili su u njoj preveli većinu svoga života. Iz tog razloga za Kosovo ih, kako su sami naveli, ne vežu nikakva ili tek rijetka sjećanja. Sugovornik koji u Rovinju živi već više od četrdeset godina, a porijeklom je s Kosova, kada razgovara sa strancima izražava svoju pripadnost hrvatskome društvu (što je pojasnio sintagmom „mi Hrvati“ koju upotrebljava), a ukoliko treba dodatno objašnjavati, tek tada navodi i svoje albansko porijeklo:

Pa gledajte, kad ja pričam sa strancima, ja pričam u ime Hrvatske. Nikad sebe ne predstavljam kao Albanca, nego ja predstavljam sebe znači kao Hrvata i u nekom, ne znam, širem nacionalnom, kažem mi u Hrvatskoj, ja u Hrvatskoj, mi Hrvati. Tako pričam. E a ako on mene pita, kao što si ti u originalu, e onda to njima kažem. Ali predstavljam u hrvatskom. Uvijek. I kad reklamiram naše proizvode, ovaj filigran, i onda je to hrvatski proizvod, e. Ja kažem to mi tu ga proizvodimo. Kažem to je hrvatski proizvod, lokalni proizvod. (...) Svjestan sam nekih, svjestan sam svog porijekla. I ja smislim da svi bi trebali biti svjesni svoga, jer puno znači, po meni, ako znaš odakle si, odakud si, odakud su tvoji preci. Tako da ... ali, srce mi tuče hrvatski.

Maaa više od ... takoreći devedeset posto [se osjeća Hrvatom ili Istrijanom]. kad sam od malena ovdje, da (smijeh). Jer ja sam tu od malena tako da ... Kažem, držim ja do

sebe da sam ja Albanac, ali kad sam vani onda sam ja takoreći Istrijan. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Sugovornik koji je porijeklom iz Makedonije i pripada trećoj generaciji sezonskih migranata mišljenja je da zbog imena koje definira njegovu etničku pripadnost ne može reći da je Hrvat, no unatoč tome on se duševno osjeća Hrvatom:

Ef, duševno jesam Puležan, duševno. Ali ne mogu reć da sam Puležan jer nisam. Jedan me pit'o, kaže dal' si ti Hrvat? Sam rek'o ja jesam, duševno. Ali dal' si čuo nekog Hrvata Hamzi da se zove? Je rek'o ne. Pa onda šta? Čemu ja da pričam? Znači samo da te lažem. 'Nači ja jesam ono što jesam, ali duševno ... duševno uvijek težim za ovdje.

- Identitet vezan uz mjesto rođenja - „ne može biti Puležan onaj tko nije rođen u Puli“

Neki sugovornici/ce svoj identitet vežu uz mjesto rođenja. Njihov stav je da se netko tko nije rođen u Puli ne može smatrati Puležanom, no ipak, mišljenja su da će njihova djeca koja pripadaju trećoj generaciji doseljenika za sebe moći reći da su Puležani/Rovinježi.

Pa ne bih mogla reći da sam Puležanka jer nisam ni rođena ovdje, ni nisam ni tako dugo tu. Recimo dvadeset godina da sam tu, još se ne osjećam Puljankom, Puležankom. Ali možda kasnije, kad dođem u neke poznije godine, možda. (...) Rekla bih da sam Albanka koja živi u Hrvatskoj. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Ne. Ja jesam Puležan, živim u Puli, he. Ali...ne mogu, i da 'oću (...) A moja djeca mogu biti Puležani.(...) Mogu biti. Jer rođeni su ovde. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

- Podvojenost identiteta koju je nemoguće definirati – „ni na nebu, ni na zemlji“

Ha, teško pitanje. Među Albancima nisam Albanac, među Hrvatima nisam Hrvat. Ja sam čovjek ni na nebu, ni na zemlji. (...) Jer onda dolaziš u nekakav sukob sa samim sobom, kome pripadaš? Albanac sam, materinji jezik mi je albanski, sve osim korijena

što imam dolje, s Kosovom me ništa ne veže. Znači sve ostalo, počevši od groblja, znači mojih roditelja koji su ovdje u Hrvatskoj pokopani, baka mi je zapravo pokopana na Kosovu, a ovo sve ostalo je tu. Moj život je zapravo Hrvatska. (...) Ne, kao dio društva mi jesmo, i lokalnog društva jesmo, međutim mi smo pripadnici nacionalne manjine. I takav status i imamo. Mi smo državljani Republike Hrvatske, pripadamo nacionalnoj manjini Albanaca, i to jesmo, i toga se ne sramimo. Zapravo dičimo se s tim što smo pripadnici te nacionalne manjine. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Zagrebu, druga generacija doseljenika)

Iako rođen u Zagrebu i veći dio svoga života proveo u Rovinju, sugovornik čiji iskaz ovdje navodim identificirao se na temelju toga kako sam smatra da ga vide pripadnici dviju zajednica – albanske kojoj pripada po porijeklu, ali za koju ga ne veže mnogo toga, i hrvatske u kojoj ga se smatra pripadnikom nacionalne manjine, a ne većinskoga društva, zbog čega smatra da se njegov identitet nalazi 'negdje između', za što je upotrijebio sintagmu „*ni na nebu, ni na zemlji*“.

Problem s definiranjem vlastitoga identiteta imao je i sugovornik koji danas trajno živi u Rovinju, kao pripadnik druge generacije doseljenika s Kosova, a sezonski je u njemu boravio sa svojim roditeljima od rođenja. On smatra da u hrvatskome jeziku ne postoji adekvatan termin kojim bi se opisala njegova pripadnost, budući da, kako sam navodi, nije moguće da ujedno bude i Albanac i Hrvat:

Znaš šta, identitet, ja se i dalje znači smatram Albancem, jasno. Ali meni je, znači etnicitet, šta bi ja, ja mislim da su to termini koji fale već u hrvatskoj zajednici općenito. Zato što na hrvatskoj razini to nije riješeno. Da smo u Americi onda bi ja reko, ja sam Amerikanac i etnicitet Albanac. S obzirom da ovdje ne postoje na hrvatskoj jeziku takve spike, znači tu ne možeš reć ja sam Hrvat, i onda ja sam Albanac. Jer to Hrvatska nije sama po sebi tako koncipirana. Tako da je meni teško reći ja se osjećam kao Hrvat, jer čim kažeš Hrvat to već podrazumijeva jednu nacionalnost. Ne možeš ti ujedno biti i Hrvat i Albanac. Tako da ću ja kao nacionalnost uvijek i isticati da sam ja Albanac, a s obzirom da sam hrvatski građanin i volim ovu državu, i volim Rovinj, i spreman sam štiti je na bilo koji način ... tako da

je to teško. Kažem, kao kad bi se reklo ono: nacionalnost Amerikanac, ethnicity i onda ...

Gotovo svi sudionici u istraživanju državljani su Republike Hrvatske, s time da većina ima dvojno državljanstvo, i hrvatsko i albansko (čak i oni sugovornici koji su porijeklom iz Makedonije i u Hrvatskoj borave samo sezonski). Od onih koji su trajno nastanjeni u Puli i Rovinju većina ima samo hrvatsko državljanstvo, a razlog za to je, pretpostavlja se, isključivo pragmatičan i praktičan.

U kontekstu identifikacijskih procesa albanski jezik izrazito je važan mojim sugovornicima/cama upravo zato što predstavlja njihov materinski jezik, neodvojiv dio identiteta - riječima sugovornice koje je rođena u Rovinju i pripada trećoj generaciji doseljenika s Kosova, „*to je moj jezik, mislim, to sam ja*“. Svoju povezanost s materinskim jezikom jedan je sugovornik usporedio s brakom:

Roditelji su ti Albanci, sva okolina, rođen Albanac, živio si tamo ... ne možeš to zaboraviti nikad. I to mi je, to mi je drago i bilo bi jako nisko da pustimo taj jezik pa da kažem uzimamo drugo. To ... to ti je kao kad si u braku, ne valja ti žena, uzmeš drugu. To ti je, to puno ti znači. To ti je kao brak, isto. Po meni.“ (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Većini doseljenika u Istru on i dalje predstavlja primarni jezik na kojem razmišljaju i sanjaju, neovisno o tome kojoj generaciji doseljenika pripadaju i koliko dugo borave u Puli ili Rovinju. To pokazuju sljedeći citati iz razgovora s pripadnicom albanske zajednice koja je u vrijeme istraživanja u Rovinju boravila tek osam godina te sugovornikom koji je gotovo čitav svoj dosadašnji život proveo u Rovinju (oboje u tridesetim godinama):

Bez obzira da pričam druge jezike prvo, misli su ti na albanskom, znaš. I kad prevedem nešto prvo si mislim, pa onda se tek prilagodim kad baš trebaš nešto prevest. Još uvijek mislim na tom jeziku, zato mi je, zato mogu reć da mi je materinski pošto i doma pričamo mi. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Ali ja kad sanjam, onda ja ne sanjam na hrvatskom, sanjam na albanski. A uvijek je i dokazano da ono što sanjaš to je tvoj jezik, to si ti, to je tvoj identitet i ne možeš to ...
(sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Osim toga, većina ih jezik doživljava kao jedno od osnovnih obilježja identiteta svakoga čovjeka, odnosno obilježje koje je jače od nacionalnosti, vjere i običaja, kako je naveo jedan visokoobrazovani sugovornik iz Pule:

Ali u suštini glavni akter karakteristika svih tih na zemlji je jezik. Onda običaji, vjera, to su sporedne stvari koje se nadodaju tom sklopu. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

U stavovima o materinskome jeziku kod nekih je sugovornika/ca naglašen utjecaj jezičnih ideologija u kojima se jedan jezik povezuje s jednom nacijom. Drugim riječima, izražen je stav (čak i kod nekih pripadnika treće generacije doseljenika koji su rođeni u Puli i Rovinju) da se osoba ne može smatrati pripadnikom/com neke nacije ukoliko ne govori jezik koji se smatra materinskim jezikom pripadnika navedene nacije. Takvi stavovi ukazuju dakle na postojanje vrlo visoke povezanosti između percepcije materinskoga jezika i etničko-nacionalne identifikacije. Ovdje navodim citate iz razgovora u kojima je vidljiv stav da svi Albanci moraju znati albanski jezik, odnosno da se osoba koja ne govori albanski jezik ne može smatrati Albancem ili Albankom:

Pazi, ne možeš bit Albanac ako ne znaš albanski jezik. Jer ja, ne znam, prvo šta bi te svako pitao da bi ti čovjek povjerovao da si Albanac, znači trebaš izgovorit rečenicu neku na albanskom jeziku. I to je moje mišljenje, ne znam. Meni je žalosno da neko, da se potječe, mislim, Albanac, a da ne zna jezik. (...) To je osnovno, ako potječeš a ne znaš to, nešto od čega potječeš, ne znam, to je osnovno. Za mene to puno znači.
(sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Jer on kako može reć da je Albanac ili Hrvat ak ne zna hrvatski? Ili Albanac ako ne za albanski? (...) Ne može onda reć on da je Albanac ak ne zna albanski, ili ak ne zna albansku kulturu i običaje, niš ne zna i ne može bit onda. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Jer ne bi se nazvala Albankom ako ga ne bi pričala. Ako ga ne bi prakticala na primjer. (sugovornica porijeklom s Kosova, rođena u Rovinju, treća generacija doseljenika)

Iz sljedećih je citata koje navodim vidljivo da se materinski jezik dovodi u direktnu vezu s nacionalnošću, odnosno smatra ga se „*bazom nacionalnosti*“:

Bilo gdje da idem i da me neko pita šta sam po nacionalnosti, bilo gdje u svijetu, reći im da sam Albanac a da ne znam taj jezik je kao da sam reko da nisam uopće. Tako da ... baza nacionalnosti je jezik, po meni. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Puli, treća generacija doseljenika)

To se zna, albanski. Ako sam rođen Albanac, taj jezik će mi bit materinski. (...) On mi je važan jer ja za ništa u svijetu ne bi promijenio nacionalnost. Tako da ... a hvala Bogu, mogu se i ponosit s tim. (...) I tako ja sam ponosan na svoj jezik. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Albanski jezik predstavlja dakle za sugovornike/ce jedan od glavnih označitelja etničkog identiteta. Smatraju ga prvenstveno sastavnim dijelom i prenositeljem tradicije i kulture, distinktivnim obilježjem koje označuje porijeklo njihovih roditelja i njihovo vlastito porijeklo, kao što se može iščitati iz citata koje ovdje navodim:

Znate što, to mi je jako bitno. Jaaako mi je bitno jer je to jezik mojih roditelja, to su moji korijeni(...) (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Pa više za, šta ja znam, za ono, porijeklo, da znaš odakud dolaziš pa, ono. Čuvat si svoju, ajmo reć čuvat, ili učit svoju kulturu. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

5.5. Svakodnevne jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju

Budući da u višejezičnim sredinama govornici imaju na raspolaganju više idioma koji su u svakodnevnoj upotrebi, odabir najprikladnijeg za pojedinu komunikacijsku situaciju ovisan je o različitim faktorima, od kojih su u većini slučajeva ključnima pokazuju: kontekst u kojem se razgovor odvija, sugovornici komunikacijskoga događaja te predmet samoga razgovora. Jezična praksa, kako navodi Grbić (2004: 241), predstavlja

„jednu od informacija o stanju grupne svijesti, dakle i identiteta, jer otkriva unutarnju samopercepciju, kao i najčešće neizgovoren ali prisutan stav o drugima, tj. stav o vlastitom identitetu i identitetu drugih, napokon i o vlastitom statusu (položaju) u globalnim egzistencijalnim socioekonomskim uvjetima.“

Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je proučiti svakodnevne jezične prakse pripadnika albanske nacionalne manjine u Puli i Rovinju, odnosno mnogostrukost upotreba i funkcija različitih jezičnih varijeteta kojima raspolažu te s kojim motivima ih koriste i kako to sami objašnjavaju. Pokazalo se da verbalni repertoar pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju obuhvaća poznavanje materinskog (albanskog) jezika, zatim većinskog (hrvatskog) jezika, u manjoj mjeri lokalnoga govora te široki raspon stranih jezika.

Svim sugovornicima/cama albanski jezik, odnosno jedan od njegovih varijeteta, predstavlja jezik rane socijalizacije i stoga ga smatraju materinskim jezikom. On zbog toga u sebi sadrži veliku emotivnu vrijednost, odnosno, riječima sugovornika koji pripada prvoj generaciji doseljenika s Kosova, znači im „*sve na svijetu*“.

Sugovornici/ce u istraživanju svjesni su dijalektalnih razlika koje postoje u albanskom, ali i činjenice da se govor kojeg oni koriste vremenom počeo razlikovati od onoga koji se danas koristi u njihovom mjestu porijekla, budući da se nakon emigracije upotrebljavao u dva fizički vrlo udaljena područja te razvijao u drugom smjeru (možemo stoga kazati da se ovdje radi o dva različita varijeteta):

To je recimo kosovski dijalekt iz Đakovice. To je jedan dijalekt. (...) I onda šta se desilo, ona je iz Prizrena, jedna je iz Peći i to sad nastao je više neki novi jezik. Mi sad imamo snimke kad smo bili djeca, kamere. I onda kad se uključe, danas kako

govorimo to je sasvim drukčije. Daaaa, i naša djeca isto drukčije govore. Ful drukčije. Nestao je onaj naš dijalekt iz Đakovice koji je bio onako dominantan. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Evo, ajmo reć za sebe, kako sad pričam ja albanski (smijeh) je smiješno kad ja idem doma ili kad se sretnem sa mojim prijateljicama mi govore: Ma kako ti to pričaš albanski? (smijeh) Jer tu, što kaže moj suprug, ja pričam materinski kao mamim jezik, kako ga je još mama učila. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Dva su sugovornika, od kojih obojica žive u Rovinju već preko trideset godina, naveli kako smatraju da imaju dva materinska jezika: albanski i hrvatski. Suprotno uvriježenome popularnom stavu (koji proizlazi iz ideologije jednojezičnosti) da osoba može imati samo jedan materinski jezik, iz njihova se objašnjenja može iščitati da pojam materinskoga jezika, osim s jezikom koji se uči u ranome djetinjstvu u obitelji, poistovjećuju i s jezikom koji poznaju pojednako, ako ne i bolje od albanskoga. U njihovom je slučaju to hrvatski jezik, čija upotreba prevladava u svakodnevnim aktivnostima:

Pa gledaj, to puno ovako sa prijateljima kad pričamo, ja uvijek kažem da imam dva materinja jezika. Hrvatski vjerojatnije da pričam bolje od albanskog, a albanski mi je materinji jezik. Znači ovaj jezik kojeg pričam bolje, računam ga kao materinji. Iako mi nije materinji, ali ga pričam bolje nego albanski. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Ali ja svoje jezike smatram dva jezika. I albanski, a i hrvatski. Materinskim. Jer iako mi nije mater Hrvatica, ja sam od malih nogu ovdje. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Slično uočava i Vican (2000: 163) kod nekih ispitanika u svom istraživanju, dok Skelin Horvat i Muhvić-Dimanovski (2012) u istraživanju provedenom također u Istri uočavaju kod lokalnih govornika stavove o supostojanju čak nekoliko materinskih jezika koji se koriste ovisno o situaciji i kontekstu interakcije te identitetima koji se stvaraju i pregovaraju u interakciji.

Kod svih pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju koji su sudjelovali u ovom istraživanju prisutna je hrvatsko-albanska dvojezičnost, a obrasci upotrebe navedenih jezika odgovaraju onima u stanju proširene diglosije, no bez striktno funkcionalne diferenciranosti varijeteta, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju (5.6.). Iznimku predstavlja nekoliko sugovornika koji su naveli kako u obitelji uopće ne govore albanski jezik jer ga njihova djeca uopće ne razumiju, ili tek vrlo slabo razumiju. Glavni razlog za to jest činjenica da dolaze iz etnički miješanih brakova, odnosno da majka ne poznaje albanski jezik, što je bio presudan faktor u odabiru jezika koji se koristi u obitelji, odnosno odluci da se albanski jezik ne prenosi djeci.

Za ostvarivanje svakodnevnih komunikacijskih ciljeva koriste se svi dostupni jezični resursi, odnosno svi varijeteti kojima govornicima raspoložu. Govorne su prakse pripadnika albanske zajednice vrlo raznolike i ovise prvenstveno o društvenom kontekstu u koji su smještene, odnosno situacijski su definirane i prilagođavaju se sugovornicima (njihovome govoru), čak i ako su u pitanju različiti jezici, što nije rijedak slučaj u istarskom okruženju. Nabrajajući koje sve jezike i u kojim situacijama koriste njegova djeca, takav je primjer naveo sugovornik iz Rovinja:

Na ulicu govore hrvatski. A kad su doma onda albanski. (...) Kad su s Istrijanima govore istrijanski. Kad su s Talijanima, talijanski. Kad su s Albancima onda albanski.
(sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Isto se odnosi i na upotrebu lokalnoga govora u komunikaciji s domaćim stanovništvom (više o upotrebi lokalnoga govora bit će rečeno u jednom od sljedećih poglavlja). Sugovornik iz Pule, porijeklom s Kosova (treća generacija doseljenika), rekao je kako ponekad koristi čakavski jer mu tako „paše“ u komunikaciji s određenim pojedincima, odnosno smatra prirodnim prilagoditi se govoru sugovornika:

Neki put znam malo onako čakavski, ali ... da. Ovisi s kojim ljudima. S nekima paše malo onako čakavski. Ne zato što traže, nego on tako priča pa mu ti vraćaš.

Budući da su moji sugovornici/ce većinom dvojezični, odabir idioma kojim komuniciraju s članovima svoje zajednice ovisi o tome na kojem jeziku im se sugovornik

obraća, što je prilikom objašnjavanja koji idiom koristi u komunikaciji s vlastitim sinovima navela sugovornica iz Rovinja, pripadnica prve generacije doseljenika s Kosova:

On isto, ako ga pitam hrvatski odgovara hrvatski, ako pitam albanski odgovara albanski. Ne da će mi sad na albansko pitanje odgovarat hrvatski.

U njenom slučaju čest kriterij za odabir pojedinog idioma predstavlja i dob sugovornika u razgovoru. To konkretno znači da albanski jezik koristi sa starijim pripadnicama svoje zajednice, dok u komunikaciji s mlađim Albancima razgovor nerijetko završi uporabom hrvatskoga:

Ovisi s kim pričam. Ako pričam s nekom starijom gospođom onda pričam albanski. Ako je neka mlađa mama ovako, onda počnemo albanski, završimo hrvatski (smijeh). Kako nam dođe.

Iz navedenih razloga jezična praksa koja se može smatrati učestalim obrascem u svakodnevnom govoru pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju jest prebacivanje kodova (eng. *code-switching*), odnosno uporaba dvaju ili više idioma u istome komunikacijskom događaju. Izbor pojedinog idioma prilikom prebacivanja kodova (hrvatskog i albanskog) sami govornici tumače prije svega automatizmom, odnosno nesvjesnom odlukom:

A kući najviše [albanski]. Ovako kad smo u obitelji. Iako dosta u međuvremenu koristimo i hrvatski. (...) A na poslu ono ... to, to je automatski. Pazite, mi znamo i u obitelji ono, počnemo albanski, završimo hrvatski. A i u poslu ništa ono, šta ja znam. Znači koristimo i jedan i drugi jezik, ono. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, četvrta generacija migranata)

Drugi razlog za prebacivanje kodova može biti popunjavanje leksičkih praznina u govoru: ponekad zaborave kako se kaže neka riječ na albanskom, pa iz tog razloga prakticiraju „prebacivanje“ na hrvatski ili obratno:

Daa. Pričamo mi na albanski [s prijateljima koji su također zlatari, Albanci]. Koji puta zaboravili smo neke riječi, pa onda kažemo na hrvatskom, ne. Koji puta zaboravim reći na hrvatskom, pa kažem na albanski. Pa tako da se mi malo ovako (smijeh). (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Također, sugovornica iz Rovinja navela je kako ponekad u razgovoru s vlastitom djecom koristi hrvatski, ali kada je ljuta ili želi nešto posebno naglasiti, tada radi vjerodostojnosti upotrijebi albanski jezik:

Kako, ono, ajmo reći pričamo normalno hrvatski, kad si malo ljut onda pričaš albanski (smijeh). (...) Ili nešto ono šta želiš stvarno ono kao reć: „ovo se ne smije radit“, onda ono ... na albanskom (smijeh). (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

U pojedinim situacijama dolazi i do procesa koji se naziva miješanjem kodova (eng. *code-mixing*). U tom se slučaju unutar jednog izričaja upotrebljavaju jezična obilježja različitih idioma. Jedan sugovornik naveo je primjer u kojemu je, govoreći albanski, unutar iste rečenice upotrijebio hrvatski naziv za boju jer se u tom trenutku nije mogao sjetiti kako se kaže na albanskom:

Ajmo reć, pričaš cijelu rečenicu albanski a ubaciš boju recimo: Daj mi majicu, a boju kažeš na hrvatskom (smijeh). To pamtim oduvijek, odmalena, kad smo mami govorili. Reko bi joj na albanskom: Mama, di mi je ona majica? I onda boju na hrvatskom: žuta. (...) Zato jer nisi se sjetio kako da kažeš. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Naveo je također i primjer u kojem koristi hrvatsku imenicu i albanski glagol, a kako bi imenica gramatički odgovarala glagolu, na bazu koju predstavlja hrvatska riječ dodaje sufiks iz albanskoga jezika: *Onda kažem uputnic-en ermora. Znači uzeo sam uputnicu. (...) Znači tu riječ, ja sam je stvorio, morfološki, jel tako?*

5.6. Domene i obrasci upotrebe jezika

U sociolingvističkim istraživanjima uobičajeno je proučavanje upotrebe jezika i varijeteta u različitim domenama svakodnevnoga života. Kako bi protumačio obrasce izbora i upotrebe jezika u dvojezičnim zajednicama, Fishman je šezdesetih godina 20. stoljeća uveo koncept 'domene jezičnog izbora' koji nalaže da se upotrebu pojedinih jezika uobičajeno veže uz određene teme razgovora, okruženja, skupine ili sugovornike, odnosno uz različite domene upotrebe jezika, od koji je Fishman identificirao njih pet: obitelj, obrazovanje, posao, prijatelji i administracija (Fishman 2005). Takav način istraživanja omogućava rasvjetljavanje obrazaca izbora jezika te faktora koji su ključni za odabir i upotrebu određenoga jezika, odnosno idioma, u različitim kontekstima svakodnevnoga života.

I u ovome je istraživanju namjera bila proučiti svakodnevne jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju u pojedinim domenama svakodnevnog života. S tim se ciljem ispitala upotreba jezika u obitelji (kako bi se dobio uvid u prakse obiteljske jezične politike), s prijateljima, na javnim mjestima, u obrazovanju te na radnome mjestu (u komunikaciji s kupcima, ali i u komunikaciji s ostalim zaposlenicima).

Proširena diglosija (na način kako ju definira Fishman) predstavlja uobičajeni obrazac upotrebe hrvatskog i albanskog jezika. Drugim riječima, pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju svoj materinski jezik, albanski, koriste prije svega u domeni obitelji i s drugim pripadnicima albanske zajednice, dok je većinski jezik (hrvatski, ali i lokalni govori – rovinjski i pulski) rezerviran za komunikaciju s većinskim stanovništvom, za službene situacije i javna mjesta te, naravno, obrazovanje. Sve se češće hrvatski jezik koristi usporedno s albanskim i unutar obitelji, što će detaljnije biti pokazano u sljedećem poglavlju. Stoga se može reći da hrvatski jezik u određenoj mjeri prevladava u svakodnevnoj komunikaciji, kako je naveo jedan sugovornik iz Rovinja:

Da, pa mi smo cijele dane sve okruženi poslom, poslovno smo okruženi i to nas okružuje, posao i ambijenti i to, da pričamo hrvatski. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

5.6.1. Obitelj

Fishman (1991) naglašava važnost obiteljske domene upotrebe jezika u istraživanjima višejezičnosti, budući da višejezičnost nastaje upravo u obitelji, ali i ovisi o njejoj potpori (usp. Lanza 2007). Međugeneracijski prijenos jezika (sa starijih generacija na mlađe) isti autor smatra jednim od ključnih čimbenika u očuvanju jezika. Stoga je u istraživanju naglasak bio stavljen i na obiteljsku jezičnu politiku, odnosno obiteljske strategije prenošenja albanskoga jezika djeci i unucima.

Ovdje je potrebno ponovno naglasiti da su kod pripadnika albanske zajednice koji su sudjelovali u istraživanju uočene velike razlike koje se odnose na trajnost ili privremenost boravka u Puli i Rovinju. Albanci koji su porijeklom s Kosova u Puli i Rovinju borave trajno i svi članovi obitelji trajno su tamo nastanjeni, a djeca su uključena u hrvatski odgojno-obrazovni sustav. Za razliku od toga, kod Albanaca koji su porijeklom iz Makedonije uobičajen je sezonski boravak u navedenim gradovima, i to isključivo muškog, radno sposobnog člana obitelji. Ostali članovi obitelji (svi sudionici u ovome istraživanju imaju supruge i djecu) borave u Makedoniji, gdje djeca pohađaju škole, a u Rovinj i Pulu dolaze u posjet ocu za vrijeme školskih praznika. Sve navedeno uvelike se odražava i u jezičnim praksama pripadnika albanske zajednice. U ovome su poglavlju navedeni samo podaci koji se odnose na pripadnike albanskih obitelji koji su trajno nastanjeni u Puli i Rovinju, budući da se logično zaključuje da oni sudionici istraživanja koji u navedenim gradovima borave samo sezonski, u Makedoniji unutar obitelji komuniciraju isključivo albanskim jezikom (iako su neki kazali da im djeca znaju hrvatski jezik budući da prilikom dolazaka u posjet u Istru, na mjesec dana ili dva mjeseca, također koriste većinski jezik u komunikaciji s poznanicima i općenito domaćim stanovništvom). Prakse njihove obiteljske jezične politike nisu stoga bile detaljnije istražene.

Uobičajeni idiom komunikacije u okviru obitelji je albanski (treba ovdje odmah naglasiti da se on sve više upotrebljava u kombinaciji s hrvatskim, no o tome će biti riječi nešto kasnije) i neki ga smatraju jedinim „prirodnim“ načinom komunikacije s roditeljima, djecom i supružnicima:

Recimo ja sa mamom nikad ne pričam hrvatski, u životu. (...) S djecom, ja ne mogu, još uvijek nemam onaj osjećaj da bi s njim pričio hrvatski ili talijanski. Jer mi se čini ko da nije moje onda, ko da ja mičem. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Ja pričam albanski s mojom djecom. Nekako mi je, ako pričam na hrvatskom kao da nisam sa mojom djecom, kao da pričam sa strancima (smijeh). (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Neki su pripadnici treće generacije doseljenika u kontakt s hrvatskim jezikom došli tek pri polasku u vrtić, budući da su s roditeljima kod kuće komunicirali isključivo na albanskom. Sugovornik porijeklom s Kosova, koji pripada drugoj generaciji doseljenika, kao razlog zbog kojega s djecom kod kuće namjerno nije koristio hrvatski naveo je bojazan da bi mogli „*krivo naučiti hrvatski*“ budući da ga on ne zna „*govoriti kako treba*“.

No često su roditelji donosili upravo suprotnu odluku, odnosno s djecom su pričali i hrvatski svjesni činjenice da je to većinski jezik čije je poznavanje nužno za svakodnevni život, dok su albanski jezik u tom kontekstu smatrali znatno manje korisnim. Takav je stav imao suprug jedne sugovornice koji već preko trideset godina živi u Rovinju i koji je smatrao da nije potrebno da sinove uče albanski jezik, budući da od toga u hrvatskom okruženju neće imati koristi:

On mi je reko: Šta će ti to, to mu tu neće trebati, u školi će mu trebat hrvatski. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Upravo je školovanje na hrvatskom jeziku bio čest razlog za odluku da djecu od rođenja uče i hrvatski jezik kako bi se „*bolje prilagodili u školi*“, odnosno izbjegli eventualne poteškoće prilikom usvajanja većinskoga jezika u sustavu obrazovanja, ili pak „*da ne bi pomiješali*“ ta dva jezika:

Kad su nam se djeca rodila, ovaj, ja sam pričio sa malim stalno hrvatski, a ona je albanski. Ona je albanski, a ja hrvatski, da. Zbog toga da bi on naučio obadva jezika, ali nisam htio da bude zapostavljen hrvatski, ipak živimo tu, svjesni smo toga, krenut

će u vrtić pa u školu, i tako. Tako da on perfektno priča hrvatski, i priča i albanski.
(sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

U takvim je slučajevima komunikacija bila podijeljena: majka je bila zadužena za komunikaciju na albanskom, a otac bi s djecom većinom pričao na hrvatskom.

Ipak, većina je sugovornika/ca navodila da u obitelji često koriste i hrvatski jezik. Razlog za to prije svega se nalazi u činjenici da mlađe generacije doseljenika koje su uključene u hrvatski odgojno-obrazovni sustav u okviru kojega su u svakodnevnom kontaktu s većinskim stanovništvom, odnosno prijateljima i odgajateljima, učiteljima i profesorima s kojima komuniciraju isključivo na hrvatskom, sve češće hrvatski koriste među sobom te ga stoga „nameću“ i u obiteljskoj komunikaciji kao legitimni kod. U literaturi se navedeno stanje naziva stanjem nestabilne dvojezičnosti¹³³, a označava barem djelomičnu upotrebu većinskoga jezika u obiteljskom okruženju (usp. Grbić 1994). Spolsky (2004: 45) upravo djecu smatra djelatnicima jezične promjene budući da su većinom oni ti koji unose većinski jezik u obiteljsku komunikaciju, što otvara put ka zamjeni jezika, a i sami su sugovornici/ce u istraživanju svjesni utjecaja formalnog obrazovanja (na hrvatskome jeziku) na upotrebu i izbor jezika:

Ali recimo on [sin] je tu rođen i tu ide u školu i možda je njemu malo teško, jer njemu bude prvenstveno hrvatski jezik. (...) On je Albanac, ali njemu prvenstveno dođe na hrvatski. Kad se želi nešto izraziti on se bolje izrazi na hrvatskom. Ali istina je da mu je materinski albanski. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Da, djecu sam naučio albanski. Ovaj, moja djeca su bili u školi tu. Oni znaju bolje jezik nego ja. A oni suprotno, oni sad albanski ne znaju koliko znaju hrvatski, da.
(sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Pripadnici treće generacije doseljenika većinom poznaju samo govorni oblik albanskoga jezika, rijetki ga znaju čitati, a gotovo nitko ne zna pisati na albanskom. Također, sami su u svojim iskazima navodili kako mlađe generacije danas sve manje koriste albanski

¹³³ Za razliku od stabilne dvojezičnosti u kojoj su domene jezične upotrebe funkcionalno odvojene, te na taj način obiteljska domena nije „ugrožena“.

jezik. Komunikaciji na hrvatskom unutar obitelji sve se češće prilagođavaju i roditelji, te iz navedenih razloga uobičajeni obrazac u komunikaciji unutar obitelji ponovno predstavlja prebacivanje kodova:

Kući, sa ženom, i sa djecom ali počnemo albanski, a završava na hrvatski. (smijeh). (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Prilagođavanje govoru unučadi u obiteljskoj komunikaciji nije uobičajeno za najstarije generacije, odnosno bake i djedove, koji u većini slučajeva inzistiraju na komunikaciji na albanskome jeziku. Takav obrazac uočavaju i Chatzidaki i Xenikaki (2012) u istraživanju izbora jezika kod adolescenata koji pripadaju zajednici albanskih imigranata u Grčkoj.

Često se uočava i praksa da pripadnici druge i treće generacije doseljenika, školovani u Hrvatskoj, u krugu obitelji albanski jezik koriste s roditeljima, no hrvatski jezik u komunikaciji s braćom i sestrama koji su također uključeni u hrvatski školski sustav. Posljedica formalnog obrazovanja na hrvatskome jeziku, ali i činjenice da većinski jezik svakodnevno koriste u više situacija nego što imaju prilike s albanskim, jest bolje poznavanje upravo hrvatskoga jezika:

Da, da [s roditeljima uvijek albanski]. Ali među sobom smo pričali hrvatski. Među sobom smo hrvatski pričali radi ... tako, kako smo se školovali valjda tako i nam je lakše išlo možda i to. Ali uglavnom s mamom, više s mamom jer mama je teže naučila, mama. Možda i ... ne znam, ona je bila već, nije bila stara, bila je jako mlada kad je došla tu, ali je teže naučila. Znae, tako je, na Kosovu je bilo, ona se jako mlada udala. Tada, u to vrijeme, u njeno vrijeme škole nisu baš radile kako ... i onda se malo, malo školovala, jedva, i onda tako ... (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

S pokojnom majkom smo pričali albanski kući, a vani hrvatski. Znači svo društvo koje je bilo, od škole pa na dalje, sam imo u krugu Hrvatske, bivše Jugoslavije. (...) Išli smo u školu i normalna stvar da smo govorili hrvatski. Zapravo čovjek u životu kad oduzme i zbroji koliko je vremena kući, znači u nekakvih četiri, pet sati uvijek smo govorili albanski. A ovaj ostali vremenski period, na ulici, ili na cesti, ili među

društvom, ili u školi, ili na faksu, pričalo se hrvatski. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Zagrebu, druga generacija doseljenika)

Ovaj je trend još naglašeniji među pripadnicima treće generacije doseljenika koji su danas u dvadesetim i tridesetim godinama i koji sami navode da je njihovo poznavanje hrvatskoga jezika bolje od albanskog, odnosno da im je komunikacija na hrvatskom ponekad jednostavnija, brža i lakša nego na albanskom:

Da, pa znaš šta, ponekad ti dođe, i doma isto. Doma, da, ponekad ti brže dođe hrvatski nego albanski, tak da ono... (sugovornica porijeklom s Kosova, rođena u Rovinju, treća generacija doseljenika)

Ja pričam s njom [suprugom] hrvatski u devedeset posto slučajeva. I s djecom isto jer razmišljam na hrvatskom i onda prevodim na albanski. Faktički moj mozak razmišlja na hrvatskom, nije da razmišlja na albanskom. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Tek nekoliko sugovornika kazali su kako im djeca uopće ne govore ili tek malo razumiju albanski jezik. Kao razlog za to isključivo su navodili činjenicu da im supruga nije Albanka te je stoga s djecom uvijek pričala hrvatski. Iz njihovih se iskaza može iščitati stav da je primarno majka¹³⁴, a zatim i baka, osoba koja je odgovorna za prenošenje materinskoga jezika na sljedeće generacije:

Mama je ta koja bi trebala možda djecu jezično barem ... Jer ona je više sa njima. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika).

U pitanju su uvijek bili muški članovi obitelji koji se u takvom slučaju sami nisu trudili prenijeti vlastiti materinski jezik svojoj djeci (isti obrazac uočava i Vican 2000), a svoju su odluku dodatno opravdavali svojom zauzetošću poslom, nedostatkom vremena, čestim izbivanjem iz kuće i sl. Sugovornik iz Rovinja, čija djeca vrlo slabo razumiju albanski jezik budući da je on sam kod kuće uvijek pričao hrvatski (supruga nije Albanka), ali čiji

¹³⁴ Ranije je pokazano kako je u obiteljima u kojima su roditelji namjerno djecu podučavali istovremeno i hrvatskom i albanskom jeziku, uvijek majka bila ta koja je bila zadužena za komunikaciju na albanskom.

nećaci znaju govoriti albanski, tu razliku objašnjava važnom ulogom koju starije generacije (bake i djedovi) imaju u prenošenju jezika unucima:

Da mi je supruga Albanka, sigurno bi pričala ona sa djecom albanski. Kako nije Albanka, pričali smo hrvatski. Ima druga stvar. Recimo moj brat je živio s majkom mojom. I njegova supruga isto nije Albanka, ali djeca njegova znaju govoriti albanski zato jer je baka pričala s njima. S mojom nije zato jer mi nismo živjeli u zajedničkom domaćinstvu. Tako da je to možda ... (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

5.6.2. Prijatelji i poznanici

Kako su sami navodili, pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju albanski jezik osim u obitelji imaju priliku koristiti i s prijateljima, odnosno poznanicima koji su također Albanci:

A sa prijateljima albanske nacionalnosti. Mene više svi poznaju i onda se znamo nekad srest ujutro. Onda malo pričamo albanski. Da, da li je to navika, da li je to...da nas neko ne razumije šta pričamo, da li je to...(…) A imate i izraze i neke poslovice koji samo se razumiju isključivo na albanskom, razumijete? Tako da na hrvatskom kad bi se to direktno prevelo, nema to značenje. Da. Niti ima značenje za ovo podneblje. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Za vrijeme sastanaka koji se održavaju u okviru Zajednice Albanaca ili pak Vijeća albanske nacionalne manjine u pojedinome gradu uobičajeni jezik komunikacije je albanski. On se također podrazumijeva u okupljanjima pripadnika albanske zajednice povodom određenih događaja, kao što je na primjer, kako je naveo jedan sugovornik iz Pule, godišnje okupljanje Albanaca iz čitave Hrvatske (Dubrovnik, Split, Rijeka, Zagreb, Varaždin, Osijek, Karlovac, Istra) koji su porijeklom iz Prizrena.

Veliki broj istraživanja potvrđuje važnost koju društvene mreže, odnosno poznanstva, imaju na izbor pojedinog jezika (Milroy 1987). Mnogi su sugovornici/ce u razgovorima naveli

kako imaju puno prijatelja Hrvata s kojima, naravno, komuniciraju na hrvatskome jeziku. No, čak i u prilikama kada se druže s Albancima na javnome mjestu (u kafiću i sl.), komunikacija se nerijetko odvija na hrvatskome jeziku.

Također, mlađim generacijama koje su uključene u hrvatski odgojno-obrazovni sustav većinu prijatelja predstavlja domaće stanovništvo, što uvelike utječe ne samo na uporabu jezika u svakodnevnim situacijama, već i na druge aspekte života, među ostalim i na odabir supružnika te općenito na kulturu i tradiciju koja ih veže za njihove etničke korijene, kako je naveo jedan sugovornik iz Rovinja:

A oni se druže s Hrvatima više. Oni da. To je već druga generacija ovdje, oni već bježe polako (smijeh). Recimo moja generacija još uvijek imamo i brakove međusobno, znači Albanci, da, devedeset posto, više, devedest osam posto. A dok ova omladina, oni idu za drugim. Mi dosta pokušavamo da ne zaborave korijenje. Jer to polako će se izgubiti. Jer tu su i prije živjeli Albanci, ali su se izgubili. Nije bilo tih mogućnosti da čuvaju svoju kulturu, svoju tradiciju. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

5.6.3. Javna mjesta

U komunikaciji na javnim mjestima (dućan, pošta, u službenim institucijama i sl.) i s većinskim stanovništvom svi pripadnici albanske zajednice koriste hrvatski jezik. Neki su navodili da u određenoj mjeri poznaju i lokalni dijalekt koji su imali prilike naučiti upravo, kako su sami kazali, „na ulici“, odnosno u kontaktu s lokalnim stanovništvom i prijateljima. Razlog koji su navodili za korištenje lokalnoga dijalekta je taj što izaziva pozitivne reakcije kod lokalnog stanovništva, no vjerojatnije je da se prilagođavanje govoru domaćeg stanovništva događa i s ciljem bolje prihvaćenosti.

Sugovornici/ce u istraživanju navodili su kako ponekad imaju prilike na ulici ili na tržnici čuti i albanski jezik, no uglavnom se radi o pripadnicima starijih generacija koji slabije poznaju hrvatski, a vrlo rijetko o mladima, kako je objasnio sugovornik iz Rovinja. On smatra da nema potrebe u sredini u kojoj se nalaze na javnim mjestima pričati albanski jezik, pa stoga

i sam kada se nađe u društvu prijatelja Albanaca na javome mjestu namjerno ne želi koristiti albanski ukoliko se u blizini nalaze i pojedinci koji nisu albanske nacionalnosti. Budući da se u Rovinju kao relativno maloj sredini gotovo svi međusobno poznaju i znaju tko je koje nacionalnosti, smatra da nema potrebe govorom dodatno pokazivati svoju „drugost“. Razlog za taj prilično radikalni stav o uporabi materinskoga jezika nije sram koji bi osjećao zbog vlastitoga jezika, već to što jednostavno smatra da bi se došljaci trebali i jezično prilagoditi (iako je sam koristio izraz 'asimilirati') sredini u koju su doselili:

Baš na javno, ja mislim da nema potrebe u ovakvoj sredini uopće. Po meni ne treba se niti uopće niti da se čuje. (...) Ne znam, neću se razlikovati u toj sredini di jesam da sam netko drugi, i tako se svi mi znamo i smiješno bi bilo i ispod nekakvog nivoa bi bilo da ja na albanski tu pričam ... nema to uopće potrebe. Želim da me se razumije sa nekim kad pričam. Svi znaju tko sam i šta sam. (...) Ja ne da se stidim svog jezika, ja sam ponosan na albanski jezik i na to šta potječem. Ali kažem, treba se čovjek ponašati u sredini gdje i ... tako da se asimilira na neki način. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Dva sugovornika iz Rovinja u dvadesetim godinama navela su vlastite razloge zbog kojih na javnim mjestima koriste upravo albanski: jedan je ponekad motiviran željom da ostali prisutni ne razumiju što govore on i njegov sunarodnjak, dok je drugi kao razlog promjene u odabiru jezika koji koristi na javnim mjestima (do prije dvije godine se trudio koristiti samo hrvatski) naveo revolt zbog pretrpljenih neugodnosti koje je doživio na račun vlastite nacionalnosti. Razlog svjesnoga neprilagođavanja govoru domaćega stanovništva (divergencija) u većini se slučajeva tumači željom za razlikovanjem od pripadnika druge skupine i većom identifikacijom s vlastitom zajednicom. Njegov je brat opisao slučaj kada je profesorica u školi, zbog činjenice da su i tamo međusobno pričali albanski, prigovorila njihovom ocu da bi kod kuće trebali više koristiti hrvatski jezik:

Znam da je jednom profesorica bila došla i rekla tati kao, pedagogica, nisam siguran, pozvali su ga i: Pokušajte s njima pričati hrvatski doma. Međutim, on je reko: Slušajte, ja sam naučio srpsko-hrvatski. Ja ako budem razgovarao s njima srpsko-hrvatski, i supruga koja zna slabo hrvatski, to će bit kaos, neki sasvim deseti jezik. Bolje vi, neka

oni pričaju kako pričaju, nek nauče kako nauče službeni hrvatski i bit će službeni hrvatski jezik. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

5.6.4. Radno mjesto

Jedno od pitanja u intervjuima bilo je i koje sve jezike pripadnici albanske zajednice koriste na svome radnome mjestu. Ovdje se prije svega mislilo na tradicionalna obiteljska radna mjesta, budući da je većina Albanaca i dalje na njima zaposlena (no sva ostala radna mjesta nisu, naravno, bila isključena). Zanimalo me, prije svega, koje jezike koriste u komunikaciji s kupcima, ali i u komunikaciji s ostalim zaposlenicima za koje se pretpostavljalo da su većinom članovi obitelji ili sunarodnjaci. S tom je pretpostavkom namjera bila ispitati da li specifična radna mjesta (slastičarne, restorani, pekarnice, zlatarne) na kojima su zaposleni većinom pripadnici albanske zajednice predstavljaju pozitivan faktor u očuvanju albanskoga jezika.

U istraživanju se pokazalo da zaposlenici u radnjama nisu uvijek isključivo Albanci te da je upotreba albanskoga jezika stoga uglavnom ograničena, a prije svega ovisna o vrsti radnoga mjesta i ostalim zaposlenicima. Ukoliko se radi o manjim radnjama, kao što su zlatarne ili dućani s cipelama, svijećama, bižuterijskim nakitom i slično, u njima su tada isključivo zaposleni jedan do dva člana obitelji, s obzirom na to da se doista radi o obiteljskim obrtima. Za razliku od toga, u restoranima i slastičarnama zbog obujma posla sezonski se zapošljava, osim pripadnika obitelji i sunarodnjaka, i stanovništvo iz raznih dijelova Hrvatske. Iz tog je razloga uobičajen i drugačiji obrazac upotrebe jezika. U zlatarnama i manjim obrtima zaposlenici imaju više prilike međusobno komunicirati na albanskome jeziku, dok su oni zaposleni u restoranima i slastičarnama navodili kako albanski jezik na radnome mjestu koriste rijetko, odnosno isključivo u komunikaciji s ostalim zaposlenicima koji su također Albanci. Ponekad ni to nije slučaj jer, ukoliko žele da ih razumiju i oni zaposlenici koji ne govore albanski, odlučuju se isključivo za komunikaciju na hrvatskome jeziku. Razlog je ponekad isključivo pragmatičan (da bi se posao odvijao kako treba):

Pa na radnom mjestu, kažem, s Albancima da, s ne-Albancima ne. Ovisi, ovisi ko šta. Mada ne pričamo mi previše na poslu. Ti napišeš narudžbu, oni to naprave. Ako se

ima šta prigovarati, svako na svom jeziku da bi najbolje skužio jer tebi je u interesu da dobiješ proizvod vani, a ne da se baš s njima raspravljaš. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Vrlo često motiv za takav obrazac jezične upotrebe na radnome mjestu predstavlja pristojnost, odnosno izbjegavanje neugodne situaciju u kojoj bi se mogla naći neka treća osoba koja je prisutna, a ne razumije albanski. Stoga međusobnu komunikaciju na albanskom ne smatraju primjerenom:

U društvu se osjećaš viška, ako ne i omalovažavan ako ti neko ... sad, evo, vi ste sjeli tu s nama. Sad mi samo albanski da smo pričali, to nije u redu, bez obzira ... I tako da onda to smo drukčije. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Mada možda nije lijepo reći, ali u društvu, ali to je navika, ne da hoćemo ili skrivat nešto, ali u društvu sad recimo tu sjedimo i nekako nam izleti da pričamo albanski s Albancima. To možda nije dobro ali izleti, pa onda opet popravljamo i to. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Gotovo identičan razlog naveo je i sugovornik iz Rovinja, zaposlen u lokalnoj tvornici hrane u kojoj nije jedini zaposleni Albanac. No, budući da su većina zaposlenika Hrvati, on smatra da je nužno jezično se prilagoditi većinskome okruženju i „iz pristojnosti“ govoriti hrvatski čak i kad se u društvu nekoliko Albanaca nalazi samo jedan Hrvat:

Pričamo normalno albanski. Samo kad smo ovako sami i to. Ako si u društvu onda te ne ... kultura ti ne dozvoljava da pričaš jer ipak nema smisla. Ako je jedan Hrvat i četiri Albanca, moramo pričat ... ne moramo nego lijepo bi bilo da se priča hrvatski da se razumijemo svi. Jer smo u Hrvatskoj. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Sugovornik porijeklom iz Makedonije koji čitavu godinu boravi u Rovinju i vlasnik je restorana, kazao je kako se poslovno najlakše izražava na hrvatskom budući da već dugi niz godina živi u Rovinju i u poslovanju koristi isključivo hrvatski. Osim konobara i kuhara Albanca, u njegovom su restoranu sezonski zaposleni i Hrvati ne samo iz Istre već i iz

Slavonije. Stoga je zatražio od svih zaposlenika da u međusobnoj komunikaciji koriste isključivo hrvatski jezik.

U komunikaciji na radnim mjestima uočeni su različiti obrasci jezične upotrebe. Izbor jezika ovisan je prije svega o sugovorniku i svim pojedincima koji su prisutni u interakciji. Stoga se hrvatski jezik koristi vrlo često, ponekad i češće nego albanski. No ono što je karakteristično za pripadnike albanske zajednice u Puli i Rovinju jest učestala upotreba stranih jezika.

*Pa koji put ne znaš više s kim pričaš albanski, s kim hrvatski, talijanski, njemački ...
Više ne znaš, glava ti puca. Koji put stvarno ne znam ni sa ženom kako pričati više,
jezik. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)*

Svi su sugovornici/ce na pitanje o poznavanju stranih jezika u odgovorima nabrajali barem tri strana jezika. To su gotovo bez iznimke bili talijanski, engleski i njemački, a zatim slijede još i ruski, češki, francuski, mađarski, poljski, nizozemski i španjolski. S obzirom na to da se većina zanimanja kojima se bave odnosi na turističku djelatnost, kontakt s turistima je svakodnevnan i vrlo intenzivan, a strani se jezici koriste isključivo za komunikaciju s njima. Budući da je osnovni cilj poslužiti goste i uspješno komunicirati s kupcima, drugim riječima, *prodati*, izbor jezika prilagođava se upravo njima. Prilagođavanje govoru kupaca („*Vidiš goste kako pričaju i onda*“, kako je objasnio sugovornik porijeklom iz Makedonije) obrazac je koji se uočava kod svih sugovornika/ca koji se bave djelatnostima vezanim uz ugostiteljstvo, trgovinu, zlatarstvo i slično. Sugovornica iz Rovinja, koja je zaposlena u obiteljskoj zlatarni, kao uobičajeni obrazac komunikacije na radnome mjestu navela je pozdravljanje na hrvatskom, a zatim se komunikacija nastavlja na jeziku na kojem joj se kupac obratio. Uobičajano je, dakle, prilagođavanje jeziku kupca/gosta, o kojem god jeziku da se radilo (hrvatski ili pak bilo koji drugi strani jezik):

I ja, moja strana, moj muž, svi. Mi svi pričamo albanski. A inače kad treba pričamo i hrvatski. (...) Kad smo u dućanu to je druga stvar. Onda pričamo svakakav jezik. Dođeš na primjer, vi dođete kod nas i onda kako vi pričate, mi pričamo. Nemamo, jer možda dođe kao, ono, pričati hrvatski, onda hrvatski. Ako dođe Nijemac, onda njemački. Onda ako dođe Rus, ruski. Sve! Mi na sve. Najprije pozdravljamo na

hrvatski i poslužimo na hrvatskom. Onda kad čujemo kakav jezik je, tako pričamo. Ali prvo je to. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Metoda promatranja, koja je uz provođenje intervjua s pripadnicima/cama albanske zajednice u Puli i Rovinju također korištena u istraživanju, s fokusom na specifična radna mjesta i jezične interakcije koje se na njima odvijaju, omogućila je potpuniji uvid i ustvari potvrdila ono što su u razgovorima navodili i sami sugovornici/ce. Imala sam prilike u nekoliko navrata, za vrijeme razgovora sa sudionicima/cama istraživanja, svjedočiti situacijama u kojima su oni u razgovoru s članovima svoje obitelji ili pak sunarodnjacima koristili albanski jezik, zatim kada su unutar razgovora koristili prebacivanje i miješanje kodova s albanskog na hrvatski i obratno, te kada su poznanike koji pripadaju domaćem stanovništvu pozdravljali na lokalnom govoru i obraćali im se na hrvatskome jeziku.

5.6.5. Profesionalna ili ekonomska višejezičnost

U komunikaciji na radnome mjestu kod svih se sugovornika/ca uočava *prilagođavanje* govoru kupaca. S obzirom na to da većinu kupaca predstavljaju turisti, u većini slučajeva u pitanju su višejezične prakse. One se u proučavanom kontekstu koriste isključivo u komercijalne svrhe, odnosno kako bi se nešto prodalo ili izvršila neka usluga i povećala produktivnost. S obzirom da jezična kompetencija pripadnika albanske zajednice na većini stranih jezika podrazumijeva tek nekoliko uobičajenih fraza koje učestalo koriste u interakciji s turistima (pozdravljanje, primanje narudžbe, posluživanje, naplaćivanje), no ipak je dovoljna za izvršavanje osnovnih komunikacijskih ciljeva, može je se usporediti s onime što Blommaert et al. (2005: 199) nazivaju „krnjom višejezičnošću“.

Sugovornici/ce su u razgovorima i sami pokazivali svjesnost činjenice da je njihovo poznavanje stranih jezika ograničeno na osnove koje su potrebne za izvršiti posao kojim se bave, a to je poslužiti kupce/goste i sporazumjeti se s njima. U svojim su objašnjenjima stoga učestalo navodili sintagme kao što su „za sporazumjet se“, za „snać se s turistima“, „koliko treba za posao“, „za biznis“, „za gosta“, „za radnju“ i slično, što se može iščitati iz iskaza koje ovdje navodim:

A sve skoro. Sve, za pos'o. Za biznis sve. (...) Talijanski, engleski, njemački, francuski, mađarski, poljski, ruski... Za gosta [naglašeno izgovara]. Primit, poslužit, naplatiti. Naplatit znamo i kineski, i japanski, sve (smijeh). (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Njemački je tu, i ovi ostali jezici. (...) A ne, ne, ne govorim, nego par riječi ono 'dobroveče', 'fala lijepa' i to bi bilo mislim...(...) Da, da, da, za goste. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Pa tu pomalo pričam tako malo talijanski, malo njemački, sa turistima, ali ne ono nešto ko zna kako nego tako da se sporazumijemo. Ne bih se pohvalio ni sa jednim da perfektno govorim, ali onako, u sklopu posla i ništa više. Tako da ... znači, dovoljno da možeš komunicirat sa gostima. Njemački, engleski, mađarski, i ove sve slavenske jezike koji imaju malu razliku od hrvatskog, srpskog, makedonskog, poljskoga, češkoga, ruskoga, ukrajinskoga. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Talijanski, engleski, njemački odlično. Malo nizozemski, češki, poljski, sve. Dosta za sporazumjeti se i tako. (...) Ne znam ja stručno sad te jezike, ali znam puno pričat, dosta. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, četvrta generacija migranata)

Znam sve jezike isto, znam puno, puno jezika, da. I talijanski, i njemački, i engleski, i francuski pomalo. Sve za radnju, sve, sve, sve. Što se tiče posla ... sve znam. (...) Zbog turista, da. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

A inače sad ono, znam i taljanski i, ono, nemački, engleski, ruski. Sve ono po malo što treba za radit. Nama ideju to jezici, ono, po malo (smijeh). Ja ne znam ni dobro hrvatski ono pričat kak treba, al meni to je sve da se razumijemo. (...) Meni nije bitno, to je jako dobro da znaš sve ono perfektno, ali meni je bitno da se razumiješ. To je prva stvar. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Osim osnovne funkcije komunikacije i sporazumijevanja, neki smatraju da se obraćanjem turistima na jeziku koje oni sami govore iskazuje poštovanje, kako je naveo sugovornik iz Makedonije (koji u Rovinju boravi sezonski radeći kao konobar u slastičarni):

Da, da, da, uvijek se trudiš. I onda se oseća malo, znaš ono, kao da ... i nema veze šta ti ne znaš, ali kad vidi on da se trudiš ti malo, znaš ono. To je to.

ili pak postiže to da se kupci ugodnije osjećaju i budu opušteniji za vrijeme interakcije:

Jako, da, jako bitno. Zamisli kad, kad ideš vani niko...ideš u radnju pa se niko niti ne trudi da ti objasni nešto. E. Onda...ili oni se odma opuste kad im kažem da ih razumijem, da. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Iz iskaza se može zaključiti da se ovdje radi o vrlo selektivnome poznavanju stranih jezika koji se koriste isključivo s ciljem boljega poslovanja, odnosno postizanja većeg ekonomskog uspjeha. Stoga navedene obrasce znanja i upotrebe stranih jezika u specifičnom okruženju radnih mjesta i sa svrhom postizanja specifičnih ciljeva, dakle iz pragmatičnih razloga, ovdje nazivam *profesionalnom* ili *ekonomskom višjezičnošću*, na tragu onoga što Franceschini (2009: 43) naziva *profession-related multilingual use*.

Koliko je poznavanje stranih jezika usko vezano uz djelatnosti kojima se bave pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju, uočljivo je i iz činjenice da se učenje gotovo svih ranije navedenih stranih jezika odvija isključivo također na radnome mjestu, odnosno u kontaktu s turistima i kroz komunikaciju s njima¹³⁵:

Ali mi učimo i druge jezike, sve znamo po malo. Što nam, ono, u radnji, kako radimo. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Meni je ovdje jako lako, ja sam jako lako naučila par jezika. Na primjer ruski, njemački, da. Jer, tako slušaš, znaš, i onda ti ono ... ako te nešto zanima, sve možeš

¹³⁵ Nekoliko je sugovornika/ca kazalo da im albanski kao materinski jezik predstavlja dobru bazu za učenje stranih jezika, odnosno da Albanci općenito nemaju problema s učenjem stranih jezika, a dodatno im to olakšava upravo činjenica da znaju albanski.

napraviti. Znači iz komunikacije ovako, sa ljudima. (sugovornica porijeklom s Kosova, rođena u Rovinju, treća generacija doseljenika)

Ovako u svakodnevnom životu danas se koristi engleski, pod navodnicima, kao obavezno. Njega sam naučio u tečaj jer mi je, nemam ga otkud, s kim. A ovi drugi pomalo znaš nešto, pričaš s gostima, mislim moraš to znati tako da ... (...) A pitaš čovjeka lijepo (smijeh). Da. Da ne kažem sad sto posto, ali devedeset i devet posto ljudi znaju engleski. Onda kroz komunikaciju saznaš nešto novo. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Pa to najviše učiš od ljudi. Ili ako imaš interes onda učiš pa pitaš ako ... Ili kad dođe neki Rus na primer, on misli da je, sad, ti znaš da je Rus, primjetim ja. I on sad počne pričati engleski, a ti mu kažeš: ajd daj reci kako se to kaže na ruskom da ja naučim nešto od vas. I tako. Nešto naučiš, neku riječ. To je korisno svakom, nešto. (...) (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Sugovornik koji je kao konobar zaposlen u restoranu u Rovinju naveo je kako strane jezike uči i putem jelovnika koji je u restoranu u kojem je zaposlen pisan na pet jezika (hrvatski, talijanski, engleski, njemački i odnedavno ruski):

Tako, svaki dan, on kad ti naruči nešto i 'kako se kaže ovo', 'kako, znaš ovo' i onda pamtiš ponešto i tako (smijeh). Imamo sad i menu na ruski, znaš? Jelovnik sve na, ima ... Rvacki, taljanski, engleski i ruski. (...) I onda ti uvijek čitaš šta znači ovo, šta znači ... znaš, onda pogodiš jedno sa drugim i tamo. (...) Sam, koliko razumiješ, da (smijeh). (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Jedinu iznimku u načinu učenja stranih jezika predstavljaju engleski i talijanski, za koje su neki sugovornici navodili da su ih učili u školi (dakle, standardni oblik tih jezika), te smatraju vrlo pozitivnom činjenicu da se oba jezika kao obvezni uče već od prvih razreda osnovne škole. Talijanski jezik, s obzirom na službeno dvojezično (hrvatsko-talijansko) okruženje u većini priobalnih gradova u Istri, zbog čega je on uvelike prisutan u svakodnevnom životu i komunikaciji, nerijetko se uči i putem gledanja talijanskih televizijskih programa ili iz komunikacije s prijateljima i okolinom:

Pa tu, u Istri. Kroz komunikaciju s ljudima isto. Imam dosta i Talijana na firmu, u firmu. Da, ima i Talijana, ima tu Istrijana koje vole pričati talijanski, onda uključim se i ja ovako. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Treba naglasiti da se u posljednjem slučaju, odnosno učenju talijanskoga jezika kroz svakodnevnu komunikaciju s okolinom, radi o istrovenetskom varijetetu koji je u svakodnevnoj upotrebi u Puli i Rovinju, a ne o standardnome talijanskom jeziku, čega pripadnici albanske zajednice s kojima sam imala prilike razgovarati nisu uvijek svjesni. U razgovorima je samo jedan sugovornik, koji u Rovinju boravi već više od trideset godina, naveo da poznaje upravo istrovenetski govor.

Poznavanje talijanskoga jezika smatra se dodatnom prednošću budući da je on, uz hrvatski, drugi službeni jezik u oba grada u kojima je provođeno istraživanje. Njegovo poznavanje predstavlja preduvjet za zapošljavanje na određena radna mjesta u javnim, gradskim i državnim službama, čega su svjesni i moji sugovornici/ce, i iz tog ga razloga smatraju ekonomskom prednošću:

A prednost je zato što je to službeni, kolko ja znam. Znači ako komunicirate i na tom jeziku, lakše ti je za komunikaciju, u službama, u zapošljavanju ... znači u svim sferama života. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

Neko ko zna dobro talijanski on će dobit prije posao recimo koji neka firma surađuje sa Talijanima. I to je. Ha čujte, to je danas sposobnost. Što više jezika, to je puno lakše. I bolje je i lakše ti je za naći neki poso. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Često je talijanski nužan i za poslovnu suradnju s Talijanima, kako su navela dva sugovornika, oboje vlasnici radnji (trgovine nakitom u Puli i restorana u Rovinju). Stoga roditelji (koji se smatraju Albancima, ali i Hrvatima, ne nužno samo Talijanima) nerijetko donose odluku da djecu upišu u talijanski vrtić ili školu¹³⁶, te im na taj način osiguraju bolje i jednostavnije usvajanje talijanskog jezika. Osim toga, neki su kao prednost navodili i općenito

¹³⁶ Vrtići i škole isključivo na talijanskome jeziku postoje i u Puli i u Rovinju.

bolje uvjete u talijanskim vrtićima i školama (organiziranje izleta u Italiju, veća mogućnost za kasnije studiranje u Italiji i slično). Stoga se odluka o upisu u talijanski vrtić ili školu može tumačiti isključivo pragmatički odnosno ekonomski motiviranom, čega su svjesni i moji sugovornici/ce:

Puno njih, i Hrvata, čak i Albanaca tu stavljaju djecu u talijansku školu. Od početka. (...) Ali oni valjda misle da bi zbog jezika jedan dan ... tako, više radi toga, ne radi toga jer se osjećaju talijanski. (...) I mislim da devedeset posto djece Albanaca idu u hrvatsku. Devedeset posto. Možda tih deset posto koji smatraju da će im dijete ić studirat u Italiju i tako ... ja nemam veze s time. Rijeka, Zagreb, nije mi to toliko važno. (...) Ja mislim da tih deset posto Albanaca koji su dali djecu u talijanske škole da su više radi toga, ovaj, zbog jezika. Da, da. Jednostavnije je. Čak u vrtiću brzo nauče na primjer. Odma, odma prva godina ti perfektno naučiš jer svi talijanski pričaju. E, tu sam možda pogriješio da nisam dao djecu u vrtić talijanski, i onda hrvatsku školu. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Jer imam prijatelje koji su mi tamo daleki rod, kojima svi djeca idu u talijanski vrtić, svi su Albanci. Ima mjesta ko u priči, a imaju uvjete sto puta bolje nego u hrvatskih vrtićima. Da, i škola ima isto lijep ... tako da ljudi zbog toga i vode, zbog uvjeta. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Pa već ide mali u talijanski vrtić. U školu će ić osnovna, a srednja kako god, možda ide u Arabiju, nemam pojma. Sve je to stvar ekonomije, nema tu nekog pretjeranog nacionalizma, da se ide sad recimo u Rijeku ili u Zagreb ili ne znam di. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

5.7. Stavovi o poznavanju stranih jezika

Istraživanja pokazuju kako su stavovi o jeziku vrlo važan faktor u motivaciji govornika za učenje pojedinoga jezika. Kada se radi o učenju jezika kod djece, bitni su stavovi koje roditelji imaju o pojedinim jezicima i njihovoj važnosti, budući da su većinom

upravo roditelji ti koji manipuliraju jezičnim izborima kod djece. I u ovome istraživanju ispitivali su se stavovi koje pripadnici albanske zajednice imaju prije svega o stranim jezicima.

Pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju koji su sudjelovali u ovom istraživanju u velikoj su mjeri svjesni prednosti koje donosi poznavanje (što više) stranih jezika. Njihovi stavovi odražavaju ideologije o znanju jezika kao bogatstvu, odnosno vrijednosti u smislu ljudskoga kapitala. Mnogi su kao odgovor na pitanje o važnosti poznavanja stranih jezika navodili hrvatsku varijantu latinske poslovice *Quot linguas calles, tot homines vales*, ili su pak uspoređivali znanje jezika s bogatstvom:

Pa svaki jezik je prednost. Što ih više znaš, to više vrijediš. To je staro pravilo, nisam ja to izmislio. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Koliko jezika govoriš, toliko vrijediš. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Zagrebu, druga generacija doseljenika)

Ja smatram da su jezici bogatstvo, što ih više znaš si bogatiji čovjek. (porijeklom s Kosova, sugovornica rođena u Puli, treća generacija doseljenika)

Najveće bogatstvo čovjeka je ako zna jezike. To je bogatstvo. Nije bogatstvo novac. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, četvrta generacija migranata)

Mislím, svaki jezik, što više znaš, bolje. Bolje. Ja da znam i turski bi pričó, i rumunjski, znaš ono. Što više znaš, bolje je. Zašto ne bi? I tako ja preporučam djeci. Jezik, ako ne znaš jezik ne možeš ništa. Ne moš' ti na primjer samo albanski, van Makedonije šta ćeš s albanskim? Na primjer. Ti možeš samo di se priča albanski. Ali sad, kompjuter imaš, ako ne znaš engleski ili ovo, ne možeš ništa. Na primjer. Onda trebaš sve više, što više znat, bolje je. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Stav o općenitim prednostima poznavanja stranih jezika dodatno se naglašava upravo nužnošću komunikacije s turistima u svakodnevnome poslu:

Jezik apsolutno, uvijek, svugdje. Ne samo tu. Pomaže. Što više jezika, po meni, uvijek ćeš bolje proći. Bilo gdje. Pogotovo u ovim kod nas, tim što imate posla s turistima i to. To bez daljnjeg. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Mislim da je bitno znat. Jako bitno znat, zašto ne bi znao. A pogotovo što se tiče ovog posla, bez jezika ništa. Da, turizam bez jezika ... to baš i ne ide. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, druga generacija migranata)

Prednosti poznavanja stranih jezika sagledavaju se prije svega iz ekonomske perspektive. Ekonomska prednost koju strani jezici donose pripadnicima albanske zajednice koji se većinom bave ugostiteljskim i trgovačkim djelatnostima direktno vezanim uz turizam, glavni je motiv za njihovo usvajanje:

Uglavnom mi sve radimo sa turistima. (...) Ako znaš jezike ćeš prodat. Moraš bit komunikativan i pozitivan, kažem. Tako da moraš se ti snać. U trgovinu moraš znati jezik. Ako ne znaš, ništa nisi napravio. (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Gle, mi radimo ugostiteljstvo, trgovina i to. Nama je važan jezik. Nije važno čija država, koji jezik. Hrvatski znamo, pričamo ga. Ako ideš osnovnu školu hrvatsku, srednju možeš talijanski, zašto ne. Engleski naučiš i automatski sve te jezike ih imaš tu. Nama je važan jezik. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Jer inače kao turisti, kao turizam, kad dolaze tu kod nas, svaki na svoj jezik. Ti moraš na svaki jezik da ti, ono, služiš se. To je jako, jako bitno, vjerujte mi. Jer ako ne znaš, on ti uđe i izađe. Ti možeš služiti i sve, daš sve od sebe, ako možeš zaraditi, dobro, ako ne ... Ali bitna je sezona. Da, da bude ljudi. Tu svi živimo od sezone. Vjerujte mi da nije lako. (sugovornica porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

U istraživanju je uočen trend prilagođavanja zahtjevima tržišta, a to bi konkretno značilo učenje jezika koje koriste turisti koji u prošlosti nisu u tolikoj mjeri dolazili u Istru, no posljednjih ih je godina sve više. Dok je nekada bilo dovoljno poznavanje engleskog, talijanskog i njemačkog jezika, danas je nužno osnovno poznavanje i češkog, francuskog,

nizozemkog, ruskog itd. Koliko je danas zbog suvremenih globalizacijskih trendova korisno poznavanje jezika koji su se nekada iz ove perspektive činili izrazito dalekima i egzotičnima, kao što je na primjer kineski jezik, naglasio je jedan sugovornik iz Pule (porijeklom s Kosova) koji je visokoobrazovan i trenutno se kao sudski tumač bavi prevodjenjem na i s albanskoga jezika:

Kad se taj svijet globalizira, i kineski da znamo, kamo sreće. Novce bi zaradio taj koji bi znao kineski sad, od tih pet tisuća znakova. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

S predviđanjem da će upravo kineski jezik biti sve potrebniji u komunikaciji, prije svega s turistima, slaže se i vlasnik restorana u Rovinju, porijeklom iz Makedonije, koji je nedavno na jelovnike svog restorana uvrstio i ruski jezik. On je naglasio da uspjeh u poslu kojim se on i njegovi sunarodnjaci bave zahtijeva cjeloživotno učenje i ne samo prilagođavanje vremenu, već i predviđanje novih potreba i zahtjeva koje nameću suvremeni turistički trendovi. Njegovim riječima, „*treba bit ispred vremena*“:

Pogotovo sad ovih zadnjih godina dolaze nam, ne znam, od Rusa, sad Ukrajinaca, od ne znam kakvih ne i uvijek je, znači smo znali sad do nedavno talijanski, sad je manje Talijana, sad ima više ovih drugih. Znači treba se prilagodit vremenu i treba bit ispred vremena. Sad je ne mogu, recimo, da nemaš menu na ruskom jeziku. Još malo pa ćemo morat evo na kineskom, ima puno Kineza zadnje vrijeme. Znači moramo se poboljšat, ja uvijek kažem. (...) I treba se uvijek raditi na tome, znači nikad nije sve, cijeli život čovjek se uči, uči i uči. (sugovornik porijeklom iz Makedonije, treća generacija migranata)

5.8. Institucionalna potpora i stavovi govornika o očuvanju albanskoga jezika u Puli i Rovinju

Mnogi se znanstvenici i jezični stručnjaci slažu u stavu da manjak institucionalne potpore (prije svega u vidu formalnog obrazovanja) može dovesti do izumiranja manjinskoga jezika (usp. Skutnabb-Kangas (2000)). Sukladno pravu pripadnika nacionalnih manjina na

odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina kojim se služe, a koje se ostvaruje temeljem Ustavnoga zakona o pravima nacionalnih manjina, Zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj te Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, pripadnici albanske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj imaju pravo na odgoj i obrazovanje po tzv. Modelu C. Nastava se prema navedenom modelu „izvodi na hrvatskom jeziku uz dodatnih dva do pet školskih sati namijenjenih učenju (njegovanju) jezika i kulture nacionalne manjine. Dodatna satnica u trajanju od pet školskih sati tjedno obuhvaća učenje jezika i književnosti nacionalne manjine, geografije, povijesti, glazbene i likovne umjetnosti“ (http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=58)¹³⁷. Navedeni oblik fakultativne nastave na albanskome jeziku izvodi se zasada samo u osnovnim školama: u Osnovnoj školi Centar u Puli od 2009. godine, u OŠ Dr. Mate Demarina u Medulinu i OŠ Poreč u Poreču od 2010. godine, te u OŠ Jurja Dobrile u Rovinju od rujna 2011. godine¹³⁸. Velik je to pozitivan pomak u jezičnoj politici ostvaren u posljednjih nekoliko godina, s obzirom na činjenicu da je Vican u svom istraživanju objavljenom 2000. godine navela da „do danas nijedan oblik formalnog odgoja i obrazovanja djece Albanaca nije ostvaren“ (Vican 2000: 60). On je prije svega rezultat nastojanja albanske zajednice u Istri da i na institucionalni način podupre očuvanje materinskoga jezika svojih pripadnika.

Interes za navedeni oblik dodatne nastave među pripadnicima albanske zajednice u Istri prilično je velik. Jedan visokopozicionirani član Vijeća albanske nacionalne manjine Grada Rovinja naveo je kako je bilo vođeno dosta polemika oko same odluke o uvođenju dodatne nastave na albanskome jeziku, budući da je postojala sumnja da interes ne bi bio dovoljno velik. No naglasio je kako su vrlo zadovoljni odazivom i interesom koji postoji i kod pripadnika albanske zajednice koji dolaze iz mjesta i sela u okolici Rovinja (predsjednik Zajednice Albanaca Grada Rovinja u razgovoru je naveo da je u Rovinju odaziv gotovo potpun, odnosno da tek nekoliko djece Albanaca koji pohađaju osnovnu školu ne idu na

¹³⁷ Navedeni oblik nastave na albanskome jeziku izvodi se u jedanaest hrvatskih gradova, odnosno u trinaest osnovnih škola na području Republike Hrvatske (<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2014/174%20sjednica%20Vlade//174%20-%208a.pdf>).

¹³⁸ U vrijeme istraživanja samo je jedna profesorica albanskoga jezika i književnosti održavala nastavu u sve četiri istarske osnovne škole.

dodatnu nastavu na albanskom jeziku, ali na nastavu dolazi i nekoliko učenika koji nisu albanske nacionalnosti).

Većina sugovornika smatra kako je dodatna nastava na materinskome jeziku dobra jer predstavlja priliku da djeca, iako već govore albanski, nauče ispravno ga pisati, a dodatno još uče i albansku povijest i kulturu. Sugovornica rođena u Rovinju (porijeklom s Kosova), iako već u dvadesetim godinama, navela je kako bi i sama rado naučila pisati albanski, a želju za pohađanjem nastave zajedno sa svojom djecom naveo je i sugovornik koji je rođen u Zagrebu i pripada drugoj generaciji doseljenika u Hrvatsku, jer mu, kako sam smatra, „*fali fond riječi na albanskom*“. Iz pojedinih izjava sugovornika/ca koji pozitivnom posljedicom uvođenja dodatne nastave na albanskome jeziku smatraju i to što će djeca na taj način naučiti „*govorit kako treba*“, riječima sugovornika porijeklom s Kosova čija djeca pohađaju nastavu u Rovinju, može se iščitati utjecaj ideologije standardnoga jezika. Profesorica zadužena za nastavu na albanskome jeziku u istarskim gradovima, s kojom sam također imala prilike razgovarati, kazala je kako, unatoč tome što djeca kod kuće govore različitim dijalektima albanskoga jezika, ovisno o mjestu iz kojega potječu, u okviru dodatne nastave svi uče „*pravilni jezik*“, referirajući se na standardni albanski jezik. Želja da mu kćer nauči književni albanski jezik također bi motivirala u odluci o izboru dodatne nastave i sugovornika iz Rovinja koji je, međutim, naglasio kako će upoznati kćer s tom mogućnošću, no definitivna će odluka biti na njoj samoj i njenom osobnom interesu, budući da joj on ne želi ništa nametati:

Volio bi kad zna jezik da ga zna književni i tako dalje, bi volio da ide. Ali ja joj neću imponirat, ako ne bude htjela ići na tu dopunsku nastavu, ja je neću imponirati. To je stvar izbora, to je izborni predmet i to će bit stvar koju će ona sama zabrat. Da li hoće ili neće. Sama, dakle, konkretno, sve ovisi o njoj. Mogu joj reć da to postoji, da je to dobro, ali da joj imponiram ili da baš mora ići radi toga što joj ja govorim, ne. Ako ne bude imala interesa oko toga, ne mora ići. Što je i realno. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Uvođenje dodatne nastave na albanskome jeziku pohvalnim smatraju i sugovornici koji su porijeklom iz Makedonije, a u Rovinju borave samo sezonski, dok im se djeca školuju u Makedoniji, a supruga iz tog razloga živi s njima. Štoviše, njihovo je mišljenje da je takav dodatni način njegovanja materinskog i manjinskog jezika itekako potreban upravo za djecu

iz albanskih obitelji koje stalno borave u Istri i koja su iz tog razloga uključena u hrvatski odgojno-obrazovni sustav te kod kuće možda ne govore albanski u dovoljnoj mjeri.

Uz dodatnu nastavu na albanskome jeziku koja se provodi u nekoliko gradova u Istri, sugovornici iz Rovinja napomenuli su da unazad nekoliko godina članovi Zajednice Albanaca Grada Rovinja imaju priliku na Radio Rovinju dva do tri puta mjesečno obratiti se svojim sunarodnjacima na albanskome jeziku te im u eteru iznijeti informacije koje se tiču njihove manjine (na primjer informaciju o početku dodatne nastave na albanskome jeziku i drugim aktivnostima), ali i čestitati njima važne blagdane (Božić, Uskrs) i nacionalne praznike (Dan zastane, Dan neovisnosti Kosova i sl.) na albanskome jeziku¹³⁹.

S obzirom na važnost uloge međugeneracijskoga prijenosa u očuvanju jezika (usp. Fishman 1991), u razgovorima sam nastojala saznati stavove govornika o očuvanju albanskoga jezika, ali i o tome koje faktore oni sami smatraju ključnima u očuvanju jezika i održavanju njegova vitaliteta. U njihovim se iskazima mogu iščitati podijeljeni stavovi oko navedene problematike, no ono u čemu se većina sugovornika slaže jest činjenica koja je potvrđena i u brojnim istraživanjima a to je da obitelj, odnosno obiteljska jezična politika (Curdt-Christiansen 2009) i međugeneracijski prijenos jezika predstavljaju najvažniji faktor u njegovom očuvanju. Spolskyjev model jezične politike na razini obitelji podrazumijeva jezične ideologije i vjerovanja, jezične prakse i jezični menadžment (Spolsky 2004). Roditelji su ti koji u obitelji odgojem prenose djeci materinski jezik, stoga su njihovi stavovi i jezične ideologije (kako sami doživljavaju svoj jezik, koliko ga smatraju važnim za identitet, a koliko za ekonomski i društveni napredak i sl.) u tome ključni.

Obitelj po meni. Ako doma to ne čuvaš, neće biti ... Pa da, ako se doma ne priča albanski, nećeš pričati ni vani u zajednici. (...) Ko i svaki odgoj i sve. Iz obitelji sve krene. (sugovornica porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Jedan je sugovornik naveo da, uz obitelj, upravo školu (odnosno dodatnu nastavu na albanskom) smatra ključnim čimbenikom u prenošenju jezika budući da sve više obitelji u

¹³⁹ I sama sam imala prilike svjedočiti obraćanju predsjednika Zajednice Albanaca Grada Rovinja povodom izbora za hrvatske zastupnike u Europskome parlamentu u proljeće 2014. godine, koji je svoje sunarodnjake pozvao da izađu na izbore prvo na hrvatskom, a zatim i na albanskom jeziku, te ih potom na albanskom obavijestio o nekih aktivnostima vezanim uz njihovu manjinu.

komunikaciji kod kuće koristi isključivo hrvatski, stoga je dodatna nastava jedina prilika da djeca nauče albanski jezik i kulturu svoga naroda:

I obitelj. Ali recimo mi imamo sada učenike koji ne znaju albanski jezik. Jer obitelj su im pričali hrvatski kući. I onda ne znaju i on je došao da nauči. Na dopunsku. Tako da i obitelj je isto, ali škola je bitna. U školi, tamo će naučiti. (...) A u školi će sve to učiti. Odakle mu korijeni, koliko mu je jezik star, zašto se priča tako, zašto mi kažemo d, e, a nemamo neka slova koja ima u hrvatskom i tako dalje. I onda će dobiti samopouzdanje, da je on neko. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Iznenaduje mišljenje nekih sugovornika koji su navodili kako roditelji često ne samo da ne potiču već i izbjegavaju prenošenje jezika djeci, sa stavom „što će im to“, kako je naveo sugovornik s Kosova koji u Rovinju boravi više od trideset godina. S činjenicom da je stav i odnos roditelja prema upotrebi i prenošenju materinskoga jezika ključan za njegovo očuvanje slaže se i sugovornica rođena u Rovinju koja predstavlja treću generaciju doseljenika s Kosova, i koja i sama ima namjeru jednoga dana svoju djecu učiti svom materinskom jeziku:

Na primjer djeca, ova nova generacija mislim. Onda ga i ne znaju, ali to su krivi roditelji. (...) Jer da nisu moji roditelji pričali ne bi ni ja. Nego su oni pričali, naravno, međusobno i s nama isto su pričali. Tako da nama je to, ono, to normalno.

Kao razlog za negativan roditeljski stav prema usvajanju materinskoga jezika kod djece neki su navodili komplekse i sram koji pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju osjećaju iz određenih, njima neshvatljivih i nevažnih, razloga. Zbog toga kod kuće s djecom razgovaraju na hrvatskom, no oni sami to smatraju krivim načinom čak i ako je jedini cilj takvoga ponašanja da se „prave nešto što nisu“, kako je navela ranije spomenuta sugovornica.

Kod pojedinih pripadnika albanske zajednice koji već dugi niz godina trajno borave u Puli i Rovinju osjeća se donekle rezigniran stav prema usvajanju albanskoga jezika. Smatraju da odluku o učenju materinskoga jezika moraju donijeti djeca sama, ovisno o vlastitim preferencijama. Jedan je sugovornik, čija djeca slabo govore albanski zbog činjenice da im majka nije Albanka, svjestan da je sada prekasno da utječe na odluke svoje djece koja su punoljetna, te je odluku o eventualnom kasnijem dodatnom učenju albanskoga jezika

prepustio njima samima. Kontradiktorno je, a stoga i vrlo malo vjerojatno, to što je kasnije kazao kako će ipak inzistirati da njegovi unuci barem nauče albanski jezik:

Ako će htjet naučit, naučit će. Ko što su naučili i engleski, talijanski, njemački, francuski, ako hoće ruski ići će ruski učiti. To sam prepustio njima, sad su punoljetni, sad ja ne mogu utjecati više. Ja sam zakasnio, ono što sam trebao ko roditelj napraviti na vrijeme, to sam zakasnio. (...) A vjerujem da na unucima ću svakako dresirati albanski jezik. Da, sto posto. S njima ću samo albanski pričati. (sugovornik porijeklom s Kosova, rođen u Zagrebu, druga generacija doseljenika)

Negativan stav prema ulozi i korisnosti albanskoga jezika u svakodnevnom životu u Istri, s opravdanjem „*uvijek će ga naučiti*“ i davanjem prednosti hrvatskome kao službenom jeziku većinskoga okruženja te talijanskome i engleskome kao jezicima koji su važni za bavljenje turizmom u sredini u kojoj žive, iznio je sugovornik koji pripada drugoj generaciji doseljenika s Kosova, koji i sam slabije govori albanski zbog činjenice da je sve škole završio u Rovinju, a sa svojom djecom većinom razgovara na hrvatskom. On je, na upit gdje se u svemu tome nalazi albanski jezik, odgovorio kako bi ga stavio na treće mjesto, iza hrvatskog i talijanskog:

Ja bi ipak da moja djeca nauče talijanski. Albanski će uvijek naučiti, a talijanski, moraju ga od malena naučiti da bi ga ... u životu im je potreban. Znači albanski im nije toliko potreban da bi ga ... a uvijek će ga naučiti. Znači ipak, kažem vam radi čega je albanski bitan. Najvažnije je da se ne srami. (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

I sami svjesni činjenice da tek među starijim generacijama gotovo svi pojedinci govore albanski, dok već druga generacija doseljenika upotrebljava oba jezika podjednako, a djeca sve manje i manje, neki pojedinci vrlo pesimistično predviđaju ne samo da će albanski jezik malo pomalo nestajati iz upotrebe u okruženju u kojem se nalaze, već i da će se mlađe generacije koje tek dolaze tokom vremena u potpunosti asimilirati.

Ja vidim albanska djeca tamo, niko ne priča albanski ova generacija, na ulici. Svi hrvatski pričaju, valjda im je lakše, znaš? (...) E, možda moja generacija će, ali bojim

se da, bojim se, da ovi koji dolaze ... (sugovornik porijeklom s Kosova, prva generacija doseljenika)

Dok recimo ja i još neki koji smo tu od malena ili rođeni u Puli, a tata i mama su im Albanci, oni sa djecom više ne razgovaraju albanski, znate. Jedino ovi koji su došli [nakon rata 1990-ih godina]. A oni, oni bi mogli, samo oni bi mogli recimo ... (sugovornik porijeklom s Kosova, druga generacija doseljenika)

Osim uključenosti mlađih generacija u hrvatski odgojno-obrazovni sustav i njihove nedovoljne zainteresiranosti za učenje albanskoga, važnim faktorom u očuvanju albanskoga kao manjinskog jezika smatraju se i etnički miješani brakovi. Neki to smatraju problematičnim, kao sugovornik čiji citat navodim prvi, dok neki nekorištenje albanskoga u etnički miješanim brakovima smatraju samorazumljivim i opravdanim, kako je naveo sugovornik čiji citat navodim kao drugi:

Ali realno, jako malo ga koriste. Djeca ga koriste nikako međusobno, jer idu u školu i to i onda školski jezik koji se uči u školi i tako dalje. I roditelji koriste i djeca i tako. Ali ... je, ako se ne počne, ne znam, brakovi da se steknu, da se uzme koja, koji još uvijek koriste, mogao bi izumrijeti, ne brzo, ali dvadeset, trideset ... dok naše generacije ne nestanu. Već za šezdeset godina, pedeset godina bi moglo bit jaaako malo ljudi koji ga malo koriste. Jer je to je realnost, to je realnost ... (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Ja znam neke koji uopće ne pričaju albanski. Da, ni djeca niti roditelji. Ali ne, ne osuđujem ja njih, nego govorim, takvo je stanje. (...) Mislím, ne osuđujem, kažem, ne znam. Svako zna za sebe. A oba su Albanci na primjer. Ali, prihvaćam to gdje je miješani brak, na primjer, miješani brak pa mama je tu, Hrvatica. (sugovornik porijeklom s Kosova, treća generacija doseljenika)

Sugovornik porijeklom iz Makedonije, koji u Rovinju boravi sezonski zbog ugostiteljske djelatnosti kojom se bavi, dok mu supruga s djecom boravi u Makedoniji, smatra da bi za očuvanje albanskoga jezika u Puli i Rovinju bilo potrebno poduzimanje drastičnih koraka i mjera, a najveći razlog za loše stanje i negativan stav vidi u nedostatku interesa i

angažmana za prenošenje jezika sljedećim generacijama od strane albanskih obitelji koje trajno borave u Rovinju. On sam smatra da zakonske i institucionalne prepreke očuvanju albanskoga jezika realno ne postoje:

Nažalost, moja konstatacija je da ako ne poduzme neke drastične korake u pozitivnoj promjeni samih Albanaca i njihove djece koja žive tu, da od vrtića pa do visokog obrazovanja koriste materinji jezik, asimilacija je neminovna. (...) Trenutno kako je stanje u Rovinju, ja vidim nedostatak interesa samo albanskog naroda, življa koji je tu prisutan u Rovinju, koji su rođeni tu, koji žive tu u cijeloj godini. Da se malo više angažiraju oko toga, jer pravo imaju. (...) Trebalo bi malo više se to, to, inače druge prepreke zakonski ja ne poznam da li ima ili ne.

Chatzidaki i Maligkoudi (2012) istraživali su obiteljsku jezičnu politiku albanskih imigranata u Grčkoj i uočili obrasce stavova roditelja o usvajanju materinskoga (albanskoga) ili većinskoga (grčkoga) jezika kod djece koji su vrlo slični upravo izloženima u ovom istraživanju. Stavove roditelja podijelili su u četiri skupine. Prva skupina odnosi se na roditelje koji ne prenose materinski jezik svojoj djeci i ne pokazuju interes za održavanje veza sa zemljom porijekla. Njima je važno da djeca usvoje većinski, grčki jezik, a odluku o usvajanju materinskoga, albanskoga, prepuštaju samoj djeci. Druga skupina odnosi se na roditelje koji prisvajaju dominantnu ideologiju o primarnosti većinskoga jezika te se boje da bi djeca mogla imati problema s usvajanjem većinskoga jezika zbog interferencija s albanskim (a, budući da su im važna upravo obrazovna dostignuća kod djece, samim time preferiraju usvajanje većinskoga jezika). Treća skupina odnosi se na roditelje koji imaju pozitivne stavove o očuvanju etničkoga jezika, dok četvrtoj pripadaju roditelji koji smatraju da se albanski jezik ne bi trebao upotrebljavati u javnosti, već isključivo s pripadnicima iste etničke zajednice.

6. RASPRAVA

Područje ovog istraživanja smješteno je u Istru, odnosno današnju Istarsku županiju, čija je heterogena etnička, jezična i kulturna stvarnost povijesno utemeljena u tisućljetnim dinamičnim zbivanjima koja su bila razlogom suživota i prožimanja brojnih kulturnih, etničkih i jezičnih zajednica na istarskome prostoru. Promjene vladara i političkih uređenja, a samim time i državnih granica te statusa etničkih skupina koje su ponekad slijedom toga postajale nacionalne manjine, potvrđuju suvremene teze o relativnosti koncepata kao što su 'manjina', 'identitet', 'granica', 'službeni' ili 'standardni jezik' i slično (usp. Weber i Horner 2012).

Idiomi u javnoj upotrebi na istarskome području kroz povijest su odražavali odnose moći između skupina govornika koji su se njima služili, pokazujući kako su i same vrijednosti koje se pripisuju pojedinim idiomima, odnosno jezične ideologije, ustvari vrlo relativne i ovisne prije svega o sveukupnome društveno-političkom i ekonomskom kontekstu. Najbolji primjer za to predstavlja talijanski jezik, točnije istrovenetski varijetet, koji je stoljećima predstavljao jezik elite na vlasti te se smatrao jezikom prestiža i moći budući da je omogućavao društveni napredak. Danas se standardni talijanski smatra manjinskim jezikom (ali i drugim službenim jezikom u pojedinim općinama i gradovima Istarske županije), a istrovenetski varijetet egzistira većinom u govornom izričaju te ne uživa institucionalnu potporu (s obzirom na to da ne predstavlja standardni oblik jezika), iako za govornike koji se njime služe označava važno obilježje kolektivnog identiteta i kohezije zajednice. Iz provedenog istraživanja zaključuje se da se poznavanje talijanskog jezika i dalje smatra prednošću, čak i preduvjetom za ekonomski napredak na određenome tržištu.

Rezultati istraživanja koje je provedeno u okviru albanske zajednice koja u Hrvatskoj ima službeni status nacionalne manjine pokazali su prije svega da današnja albanska zajednica u Puli i Rovinju predstavlja prilično heterogenu skupinu pojedinaca. Analiza koja se bazira prvenstveno na iskazima sugovornika iz intervjua koji su vođeni u sklopu terenskog istraživanja ukazala je na značajne sličnosti između pripadnika albanske zajednice koji žive u Puli i Rovinju i onih koji žive u Zadarskoj, Šibensko-kninskoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji, a koje je u svom istraživanju obuhvatila Vican (2000). Može se čak tvrditi da se uočavaju gotovo identični obrasci migracija, kao i integracijske prakse koje su prije svega

ovisne o vrsti migracija (koje su pak nerijetko vezane uz zemlju porijekla, vjersku pripadnost i vrstu zanimanja). Osnovna podjela pripadnika albanske zajednice u Istri koja se u ovom istraživanju pokazala ključnom za sve aspekte njihovoga života jest ona koja se odnosi upravo na vrstu migracija: pripadnike albanske zajednice moguće je stoga podijeliti na one koji su trajno nastanjeni u Istri i koji su migrirali s Kosova, te na sezonski nastanjene pojedince koji su većinom porijeklom iz Makedonije. Osim navedenih razlika u zemlji porijekla te razlozima, vrstama (sezonske ili trajne) i tijekom migracija, razlike su uočene i u vjerskoj pripadnosti (katolici i muslimani), strukturi obitelji (zajednički ili bilocirani oblik življenja), stupnju obrazovanja i vrsti zanimanja. Sve to u značajnoj mjeri utječe na različite prakse društvene, ekonomske i jezične integracije u zemlji primitka, na identifikacijske prakse te na obrasce upotrebe jezika pripadnika albanske zajednice.

U istraživanju je naglasak bio stavljen upravo na jezične prakse, no njih nije bilo moguće sagledati bez da se u obzir uzme cjelokupni kontekst migrantskog iskustva proučavane zajednice i višejezičnog okruženja u koje je smještena. Stoga je bio nužan uvid kako u procese integracije (društvene i ekonomske), tako i u identifikacijske procese koji su značajno povezani upravo s upotrebom jezika.

Društvene, ekonomske i jezične promjene koje se odvijaju u proučavanoj zajednici tumače se u kontekstu širih društvenih odnosa i procesa, primarno globalizacijskih, migracijskih i ekonomskih. Utjecaj suvremenih ekonomskih promjena vidljiv je prije svega u promjenama koje zahvaćaju strukturu zanimanja koja se tradicionalno vežu uz pripadnike albanske zajednice: zlatarstvo, filigranstvo, pekarstvo, slastičarstvo, ugostiteljstvo. Tradicionalni načini izrade nakita i slastičarskih proizvoda koji su predstavljali oblik kulturnoga kapitala mijenjaju se pod utjecajem moderne tehnologije koja sve više zamjenjuje ljudski rad. U obiteljskim djelatnostima koje su nekada bile rezervirane isključivo za članove obitelji i sunarodnjake, što se smatra pozitivnim faktorom za očuvanjem manjinskoga jezika budući da je podrazumijevalo komunikaciju na radnome mjestu isključivo na albanskome jeziku, sve se češće zapošljavanju pripadnici drugih etničkih skupina zbog veće potrebe za radnom snagom, što direktno utječe na govorne prakse vezane uz radno mjesto. Također, u istraživanju se pokazalo da pojedinci u posljednje vrijeme napuštaju tradicionalna obiteljska zanimanja i zamjenjuju ih nekom drugom djelatnošću koja može bolje odgovoriti na zahtjeve tržišta i ekonomske trendove koje ono nalaže, a uočen je i sve veći trend fakultetskog obrazovanja pripadnika mlađih generacija.

Rezultati istraživanja pokazali su da se svakodnevne jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju mogu okarakterizirati kao fluidne i raznolike, što je u skladu s rezultatima recentnih istraživanja višejezičnih zajednica. Različiti idiomi koriste se za različite svrhe, a izbor i upotreba određenog idioma odgovaraju teoriji jezičnoga prilagođavanja (Giles et al. 1991). Prilagođavanje govora ovisno je o sugovorniku, kontekstu odnosno situaciji u kojoj se odvija komunikacija, temi razgovora i cilju koji se samim činom govorenja želi postići.

Svi pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju koji su sudjelovali u istraživanju posjeduju višejezičnu kompetenciju: osim dvojezičnosti na hrvatskom i albanskom jeziku, kod svih je prisutno i poznavanje nekoliko stranih jezika, a neki sugovornici/ce djelomično vladaju i lokalnim govorom (pulskim ili rovinjskim), ovisno o duljini boravka u navedenim gradovima. Karakterističan obrazac jezične upotrebe odgovara onome što Fishman (2005) naziva proširenom diglosijom. Drugim riječima, pripadnici albanske zajednice u Puli i Rovinju svoj materinski jezik, albanski, koriste prije svega u domeni obitelji i sa sunarodnjacima, dok je većinski jezik (hrvatski, ali u određenim situacijama i lokalni govori) rezerviran za komunikaciju s većinskim stanovništvom, za obrazovanje, službene situacije i javna mjesta. Nije, ipak, moguće govoriti o striktnoj podjeli na domene jezične upotrebe, odnosno funkcionalnoj dvokodnosti, budući da se i u komunikaciji unutar obitelji, koja je tradicionalno rezervirana za materinski jezik (Fishman 2005), uočava trend sve veće upotrebe većinskoga, hrvatskoga jezika, te specifičnih obrazaca komunikacije kao što su prebacivanje i miješanje kodova, koji se smatraju posljedicom svakoga jezičnoga dodira.

Uzimajući u obzir dijakronijski aspekt, promjene u obrascima jezične upotrebe uočavaju se i u drugim domena svakodnevnoga života. Rezultati pokazuju generacijsko slabljenje upotrebe materinskoga jezika, odnosno tendenciju sve slabijega poznavanja albanskoga jezika kod pripadnika mlađih generacija koji pripadaju drugoj generaciji doseljenika, dok je kod pripadnika treće generacije ta tendencija još izraženija. Njihova upotreba albanskoga jezika svodi se na obiteljsku domenu (u kombinaciji s hrvatskim, odnosno prebacivanjem kodova, kako je ranije spomenuto) i pojedine prijatelje i poznanike koji pripadaju albanskoj zajednici. Također, pripadnici treće generacije doseljenika održavaju vrlo slabe ili gotovo nikakve veze za zemljom porijekla, što također u određenoj mjeri utječe na očuvanje materinskoga jezika. Unatoč tome, iz iskaza sugovornika može se zaključiti da njihov materinski jezik, albanski, i dalje predstavlja idiom koji većina njih povezuje sa

svojom etničkom pripadnošću, tradicijom i porijeklom, odnosno simbol grupne pripadnosti. Stoga ga se može smatrati društvenim kapitalom čija je funkcija, među ostalim, i izražavanje grupne solidarnosti. Albanski jezik predstavlja dakle obilježje etničkog identiteta na način da se njegovom upotrebom jačaju grupne granice i izražava pripadnost vlastitoj etničkoj skupini, a istovremeno naglašava društvena udaljenost i razlikovanje od drugih skupina. Drugim riječima, materinski jezik dovodi se u direktnu vezu s nacionalnošću, odnosno etničkom pripadnošću, što je u sukladnosti s dosadašnjim istraživanjima koja materinski jezik smatraju jednim od ključnih simbola grupne, prije svega etničke, pripadnosti (usp. Edwards 1984, 2010; Fishman 1977, 1989; Fought 2006; Grbić 1994, 1998, 2002). Njegova se uloga iz tog razloga također može smatrati simboličkom. S druge strane, albanski je jezik u određenoj mjeri i ekonomski važan budući da je nužan za funkcioniranje ekonomskih djelatnosti koje su i dalje većinom vezane uz obiteljske obrte i tradicionalna zanimanja koja se nasljeđuju (iako roditelji preferiraju visoko obrazovanje kod vlastite djece, za koje smatraju da u budućnosti može omogućiti bolje životne i radne uvjete). U tom kontekstu, ukoliko je nužan za prenošenje određenih znanja i vještina, može govornicima osigurati i kulturni kapital.

Na sve veću upotrebu hrvatskoga jezika kod mlađih generacija značajan utjecaj vrši formalno obrazovanje, odnosno uključenost u hrvatski odgojno-obrazovni sustav i društvene mreže koje obuhvaćaju brojne prijatelje i poznanike koji su pripadnici većinske, hrvatske zajednice. Standardni hrvatski jezik predstavlja stoga jezik obrazovanja, a sve češće i kasnijeg zaposlenja (s obzirom na uočen trend napuštanja tradicionalnih zanimanja i zanata), odnosno preduvjet kako društvenog tako i ekonomskog napretka. Za pripadnike albanske zajednice on prije svega znači mogućnost sporazumijevanja s većinskim okruženjem, bolju integraciju u društvo, ali i mogućnosti obrazovanja koje se u sve većoj mjeri smatra preduvjetom društvenog i ekonomskog napretka i uspjeha. Njegova je uloga stoga isključivo instrumentalna, a on predstavlja oblik društvenog, kulturnog i ekonomskog kapitala. Trend sve veće upotrebe hrvatskoga jezika kod pripadnika/ca mlađih generacija odražava se zatim i u jezičnim praksama roditelja koji se sve više prilagođavaju govoru djece, stoga je prebacivanje kodova između hrvatskog i albanskog učestala komunikacijska praksa unutar obitelji.

Motivacija za sporadičnu upotrebu lokalnoga govora od strane pripadnika albanske zajednice tumači se željom za identifikacijom s domaćim stanovništvom, odnosno za

iskazivanjem svoje pripadnosti i lokalnoj zajednici (usp. Fishman 1965). Stoga se uloga lokalnoga govora može smatrati simboličkom.

Strani jezici važni su za ekonomski uspjeh stoga se govorni repertoar koji se odnosi na poznavanje stranih jezika kod pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju prilagođava prije svega suvremenim turističkim tijekovima i potrebama tržišta koje se reflektiraju u promjenama strukture turista, odnosno zemalja iz kojih dolaze. Kako bi postigli bolji ekonomski uspjeh koji u njihovom poslu podrazumijeva prodaju proizvoda i usluga, pripadnici albanske zajednice iz pragmatičnih motiva, odnosno za potrebe komunikacije s turistima, usvajaju strane jezike, ali samo do razine koja je potrebna da bi se omogućila osnovna komunikacija, odnosno sporazumijevanje s kupcima. Stoga se poznavanje stranih jezika sugovornika koji su sudjelovali u istraživanju uklapa u moderne definicije višejezičnosti koje ne počivaju na normi jednojezičnosti (usp. Edwards 1994; Blommaert et al. 2005; Franceschini 2009). Jezično prilagođavanje turistima odgovara onome što Cohen i Cooper (1986) nazivaju „turistički govor“ (eng. *tourist talk*), za što u ovom istraživanju predlažem i naziv „profesionalna ili ekonomska višejezičnost“. Poznavanje stranih jezika predstavlja za pripadnike istraživane zajednice ekonomsku vrijednost te oni svoje znanje stranih jezika u određenome smislu komodificiraju, odnosno pretvaraju u robu i proizvod na tržištu (Heller 2003, 2008; Duchêne i Heller 2012). Stoga strani jezici u istraživanom kontekstu predstavljaju oblik ekonomskoga kapitala. Vrednovanje jezika isključivo u ekonomskih terminima i komodifikacija višejezičnosti temelj su ideologije o jeziku kao robi i proizvodu, koja je prisutna u istraživanoj zajednici. Uloga stranih jezika u svakodnevnom životu pripadnika istraživane zajednice smatra se dakle isključivo komunikativnom, odnosno instrumentalnom, a odluka o učenju i korištenju stranih jezika tumači se kao racionalni i prije svega ekonomski motiviran izbor. Budući da znanje jezika predstavlja i oblik ljudskoga kapitala, ulaganje u učenje jezika motivirano je očekivanom dobiti u vidu materijalnih i simboličkih resursa, koji pak omogućavaju povećanje kulturnog i ekonomskog kapitala te društvene moći, kako u svom modelu ulaganja tumače Darwin i Norton (u tisku).

Na temelju iskaza pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju zaključuje se da se svakom pojedinom idiomu koji je u upotrebi u višejezičnoj zajednici pripisuju različite društvene funkcije i različite vrijednosti, prije svega ovisno o statusu i prestižu koji zauzima u pojedinim domenama. Na temelju toga može se zaključiti da svaki idiom koji je u

svakodnevnoj upotrebi predstavlja jedan oblik kapitala (u značenju kako ga definira Bourdieu (1977)) u različitim područjima svakodnevnoga života. Također, isti jezik može osigurati različitu vrstu kapitala u različitim domenama svakodnevnoga života. Ako pretpostavimo da se i jezik, odnosno različiti jezični varijeteti, mogu smatrati oblikom kapitala na jezičnome tržištu (usp. Bourdieu 1986, 1991), oni tada mogu omogućiti svojim govornicima bolju integraciju u društvo i povezanost s određenom zajednicom, odnosno služiti za izražavanje pripadnosti određenoj skupini (predstavljati društveni kapital), ponuditi veće mogućnosti na tržištu rada i omogućiti ekonomski napredak (predstavljati ekonomski kapital), bolje obrazovanje i znanje (kulturni kapital) te biti sredstvom pristupa moći i mobilnosti unutar društva (simbolički kapital). Različiti idiomi upotrebljavaju se u proučavanome kontekstu s različitim ciljevima: bilo da je to svakodnevna komunikacija, postizanje ekonomskog uspjeha (njihova je upotreba tada pragmatična, odnosno instrumentalna) ili stvaranje i pregovaranje identiteta (tada se idiomi koriste u identifikacijske, odnosno simboličke svrhe). Sposobnost proizvodnje različitih izričaja za određeno tržište smatra se općenito jezičnim kapitalom govornika (Bourdieu 1991).

Jezične ideologije koje su prisutne kod sugovornika u istraživanju manifestiraju se kroz jezičnu praksu: izbor jezika, način govora, ali i pozitivne ili negativne stavove o pojedinim jezicima koje govornici izražavaju. Većina sugovornika naglašavala je važnost poznavanja stranih jezika, ali prije svega i većinskog, hrvatskog jezika, za uspjeh na suvremenom ekonomskom tržištu. Ideologije o višejezičnosti utječu na odluke roditelja kojima oni određuju i usmjeravaju usvajanje jezika kod vlastite djece. Jezične ideologije pod utjecajem su ne samo ekonomskih, već i drugih društvenih i političkih faktora, a imaju direktan utjecaj na obiteljsku jezičnu politiku o kojoj ovisi međugeneracijski prijenos jezika koji Fishman (1991) smatra ključnim za očuvanje jezika. U rezultatima istraživanja do izražaja je došla i ideologija jezika kao robe (budući da mu se pridaje tržišna vrijednost, ali i u smislu komodifikacije poznavanja stranih jezika), ali i stavovi roditelja da je poznavanje većinskoga jezika ključno za obrazovanje i kasniji ekonomski i društveni uspjeh njihove djece (u kojima se ogleda utjecaj ideologije standardnoga jezika), te rijetki negativni stavovi pojedinaca prema albanskome jeziku kao jeziku koji ne omogućava društveni i ekonomski napredak u sredini u kojoj borave, stoga njegovo poznavanje niti nije toliko nužno. Navedeno, te želja za lakšom prilagodbom na školski sustav, predstavljaju glavne razloge zbog kojih pojedinci donose odluku da s djecom od najranije dobi razgovaraju i na hrvatskom jeziku.

Identifikacijske prakse sugovornika/ca u istraživanju odgovaraju suvremenim teorijama o višestrukim identitetima pripadnika imigrantskih zajednica, u kojima jedan identitet ne isključuje nužno neki drugi (usp. Ansaldo 2010; Weber i Horner 2012), a svi su identiteti podložni stalnoj rekonstrukciji upravo putem komunikacijske interakcije. Većina sugovornika/ca u ovom istraživanju osjeća se primarno pripadnicima albanske zajednice, no u određenoj mjeri (a neki čak i u značajnoj mjeri) istovremeno i pripadnicima hrvatskoga društva. Diskurzivne prakse pokazuju različito shvaćanje značenja samoga pojma identiteta, kao i raznolike prakse njegova iskazivanja i pregovaranja. Za iskazivanje i pregovaranje različitih identiteta koriste se različiti idiomi. Dok se albanski etnički identitet izražava prije svega upotrebom albanskoga jezika, a pripadnost hrvatskome društvu korištenjem hrvatskog jezika, povremena upotreba lokalnoga govora može se protumačiti željom za identifikacijom s lokalnom zajednicom. Poznavanje stranih jezika označuje specifičan profesionalni identitet sugovornika koji je vezan uz njihova tradicionalna zanimanja, a obilježen je prije svega višejezičnošću.

Smatram stoga da se može govoriti o višejezičnoj identifikaciji pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju, odnosno, kako to De Fina (2003) i Weber i Horner (2012) nazivaju, o repertoaru identiteta koji imaju na raspolaganju jednako kao što imaju i različite idiome na raspolaganju u svom višejezičnom repertoaru. Svaki idiom može se povezati s jednim od identiteta koje imaju na raspolaganju (osobnim, obiteljskim, etničkim, lokalnim, profesionalnim itd.), stoga je primjereno govoriti o višestrukim i složenim identifikacijama. Identiteti pripadnika istraživane zajednice nisu samo fluidni i mnogostruki, već su vrlo često definirani upravo višejezičnošću govornika koji ih posjeduju (što je u skladu s onime što su u svom istraživanju uočili i Lim i Ansaldo (2007)).

Iako je jedan od ciljeva istraživanja bio ispitati utjecaj prilagođavanja višejezičnom okruženju na upotrebu i očuvanje materinskog jezika pripadnika istraživane zajednice, smatram da na temelju provedenoga istraživanja nije moguće donositi konkretne zaključke vezane uz očuvanje albanskoga kao manjinskog jezika u Puli i Rovinju, budući da je ono ovisno o brojnim specifičnim faktorima čije proučavanje zahtijeva dodatna istraživanja.

S obzirom na ciljeve i korištenu metodologiju, svrha ovog istraživanja nije bila pružiti potpunu i jedinstvenu sliku specifične stvarnosti koja se istražuje ili pak na reprezentativnom uzorku prikupiti statistički značajne podatke već, upravo suprotno, prikazati pojedinačna

iskustava, različite poglede i stavove pripadnika istraživane skupine i načine na koje oni sami interpretiraju određene situacije (emška perspektiva, odnosno pogled „iznutra“¹⁴⁰) te na temelju njih pokušati pronaći određene obrasce i teme koji se ponavljaju i zatim ih interpretirati u okviru znanstvenih kategorija koje nudi odgovarajući teorijski okvir (etska perspektiva). Cilj je dakle bio postići ono što Duranti (1997:87) smatra da čini uspješnu etnografiju, a to je uspostavljanje dijaloga između različitih gledišta: onih koje se proučava, samog etnografa te njegovih teorijskih postavki. Iz tog su razloga u rezultatima istraživanja navedeni brojni izvadci iz intervjua koji svjedoče o raznolikosti stavova i tumačenja specifične problematike od strane samih sugovornika.

Zaključci koje na kraju istraživanja donosim odnose se na dio stvarnosti zabilježene u specifičnome kontekstu te ih se stoga ne treba smatrati općevažećim činjenicama niti na temelju njih donositi generalizirajuće sudove. Dapače, budući da se u istraživanju pokazalo da je albanska zajednica u Istri vrlo heterogena, kao jednu od smjernica za buduća istraživanja predložem etnografiju pojedinačnog (Abu-Lughod 1991) u kojoj bi se naglasak stavio upravo na pojedinačna i specifična iskustva i stajališta, što bi omogućilo još dublji i detaljniji uvid u kompleksnost svakodnevnosti stvarnosti i iskustava pojedinaca. Također, cilj je takvoga načina istraživanja izjegavanje generalizacija i tipizacija kojima se pojedince i skupine homogenizira na način da se među njima brišu različitosti (ibid.).

¹⁴⁰ Bronislaw Malinowski smatrao je da je jedan od glavnih ciljeva etnografskih istraživanja zahvatiti „the native's point of view“ (Malinowski 1961: 25).

7. ZAKLJUČAK

Istraživanje provedeno za potrebe ovoga doktorskog rada smješta se u kontekst suvremenih lingvističkoantropoloških istraživanja koja se bave problematikom etničke i jezične raznolikosti multikulturnih i višejezičnih sredina. Terensko je istraživanje provedeno među pripadnicima albanske zajednice u Puli i Rovinju, a rezultati koji iz njega proizlaze odnose se prije svega na međuodnos jezika i suvremenih društvenih i ekonomskih procesa te jezika i identifikacijskih praksi i procesa pripadnika istraživane zajednice.

U istraživanju se krenulo od pretpostavke da suvremeni globalizacijski, ekonomski, politički i drugi društveni procesi, kao i specifičan (i)migrantski status i tradicionalna obiteljska zanimanja utječu na jezične prakse pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju. S obzirom na postavljene specifične ciljeve, nekoliko je zaključaka koji proizlaze iz istraživanja:

- Rezultati su pokazali da su u istraživanoj višejezičnoj zajednici različite sfere društvene aktivnosti i domene svakodnevnoga života povezane s upotrebom različitih idioma. Svakodnevne su jezične prakse pripadnika albanske zajednice vrlo raznolike i ovisne prvenstveno o društvenom kontekstu u koji su smještene, odnosno situacijski su definirane i prilagođavaju se sugovornicima. Na jezičnome tržištu istraživane zajednice u svakodnevnoj je upotrebi stoga nekoliko idioma: albanski jezik, koji predstavlja materinski jezik pripadnika istraživane zajednice, zatim hrvatski jezik koji se koristi u obrazovno-institucionalnom kontekstu, lokalni govor koji se sporadično koristi u neformalnim situacijama pri komunikaciji s domaćim stanovništvom te brojni strani jezici koji se koriste isključivo u okviru poslovnih aktivnosti, odnosno pri komunikaciji s turistima. Motivacija za izbor i upotrebu pojedinog idioma ovisi prije svega o sugovorniku, društvenom kontekstu u kojem se komunikacija odvija te cilju koji se želi postići, bilo da je to izražavanje grupne pripadnosti i održavanje kohezije zajednice, odnosno izražavanje društvene udaljenosti (u tom se slučaju govori o identifikacijskoj, odnosno simboličnoj funkciji jezika), ili pak komunikacija s ciljem ostvarivanja ekonomske dobiti, odnosno prodaje proizvoda i usluga u okviru svakodnevne ekonomske djelatnosti (tada govorimo o instrumentalnoj, odnosno pragmatičnoj funkciji jezika).

- Identifikacijske prakse pripadnika istraživane zajednice raznolike su i fluidne te često definirane upravo višejezičnošću govornika. Svaki idiom može se povezati s jednim od identiteta koje govornici imaju na raspolaganju (osobnim, obiteljskim, etničkim, lokalnim, profesionalnim itd.), stoga se zaključuje da se može govoriti o procesima višestruke identifikacije pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju, odnosno o repertoaru identiteta koji imaju na raspolaganju jednako kao što imaju i različite idiome na raspolaganju u svom višejezičnom repertoaru.
- Rezultati su također pokazali da višejezična kompetencija, ekonomski faktori (u vidu tradicionalnih obiteljskih djelatnosti i obrta), transnacionalne prakse (održavanje veza sa zemljom porijekla, ali prije svega odluka o ostanku u Istri ili povratku) te društvene mreže (rodbina, poznanici i prijatelji) na razne načine i u značajnoj mjeri utječu na društvene, jezične i ekonomske integracijske prakse pripadnika istraživane zajednice.
- Iako je jedan od ciljeva istraživanja bio ispitati utjecaj prilagođavanja višejezičnom okruženju na upotrebu i očuvanje materinskog jezika (albanskog), smatram da su za donošenje takvih zaključaka nužna dodatna istraživanja. Ono što se može zaključiti jest da se albanski jezik u Istri, kao i bilo koji drugi manjinski jezik, može očuvati ukoliko ima određenu funkciju u životu zajednice koja se njime koristi, bilo da je ona komunikacijska, identifikacijska (obilježje pripadnosti etničkoj zajednici), ekonomska (jezik koji se koristi u okviru svakodnevnih ekonomskih djelatnosti, iako ne donosi nužno direktnu financijsku dobit kao na primjer poznavanje većinskog i stranih jezika koji omogućavaju komunikaciju s kupcima i turistima) ili simbolička, te ukoliko postoji njegov međugeneracijski prijenos.
- Budući da jezične prakse u istraživanome kontekstu omogućavaju pristup društvenim i materijalnim resursima, zaključuje se da one same na taj način postaju resursom, odnosno simboličkim kapitalom kojeg govornici posjeduju, a koji se može pretvoriti u društveni, ekonomski i kulturni kapital. Drugim riječima, svaki od idioma u upotrebi, kojima se pripisuju različite vrijednosti (bilo društvene, kulturne, ekonomske ili simboličke) u različitim domenama jezične upotrebe, predstavlja određenu vrstu kapitala (društvenog, kulturnog, ekonomskog ili simboličkog) u pojedinim domenama svakodnevnoga života. Također, isti jezik može osigurati različitu vrstu kapitala u različitim domenama svakodnevnoga života.

Potrebno je ovdje naglasiti da teoriju Pierrea Bourdieua o različitim oblicima kapitala, jezičnome tržištu na kojemu se nude proizvodi jezične kompetencije različite vrijednosti i pojedincima koji putem govora teže povećanju određenog oblika kapitala (drugim

riječima, proizvode govor imajući na umu određeni profit koji bi im on mogao donijeti), koja je iznesena u teorijskom okviru i primijenjena u tumačenju rezultata dobivenih ovim istraživanjem, ne smatram jedinim ispravnim i mogućim načinom tumačenja rezultata. Teorija jezičnoga tržišta i kapitala u kontekstu ovog istraživanja pokazala se zahvalnom budući da je ponudila jedno od mogućih objašnjenja različite uloge idiomā u različitim domenama svakodnevnoga života. Iz tog razloga u ovome radu nije uzet u obzir cjelokupan Bourdieuov teorijski doprinos koji podrazumijeva i teoriju prakse, teoriju polja, habitus i dr. i koji nudi šire shvaćanje društvene i jezične stvarnosti, ne isključivo u ekonomskim terminima. Teorija jezika kao kapitala naglašava prije svega društvenu vrijednost jezika, stavljajući pritom u drugi plan individualnu razinu, odnosno ono što jezik predstavlja za svakoga govornika ponaosob. Ovdje se prije svega misli na emotivnu funkciju odnosno vrijednost jezika, koja je direktno vezana i uz identifikacijsku – jezik kao nositelj emotivnih i identitetskih konotacija, bez bilo kakvih pragmatičnih i ekonomskih implikacija. Stjecanje detaljnijeg uvida upravo u navedene funkcije jezika iziskuje dodatna istraživanja i otvaranje prostora za drugačije teorijske postavke u okviru kojih bi se rezultati ovoga, ali i budućih sličnih istraživanja također mogli protumačiti.

- Jezične ideologije koje su u opticaju u istraživanoj zajednici utječu na stavove i prakse govornika s obzirom na odabir i upotrebu jezika, što je posebno vidljivo iz jezičnih ideologija roditelja, prvenstveno ideologije o jeziku kao robi te o poznavanju jezika kao bogatstvu. Jezične se ideologije zatim reflektiraju u odluci o usvajanju materinskog (albanskog), ali i učenju drugih jezika (kako hrvatskog tako i stranih) kod vlastite djece.

Provedeno istraživanje pokazalo je da suvremene društvene i ekonomske promjene utječu na jezične prakse i jezične izbore pripadnika albanske zajednice u Puli i Rovinju, ali i da jezične prakse i izbori mogu poslužiti kao pokazatelj i odraz širih društvenih odnosa i procesa koji se odvijaju u istraživanoj zajednici. Sve navedeno potvrdilo je osnovno polazište ovog istraživanja, a to je da je jezik nužno promatrati ne samo kao sustav znakova i simbola koji služe za sporazumijevanje, već kao kulturnu praksu i društveni resurs koji je ključan za konstruiranje društvene stvarnosti, a istodobno je i sam proizvod ljudskoga djelovanja, interakcije i općenito kulture određene zajednice. Istraživanje je pokazalo da se u svakodnevnoj komunikaciji različiti jezični resursi međusobno nadopunjuju u stvaranju i prenošenju značenja.

POPIS LITERATURE

- ABU-LUGHOD, Lila. 1991. Writing against culture. U *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, ur. R. G. Fox, 137-162. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- Albanska iskra* – izložba povodom 50. godišnjice Albanskog kulturnog društva u Hrvatskoj „Shkëndija“. 2010. Depliant izložbe. Zagreb: Etnografski muzej.
- ALSAGOFF, Lubna. 2008. The Commodification of Malay: Trading in Futures. U *Language as Commodity. Global Structures, Local Marketplaces*, ur. P.K.W. Tan i R. Rubdy, 44-56. London/New York: Continuum International Publishing Group.
- AMIT, Vered. 2000. Introduction: Constructing the field. U *Constructiong the Field: Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*, ur. V. Amit, 1-18. London/New York: Routledge.
- ANSALDO, Umberto. 2010. Identity alignment and language creation in multilingual communities. *Language Sciences* 32: 615-523.
- APPADURAI, Arjun. 1996. *Modernity at large*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- ARONIN, Larissa i David SINGLETON. 2012. *Multilingualism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- AUER, Peter. 1998. Introduction. Bilingual Conversation revisited. U *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*, ur. P. Auer, 1-28. London, New York: Routledge.
- AUER, Peter i Li WEI. 2007. Introduction: Multilingualism as a problem? Monolingualism as a problem? U *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication.*, ur. P. Auer i L. Wei, 1-12. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- BABUNA, Aydin. 2000. The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic identity superseding religion. *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 1: 67-92.
- BALLINGER, Pamela. 1996. The Istrian *Esodo*: Silences and Presences in the Construction of Exodus. U *War, Exile, Everyday Life*, ur. R. Jambrešić Kirin i M. Povržanović, 117-132. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- BALLINGER, Pamela. 2002. Introduction. U *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, 1-14. Princeton: Princeton University Press.

- BANOVAC, Boris. 1996. Etničnost i regionalizam u Istri: povijesni rakurs i suvremeni kontekst. *Migracijske teme* 12/4: 267-288.
- BANOVAC, Boris. 1998. *Društvena pripadnost, identitet i teritorij. Sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- BANOVAC, Boris, BLAŽEVIĆ, Robert i Željko BONETA. 2004. Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije –primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara. *Revija za sociologiju* Vol XXXV. No. 3–4: 113–141.
- BARANČIĆ, Maximiljana. 2008. Arbanasi i etnojezični identitet. *Croatica et Slavica Iadertina* IV: 551-568.
- BARTH, Fredrik. 1969. Introduction. U *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, ur. F. Barth, 9-38. Boston: Little, Brown and Company.
- BATIBO, Herman M. 2009. Poverty as a Crucial Factor in Language Maintenance and Language Death: Case Studies from Africa. U *Language and Poverty*, ur. W. Harbet et al., 23-36. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- BAUGH, John. 1996. Dimensions of a Theory of Econolinguistics. U *Towards a Social Science of Language. Volume 1: Variation and change in language and society*, ur. G. R. Guy, C. Feagin, D. Schiffrin, J. Baugh, 397-416. John Benjamins Publishing Company.
- BERGNACH, Laura i Fulvio RADIN. 1993. Le attese della minoranza italiana in Istria. *Cultura del confine e rapporti inter-etnici nella formazione degli stati slavi del sud (1 parte)*, anno III - n.2. ISIG Trimestrale di Sociologia Internazionale, Web Magazine. <http://www.isig.it/> (Pristup: svibanj 2013.).
- BERTOŠA, Miroslav. 2005. Usponi i sutoni. U *Pula. Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, ur. M. Bertoša et al., 47-112. Pula: C.A.S.H.
- BERTOŠA, Miroslav. 2006. U znaku plurala. Višebrojni i višeslojni identiteti istarski (Kroki ranoga novovjekovlja: XVI – XVIII stoljeća). U *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 17-32. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- BESWICK, Jaine. 2005. The Portuguese diaspora in Jersey. U *The Consequences of Mobility. Linguistic and Sociocultural Contact Zones*, ur. B. Preisler, A. Fabricius, H. Haberland, S. Kjaerbeck i K. Risager, 93-105. Roskilde: Department of Language and Culture, Roskilde University.

- BLAGONI, Robert. 2006. Istra u zrcalu povijesnih smjerenja identitet i strategije tumačenja odnosa čovjeka, jezika i svijeta. U *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 465-483. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- BLAGONIĆ, Sandi. 2006. „Ne budimo ovce, glasajmo za kozu“: aktualizirana povijest i simboli u procesu objektiviranja identiteta. U *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 443-461. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- BLOM, Jan-Peter i John. J. GUMPERZ. 2005. Social Meaning in Linguistic Structure: Code-Switching in Norway. U *The Bilingualism Reader*, ur. L. Wei, 102-126. London, New York: Routledge.
- BLOMMAERT, Jan, COLLINS, James i Stef SLEMBROUCK. 2005. Spaces of multilingualisms. *Language & Communication* 25: 197-216. (Dostupno na: www.sciencedirect.com).
- BLOMMAERT, Jan i Dong JIE. 2010. *Ethnographic Fieldwork. A Beginner's Guide*. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- BORJAS, George, J. (ur.). 2000. *Issues in the Economics of Immigration*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- BOURDIEU, Pierre. 1977. The economics of linguistic exchanges. *Social Sciences Information* 16 (6): 645-668.
- BOURDIEU, Pierre. 1986. The forms of capital. U *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ur. J. Richardson, 241-258. New York, Greenwood: Greenwood Press.
- BOURDIEU, Pierre. 1991. *Language and symbolic power* (Edited and introduced by John B. Thompson). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- BOURDIEU, Pierre. 1992. *Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- BRENZINGER, Matthias. 2009. Language Diversity and Poverty in Africa. U *Language and Poverty*, ur. W. Harbert, S. McConnell-Ginet, A. Miller i J. Whitman, 37-49. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- BRETON, Albert. 1997. Reflections on Some Economic Aspects of Bilingualism. U *Official Languages and the Economy. New Canadian Perspectives. Papers presented at a Colloquium (Ottawa, Ontario, Canada, May 5, 1995)*, 55-62. Canada: Canadian Heritage, Minister of Public Works and Government Services Canada.

- BRETON, Albert (ur.). 1998. *Economic Approaches to Language and Bilingualism. New Canadian Perspectives*. Ottawa: Canadian Heritage.
- BRETTEL, Caroline B. 2003. Emigrar para Voltar. U *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*, ur. C. Brettel, 57-74. Walnut Creek: Altamira Press.
- BUCHOLTZ, Mary i Kira HALL. 2005. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse studies*, Vol. 7(4-5): 585-614.
- BURŠIĆ, Herman. 2005. Ljuska na valovima svjetskih događaja. U *Pula. Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, ur. M. Bertoša et al., 223-287. Pula: C.A.S.H.
- CAMERON, Deborah. 2000. Styling the worker: Gender and the commodification of language in the globalized service economy. *Journal of Sociolinguistics* 4/3: 323-347.
- CAMERON, Deborah. 2005. Communication and commodification. Global economic change in sociolinguistic perspective. U *Language, communication and the Economy*, ur. G. Erreygers i G. Jacobs, 9-23. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- CASTLES, Stephen i Mark J. MILLER. 2003. *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York, London: The Guilford Press.
- CERIBAŠIĆ, Naila. 2008. *Albanci u Hrvatskoj*. Neobjavljeni rukopis.
- CHATZIDAKI, Aspasia i Christina MALIGKOU DI. 2012. Family Language Policies among Albanian Immigrants in Greece. Konferencijsko priopćenje, Sociolinguistics Symposium 19, Berlin 21-24 August 2012.
- CHATZIDAKI, Aspasia i Ioanna XENIKAKI. 2012. Language choice among Albanian immigrant adolescent in Greece: The effect of the interlocutor's generation. *MENON: Journal of Educational Research*. <http://www.kosmit.uowm.gr/site/journal> (Pristup: prosinac 2012.).
- CHISWICK, Barry R. 2008. The Economics of Language: An Introduction and Overview. IZA Discussion Paper No. 3568. <http://ftp.iza.org/dp3568.pdf> (Pristup: ožujak 2012.).
- CHISWICK, Barry R. i Paul W. MILLER. 1994. Language Choice among Immigrants in a Multi-Lingual Destination. *Journal of Population Economics* 7/2: 119-131.
- CHISWICK, Barry R. i Paul W. MILLER. 1995. The Endogeneity between Language and Earnings: International Analyses. *Journal of Labor Economics* 13/2: 246-288.
- CHISWICK, Barry R. i Paul W. MILLER. 1998. Language Practice and Economic Well-being Among Immigrants in Canada. *Policy Options/Options Politiques*; <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.1816&rep=rep1&type=pdf> (Pristup: siječanj 2011.).

- CHISWICK, Barry R. i Paul W. MILLER. 2002. Immigrant Earnings: Language Skills, Linguistic Concentrations and the Business Cycle. *Journal of Population Economics*, Vol. 15, No. 1, Special Issue on Marginal Labor Markets: 31-57.
- CHISWICK, Barry R. i Paul W. MILLER. 2003. The Complementarity of Language and Other Human Capital: Immigrant Earnings in Canada. *Economics of Education Review* 22: 469–480.
- CHISWICK, Barry R. i Paul W. MILLER. 2007. *The Economics of Language*. London and New York: Routledge.
- CHRISTOFIDES, Louis N. i Robert SWIDINSKY. 1998. Bilingualism and Earnings: A Study Based on 1971, 1981 and 1991 Census Dana. U *Economic Approaches to Language and Bilingualism. New Canadian Perspectives*, ur. A. Breton, 123-185. Ottawa: Canadian Heritage.
- COHEN, Erik i Robert L. COOPER. 1986. Language and tourism. *Annals of Tourism Research*, 13: 535-63.
- COULMAS, Florian. 1992. *Language and Economy*. Oxford: Blackwell.
- COULMAS, Florian, BACKHAUS, Peter i Ayako SHIKAMA. 2002. Monolingual Assumptions under Pressure – Perspectives on the languages of Tokyo from the points of view of the economics of language and social psychology. *ASIEN* 84: 8-18.
- COULMAS, Florian. 2005. *Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COULMAS, Florian. 2005a. Changing language regimes in globalizing environments. *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 2005, Issue 175-176: 3–15.
- CRLJENKO, Branimir. 1993. Starost hrvatsko-romanskih jezičnih dodira na tlu Istre. *Društvena istraživanja* 6-7/god. 2: 707-721.
- CURDT-CHRISTIANSEN, Xiao Lan. 2009. Invisible and visible language planning: ideological factors in the family language policy of Chinese immigrant families in Quebec. *Language Policy* 8: 351-375.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2002. *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*. Zagreb: Durieux.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2003. Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: Transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu. *Narodna umjetnost* 40/2: 117-131.

- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2005. Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata. U *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, ur. D. Živić, N. Pokos i A. Mišetić, 256-273. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2007. Spanning National Borders: Split Lives of Croatian Migrant Families. *Migracijske i etničke teme* 23, 1-2: 33-49.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, GULIN ZRNIĆ, Valentina i Goran Pavel ŠANTEK, ur. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk.
- ČORALIĆ, Lovorka. 2007. Albanska obitelj Ginni u povijesti Dalmacije i Istre (XVI i XVII st.) – prilog poznavanju komunikacija duž istočnojadranske obale. *Povijesni prilozi* 33, 271-287.
- ČORALIĆ, Lovorka. 2009. „Benemerita nazione“: albanski vojnici i časnici u Zadru (16. – 18. stoljeće). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 27: 121-164.
- DAGENAIS, Diane. 2003. Accessing Imagined Communities Through Multilingualism and Immersion Education. *Journal of Language, Identity & Education*, Volume 2, Issue 4: 269-238.
- DARVIN, Ron i Bonny NORTON. (u tisku). Identity and a model of investment in applied linguistics. *Annual Review of Applied Linguistics*.
- DE FINA, Anna. 2003. *Identity in Narrative. A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- DE FINA, Anna. 2007. Code-switching and the construction of ethnic identity in a community of practice. *Language in Society* 36: 371-392.
- DUCHÊNE, Alexandre i Monica HELLER. 2012. Multilingualism and the new economy. U *The Routledge Handbook of Multilingualism*, ur. M. Martin-Jones, A. Blackledge, A. i A. Creese, 369-383. New York: Routledge.
- DUDA, Igor. 2005. Stanovništvo. U *Istarska enciklopedija*, ur. M. Bertoša i R. Matijašić, 746-750. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- DUKOVSKI, Darko. 1997. *Svi svjetovi istarski: ili još – ne – povijest Istre prve polovice 20. stoljeća*. Pula: C.A.S.H.
- DUKOVSKI, Darko. 2000. Nacionalne manjine u Istri u 20. stoljeću. U *Dijalog povjesničara-istoričara* 2, ur. H.-G. Fleck i I. Graovac, 411-427. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung.

- DUKOVSKI, Darko. 2005. Grad u potrazi za identitetom. U *Pula. Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, ur. M. Bertoša et al., 307-339. Pula: C.A.S.H.
- DUKOVSKI, Darko. 2006. Istra XX. stoljeća (1900.-1950.): promjene identiteta (socijalni i gospodarski uzroci). U *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 139-170. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- DURANTI, Alessandro. 1997. *Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DURANTI, Alessandro. 2003. Language as Culture in U.S. Anthropology. *Current Anthropology* 44 (3): 323-347.
- DURANTI, Alessandro. 2005. Ethnography of speaking: Toward a Linguistics of the Praxis. U *Intercultural discourse and communication*, ur. S. F. Kiesling i C. B. Paulston, 17-32. USA, UK, Australia: Blackwell Publishing.
- DURANTI, Alessandro (ur.) 2009. *Linguistic Anthropology. A Reader*. USA, UK, Australia: Blackwell Publishing Ltd.
- EDWARDS, John. 1984. *Language, society and identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- EDWARDS, John. 1994. *Multilingualism*. London: Routledge.
- EDWARDS, John. 2010. *Minority Languages and Group Identity. Cases and Categories*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- EDWARDS, John. 2013. Bilingualism and Multilingualism: Some Central Concepts. U *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*, ur. T. K. Bhatia i W. C. Ritchie, 5-25. USA, UK: Wiley Blackwell.
- EHALA, Martin. 2011. Hot and cold ethnicities: modes of ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32 (2), Special Issue: Ethnolinguistic Vitality: 187-200.
- ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE. 1980. *Albanci*. Sv. 1 (A-Biz). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- EXTRA, Guus i Kutlay YAGMUR. 2004. Introduction. U *Urban Multilingualism in Europe. Immigrant Minority Languages at Home and School*, ur. G. Extra i K. Yagmur, 1-7. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters LTD.
- FERGUSON, Charles A. 2005. Diglossia. U *The Bilingualism Reader*, ur. L. Wei, 58-73. London, New York: Routledge.
- Filigran: srebrna nit od Kosova do Istre*. 2014. Depliant izložbe. Pazin: Etnografski muzej Istre / Rovinj: Zavičajni muzej grada Rovinja.

- FILIP, Goran. 2002. *Istrorumunjski lingvistički atlas/Atlasul Lingvistic Istroromân/Atlante Linguistico Istrorumenno*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- FILIP, Goran. 2005. Istriotski ili istroromanski jezik. U *Istarska enciklopedija*, ur. M. Bertoša i R. Matijašić, 343. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- FILIP, Goran. 2005a. Istrorumunjski. U *Istarska enciklopedija*, ur. M. Bertoša i R. Matijašić, 344-345. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- FILIP, Goran. 2005b. Istromletački (istrovenetski). U *Istarska enciklopedija*, ur. M. Bertoša i R. Matijašić, 343-344. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- FISHMAN, Joshua A. 1965. Who Speaks What Language to Whom and When? *La Linguistique* Vol. 1, Fasc. 2: 67-88.
- FISHMAN, Joshua A. 1977. Language and ethnicity. U *Language, ethnicity and intergroup relations*, ur. H. Giles, 15-57. London: Academic Press.
- FISHMAN, Joshua A. 1978. *Sociologija jezika*. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike.
- FISHMAN, Joshua A. 1989. *Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective*. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.
- FISHMAN, Joshua A. 1991. *Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- FISHMAN, Joshua A. 2005. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with or without bilingualism. U *The Bilingualism Reader*, ur. L. Wei, 74-81. London, New York: Routledge.
- FOUGHT, Carmen. 2006. *Language and ethnicity*. Cambridge University Press.
- FRANCESCHINI, Rita. 2009. Genesis and development of research in multilingualism: Perspectives for future research. U *The Explorations of Multilingualism: Development of Research on L3, Multilingualism and Multiple Language Acquisition*, ur. L. Aronin i B. Hufeisen, 27-61. Amsterdam: John Benjamins.
- FROQ, Zefiq. 1997. Mihael Summa i Albanci u Osijeku. *Diacovensia*, Vol. 5, No. 1.: 127-133.
- GAL, Susan. 1978. Peasant Men Can't Get Wives: Language Change and Sex Roles in a Bilingual Community. *Language in Society* Vol. 7, No. 1: 1-16
- GAL, Susan. 1989. Language and political economy. *Annual Review of Anthropology* 18, 345-367.

- GAL, Susan. 2006. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. U *Language Ideologies, Policies and Practice. Language and the future of Europe*, ur. P. Stevenson i C. Mar-Molinero, 13-27. Palgrave Macmillan.
- GAL, Susan i Judith T. IRVINE. 1995. The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research*, Vol.62, No. 4: 967-1001.
- GEORGE, Usha i Ferzana CHAZE. 2009. Social Capital and Employment. South Asian Women's Experiences. *Affilia* 24: 394-405.
- GERC, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- GILES, Howard i Nicolas COUPLAND. 1991. *Language: contexts and consequences*. Pacific Grove, California: Books/Cole Publishing Company.
- GILES, Howard, COUPLAND, Justine i Nikolas COUPLAND. 1991. Accommodation theory: Communication, context, and consequence. U *Contexts of Accomodation. Developments in Applied Sociolinguistics*, ur. H. Giles et al., 1-68. Cambridge: Cambridge University Press.
- GLICK SCHILLER, Nina, BASCH, Linda i Christina BLANC-SZANTON. 1992. Transnationalism: A New Analytical Framework for Understanding Migration. U *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, ur. N. Glick Schiller, L. Basch i C. Blanc-Szanton, 1-24. New York: New York Academy of Sciences.
- GLORIUS, Birgit i Klaus FRIEDRICH. 2006. Transnational Social Spaces of Polish Migrants in Leipzig (Germany). *Migracijske i etničke teme* 22 (1-2): 163-180.
- GLOVACKI-BERNARDI, Zrinjka. 2008. *Kad student zatrudni... Rasprava o rodnoj perspektivi u jeziku*. Zagreb: Alfa.
- GOLDSTEIN, Tara. 1997. *Two Languages at Work: Bilingual Life on the Production Floor*. New York: Mouton de Gruyter.
- GRADSKO VIJEĆE GRADA PULE. 2009. *Statut Grada Pula – Pola*. Grad Pula/Città di Pola – Službene novine/Bollettino ufficiale 07/09: 227-247.
- GRADSKO VIJEĆE GRADA ROVINJA – ROVIGNO. 2009. *Statut Grada Rovinja – Rovigno*. http://www.rovinj.hr/rovinj/dokumenti/statut_hr.pdf. (Pristup: lipanj 2013.).
- GRBIĆ, Jadranka. 1991. Interakcija jezika i društvenoga života. Manjinski jezik i većinsko okruženje na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. *Etnološka tribina* 14:115-123.

- GRBIĆ, Jadranka. 1994. *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- GRBIĆ, Jadranka. 1994a. Mnogostruki identiteti: primjer Hrvata u Mađarskoj. *Studia ethnologica Croatica* Vol.6: 119-126.
- GRBIĆ, Jadranka. 1998. Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici (ogled o jeziku i identitetu). U *Etničnost, nacija, identitet*, ur. R. Čičak-Chand i J. Kumpes, 181-189. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- GRBIĆ, Jadranka. 2002. Jezik i govor kao komponente i faktori identiteta. U *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, ur. J. Čapo Žmegač, 301-314. Zagreb: Durieux.
- GRBIĆ, Jadranka. 2004. Jezični procesi, identitet i globalizacija. *Narodna umjetnost* 4/12, 235-253.
- GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije, identitet*. Zagreb: FF Press.
- GRIN, François. 1994. The Economics of Language: Match or Mismatch? *International Political Science Review/Revue internationale de science politique*, Vol.15, No. 1: 25-42.
- GRIN, François. 1999. Economics. U *Handbook of language and ethnic identity*, ur. J. Fishman, 9-24. New York/Oxford: Oxford University Press.
- GRIN, François. 2002. Using Language Economics and Education Economics in Language Education Policy. Reference study, <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/grinen.pdf> (Pristup: svibanj 2013.).
- GRIN, François. 2003. Language Planning and Economics. *Current Issues in Language Planning* 4/1: 1- 66.
- GRIN, François. 2006. Economic Considerations in Language Policy. U *An Introduction in Language Policy*, ur. T. Ricento, 77-94. Maiden/Oxford: Blackwell.
- GRIN; François, SFREDDO, Claudio i François VAILLANCOURT. 2010. *The Economics of the Multilingual Workplace*. New Yor, London: Routhledge.
- GROSSE, Christine Uber, TUMAN, Walter Vladimir i Mary Anne CRITZ. 1998. The Economic Utility of Foreign Language Study. *The Modern Language Journal*, Vol. 82, No. 4: 457-472.
- GUMPERZ, John J. 1974. Linguistic Anthropology in society. *American Anthropologist*, Vol. 76, No. 4: 785-798.

- GUMPERZ; John J. 1999. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, John J. i Jenny COOK-GUMPERZ. 2008. Studying language, culture and society: Sociolinguistics or linguistic anthropology? *Journal of Sociolinguistics* 12/4: 532-545.
- HAJMZ, Del. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- HALL, Stuart. 1996. Kome treba „identitet“? U *Politika teorije – zbornik rasprava iz kulturnih studija*, ur. D. Duda, 357-372. Zagreb: Disput d.o.o.
- HALWACHS, Dieter W. 2007. Sociolingvistika. U *Uvod u lingvistiku*, ur. Glovacki-Bernardi, Z., Kovačec, A., Mihaljević, M., Halwachs, D.W., Sornig, K., Penzinger, C. i R. Schrod, 217-245. Zagreb: Školska knjiga.
- HARBERT, Wayne, MCCONNELL-GINET, Sally, MILLER Amanda i John WHITMAN. 2009. Introduction. U *Language and Poverty*, ur. W. Harbet et al., 1-19. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- HAUGEN, Einar. 1990. Language and identity. U *Languages in contact: proceedings of the Symposium 16.1. of the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, July 25-27,1988.*, ur. R. Filipović i M. Bratanić, 1-13. Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy.
- HELLER, Monica. 1982. Negotiations of language choice in Montréal. U *Language and Social Identity*, ur. J. Gumperz, 108-118. Cambridge: Cambridge University Press.
- HELLER, Monica. 1985. Ethnic relations and language use in Montréal. U *Language of Inequality*, ur. N. Wolfson i J. Manes, 75-90. La Haye: Mouton.
- HELLER, Monica. 2003. Globalization, the new economy, and the commodification of language and identity. *Journal of Sociolinguistics* 7/4: 473-492.
- HELLER, Monica. 2005. Language, Skill and Authenticity in the Globalized New Economy. *NOVES SL Revista de Sociolingüística*; <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm05hivern/docs/heller.pdf> (Pristup: travanj 2012.).
- HELLER, Monica 2010. Language as Resource in the Globalized New Economy. U *The Handbook of Language and Globalization*, ur. N. Coupland, 349-365. UK: Wiley-Blackwell.
- HELLER, Monica. 2010a. The Commodification of Language. *Annual Review of Anthropology* 39: 101-114.
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA. 1999. *Albanci*. Sv. 1 (A-Bd). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- HRŽICA, Gordana, PADOVAN, Nevena i Melita KOVAČEVIĆ. 2011. Društvenojezični utjecaj na dvojezičnost – hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *LAHOR* 12; Članci i rasprave: 175-196.
- HYMES, Dell. 1964. Introduction: Toward Ethnographies of Communication. *American Anthropologist*, New Series, Vol. 66, No. 6, Part 2: The Ethnography of Communication: 1-34.
- HYMES, Dell. 2010. A perspective for Linguistic Anthropology. *Journal of Sociolinguistics* 14/5: 569-580.
- IDS - DDI. 1991. *Programska deklaracija Istarskog demokratskog sabora*. http://www.ids-ddi.com/ids/3/0/168/Files/Programska_deklaracija.pdf. (Pristup: svibanj 2013.).
- IDS - DDI. 1994. *Deklaracija o Euroregiji Istri*. http://www.ids-ddi.com/ids/3/0/168/Files/Rovinjnske_deklaracije.pdf. (Pristup: svibanj 2013.).
- ISMAJLI, Rexhep. 1976. O dvojezičnosti (višejezičnosti) Albanaca u Jugoslaviji. U *Jezik u društvenoj sredini. Zbornik radova sa konferencije „Jezik i društvo“*, ur. R. Bugarski, V. Ivir i M. Mikeš, 85-90. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije.
- IVETIC, Egidio et al. 2009. *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre s osvrtom na grad Rijeku*. Collana degli Atti – br. 30. Rovinj-Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno.
- JAHN, Jens-Eberhard. 1999. New Croatian language planning and its consequences for language attitudes and linguistic behavior – the Istrian case. *Language & Communication* 19: 329-354.
- JERNEJ, Josip. 1956. Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni. *Studia Romanica* 1: 54-82.
- JERNEJ, Josip. 1970. Interferenze linguistiche sulle coste orientali del bacino adriatico. *Bollettino dell'atlante linguistico mediterraneo*, estratto dal n.10-12 (1968-1970).
- JERNEJ, Josip. 1976. O pitanjima dvojezičnosti u istarskoj regiji. U *Jezik u društvenoj sredini. Zbornik radova sa konferencije „Jezik i društvo“*, ur. R. Bugarski, V. Ivir i M. Mikeš, 103-108. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije.
- JIE, Dong. 2009. 'Isn't it enough to be a Chinese speaker?': Language ideology and migrant identity construction in a public primary school in Beijing. *Language & Communication* 29: 115–126. (Dostupno na: www.sciencedirect.com).
- KALAPOŠ, Sanja. 2002. *Rock po istrijanski: o popularnoj kulturi, regiji i identitetu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

- KALOGJERA, Damir. 2007. Slojevitost iskazivanja identiteta. U *Jezik i identiteti*, ur. J. Granić, 259-267. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL.
- KANNO, Yasuko. 2003. *Negotiating bilingual and bicultural identities: Japanese Returnees Betwixt Two Worlds*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- KAPOVIĆ, Mate. 2010. *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.
- KELLY-HOLMES, Helen. 2010. Languages and Global Marketing. U *The Handbook of Language and Globalization*, ur. N. Coupland, 475-492. Wiley-Blackwell.
- KERSWILL, Paul. 2006. Migration and language. U *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society*, ur. K. Mattheier, U. Ammon i P. Trudgill, 2271–2285. Berlin: De Gruyter
- KLEMENČIĆ, Mladen, KUŠAR, Vesna i Željka RICHTER. 1993. Promjene narodnosnog sastava Istre: prostorna analiza popisnih podataka 1880.-1991. *Društvena istraživanja* 6-7, God. 2, Br. 4-5: 607-629.
- KOSSOUDJI, Sherrie A. 1988. English Language Ability and the Labor Market Opportunities of Hispanic and East Asian Immigrant Men. *Journal of Labor Economics* Vol. 6, No. 2: 205-228.
- KOTTAK, Conrad Phillip. 2009. *Anthropology: The exploration of human diversity*. New York: McGraw-Hill.
- KOVAČEC, August. 1998. Predgovor. U *Istriotski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto*, ur. G. Filipi i B. Buršić Giudici, 7-9. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- KROSKRITY, Paul V. 2001. Identity. U *Key Terms in Language and Culture*, ur. A. Duranti, 106-109. USA, UK: Blackwell Publishers.
- LABRIE, Normand. 2004. Linguistic pluralism and language politics in the new economy. Estonia's integration model at an era of change, U *Proceedings of Conference „Multicultural Estonia“*, ur. M. Luik, 30-38. Tallinn: Integration Foundation.
- LAM, Agnes S. L. i Wenfeng WANG. 2008. Negotiating Language Value in Multilingual China. U *Language as Commodity. Global Structures, Local Marketplaces*, ur. P.K.W. Tan i R. Rubdy, 146-170. London/New York: Continuum International Publishing Group.
- LANDRY, Rodrigue. i Richard Y. BOURHIS. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23-49.

- LANZA, Elizabeth. 2007. Multilingualism in the family. U *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*, ur. P. Auer i L. Wei, 45-67. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD MIROSLAV KRLEŽA. 2013. Hrvatska enciklopedija. Online izdanje: <http://www.enciklopedija.hr/> (Pristup: svibanj 2015.).
- LE NEVEZ, Adam. 2006. *Language diversity and linguistic diversity in Brittany: a critical analysis of the changing practice of Breton*. Neobjavljena doktorska disertacija. Sydney: University of Technology.
- LE PAGE, R. B. i Andrée TABOURET-KELLER. 1985. *Acts of identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEEMAN, Jennifer i Gabriella MODAN. 2009. Commodified language in Chinatown: A contextualized approach to linguistic landscape. *Journal of sociolinguistics* 13/3: 332-362.
- LI, David C. S. 2007. Multilingualism and commerce. U *Handbook of multilingualism and multilingual communication*, ur. P. Auer i L. Wei, 423-443. Berlin: Mouton.
- LI, Peter S. 2001. The Economics of Minority Language Identity. *Canadian Ethnic Studies*, Vol. 33 Issue 3: 134-161.
- LIM, Lisa i Umberto ANSALDO. 2007. Identity alignment in the multilingual space: The Malays of Sri Lanka. U *Linguistic identity in multilingual postcolonial spaces*, ur. E. Anchimbe, 218-243. Cambridge Scholars Press.
- LÜDI, Georges, HÖCHLE Katharina i Patchareerat YANAPRASART. 2010. Plurilingual practices at multilingual workplaces. U *Multilingualism at Work. From policies to practices in public, medical and business settings*, ur. B. Meyer i B. Apfelbaum, 211-234. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- MALINOWSKI, Bronislaw. 1961. *Argonauts of the Western Pacific*. New York: E.P. Dutton & Co. Inc.
- MARCUS, George E. i Michael M. J. FISHER. 2003. *Antropologija kao kritika kulture. Eksperimentalni trenutak u humanističkim znanostima*. Zagreb: Naklada Breza.
- MARSCHAK, Jacob. 1965. Economics of Language. *Behavioral Science* 10/2: 135-140.
- MATIJAŠIĆ, Robert. 1993. Starija povijest Istre i neki njezini odrazi na novije razdoblje. *Društvena istraživanja* 6-7/god. 2, br. 4-5: 569-585.
- MATIJAŠIĆ, Robert. 2005. Od iskona do prevlasti Serenissime. U *Pula. Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, ur. M. Bertoša et al., 9-45. Pula: C.A.S.H.

- MATIJAŠIĆ, Robert. 2005a. Istra. U *Istarska enciklopedija*, ur. M. Bertoša i R. Matijašić, 337-339. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- MAURAS, Jacques i Michael A. MORRIS (ur.). 2004. *Languages in a Globalising World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGROARTY, Mary, E. 1990. Bilingualism in the Workplace. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol 511, Foreign Language in the Workplace: 159-179.
- MCMANUS, Walter, GOULD, William i Finis WELCH. 1983. Earnings of Hispanic Men: The Role of English Language Proficiency. *Journal of Labor Economics* Vol. 1, No. 2: 101-130.
- MESTHRIE, Rajend, SWANN, Joan, DEUMERT, Ana i William L. LEAP. 2000. *Introducing Sociolinguistics*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- MEYER, Bernd i Birgit APFELBAUM (ur.). 2010. *Multilingualism at work. From policies to practices in public, medical and business settings*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- MILROY, James. 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5: 530-555.
- MILROY, Lesley. 1987. *Language and Social Networks*. Oxford: Basil Blackwell.
- MYERS-SCOTTON, Carol. 2005. Code-switching as indexical of social negotiations. U *The Bilingualism Reader*, ur. L. Wei, 127-153. London, New York: Routledge.
- NEKVAPIL, Jiří i Marek NEKULA. 2006. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. *Current Issues In Language Planning*, Vol. 7, No. 2 i 3: 307-327.
- NEKVAPIL, Jiří. 2009. The integrative potential of Language Management Theory. U *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*, ur. J. Nekvapil i T. Sherman, 1-11. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- NELDE, Peter Hans. 1997. Language conflict. U *The Handbook of Sociolinguistics*, ur. F. Coulmas, 285-300. Oxford: Blackwell.
- NETTLE, Daniel i Suzanne ROMAINE. 2000. *Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- ORBANIĆ, Srđa. 2005. Pula na prijelazu tisućljeća. U *Pula. Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, ur. M. Bertoša et al., 341-373. Pula: C.A.S.H.

- ORLIĆ, Ivona. 2004. Suvremeni istarski identitet: *besidarenje* Francija Blaškovića i njegov doprinos konstrukciji identiteta *Istrijana*. *Narodna umjetnost* 41/2: 171-184.
- ORLIĆ, Olga. 2008. Mnogoznačje istarskog multikulturalizma. *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 38: 39-59.
- ORLIĆ, Olga. 2011. *Procesi identifikacije na otoku Korčuli*. Doktorska disertacija pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- ORLIĆ, Olga. 2012. Multiple identification on the island of Korčula (nested identities). *Collegium antropologicum* 36/1: 249-260.
- OXFELD, Ellen i Lynellyn D. LONG. 2004. Introduction: An Ethnography of Return. U *Coming Home? Refugees, migrants and those who stayed behind*, ur. L. D. Long i E. Oxfeld, 1-15. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- PALMER, Scott. 1997. Language of Work: The Critical Link between Economic Change and Language Shift. U *Teaching Indigenous Languages*, ur. J. Reyhner, 263-287. AZ: Northern Arizona Univeristy.
- PAŠALIĆ, Magda i Sanja MARINOV. 2008. The English language and globalization. *Školski vjesnik* 57, 3-4: 249-258.
- PAVLENKO, Aneta i Adrian BLACKLEDGE. 2003. Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts. U *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, ur. A. Pavlenko i A. Blackledge, 1-33. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters Ltd.
- PENDAKUR, Krishna i Ravi PENDAKUR. 1998. Speak and Ye Shall Receive: Language Knowledge as Human Capital. U *Economic Approaches to Language and Bilingualism. New Canadian Perspectives*, ur. A. Breton, 89-121. Ottawa: Canadian Heritage.
- PENDAKUR, Krishna i Ravi PENDAKUR. 1999. Speaking in Tongues: Language as Both Human Capital and Ethnicity. Discussion paper, <http://www.sfu.ca/~pendakur/language.pdf> (Pristup: rujan 2015.).
- PENNINX, Rinus. 2007. Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Challenges. *Migracijske i etničke teme* 23, 1-2: 7-32.
- PERAČKOVIĆ, Krešimir. 2006. Sociološki pristup u istraživanju procesa povratnih migracija. *Društvena istraživanja* 15 (3): 475-498.
- PERINIĆ, Ana. 2006. Moliški Hrvati: rekonstrukcija kreiranja i reprezentacije jednog etničkog identiteta. *Etnološka tribina* 29/36: 91-106.

- PETROVIĆ, Ruža. 1987. *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt (prema kartama Zorana Tošića)*. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- PIRŠL, Elvi. 1996. Istra i interkulturalni odgoj. *Društvena istraživanja* 5/5-6 (25/26): 895-911.
- PUTINJA, Filip i Žoslin STREF-FENAR. 1997. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2010. Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima. *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 22: 39-60.
- REPUBLIKA HRVATSKA – DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU. *Popis stanovništva 2001*. <http://www.dzs.hr/>. (Pristup: lipanj 2013.).
- REPUBLIKA HRVATSKA – DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU. *Popis stanovništva 2011*. <http://www.dzs.hr/>. (Pristup: lipanj 2013.).
- REPUBLIKA HRVATSKA – MINISTARSTVO KULTURE. 2015. *Lista zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara*. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3650> (Pristup siječanj 2015.).
- RIBARIĆ, Josip. 2002. *O istarskim dijalektima: razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*. Pazin: Josip Turčinović d.o.o.
- RICENTO, Thomas. 2010. Language Policy and Globalization. U *The Handbook of Language and Globalization*, ur. N. Coupland, 123-141. Wiley-Blackwell.
- ROBERTS, Celia. 2007. Multilingualism in the marketplace. U *Handbook of multilingualism and multilingual communication*, ur. P. Auer i L. Wei, 405–422. Berlin: Mouton.
- ROMAINE, Suzanne. 1989. *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- ROMAINE, Suzanne. 2009. Biodiversity, Linguistic Diversity and Poverty: Some Global Patterns and Missing Links. U *Language and Poverty*, ur. W. Harbert, S. Mc Connell-Ginet, A. Miller i J. Whitman, 127-146. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- ROMAINE, Suzanne. 2013. The Bilingual and Multilingual Community. U *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*, ur. T. K. Bhatia i W. C. Ritchie, 445-465. USA, UK: Wiley-Blackwell.
- SALZMANN, Zdenek. 1998. *Language, Culture and Society. An Introduction to Linguistic Anthropology*. Colorado, Oxford: Westview Press.
- SCHIFFMAN, Harold F. 1998. Diglossia as a Sociolinguistic Situation. U *The Handbook of Sociolinguistics*, ur. F. Coulmas. Blackwell. DOI: 10.1111/b.9780631211938.1998.00014.x, eISBN: 9780631211938.

- SCOTTI JURIC, Rita. 2007. Interkulturalna komunikacija u Istri: koegzistencija identiteta. U *Jezik i identiteti*, ur. J. Granić, 559-567. Zagreb, Split: HDPL.
- SEBBA, Mark i Tony WOOTTON. 1998. We, they and identity. Sequential versus identity-related explanation in code-switching. U *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*, ur. P. Auer, 262-286. London, New York: Routledge.
- SHOHAMY, Elena. 2006. *Language Policy. Hidden Agendas and New Approaches*. London: Routledge.
- SILVERMAN, David. 2006. *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. LA, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- SKELIN HORVAT, Anita i Vesna MUHVIC-DIMANOVSKI. 2012. *My mother tongue ... Croatian, Istrian, Local ...Depends where I am* – The perception of mother tongue in multilingual settings. *Jezikoslovlje* 13.2.: 493-511.
- SKUPŠTINA ISTARKE ŽUPANIJE. 2009. Statut Istarske županije. *Službene novine Istarske županije* br. 10/2009: 602-618.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove. 2000. *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, NJ & London, UK: Lawrence Erlbaum Associate.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove i Robert PHILLIPSON. 2010. The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder? U *The Handbook of Language and Globalization*, ur. N. Coupland, 77-100. Wiley-Blackwell.
- SOČANAC, Lelija. 2002. Talijanizmi u hrvatskome jeziku. *Suvremena lingvistika* 53-54: 127-142.
- SOŠIĆ, Mario. 2006. Komparativna analiza nacionalne komponente popisa stanovništva 2001. godine u Istri. U *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 421-438. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- SPOLSKY, Bernard. 2004. *Language Policy*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- SUJOLDŽIĆ, Anita. 2004. Vitality and Erosion of Molise Croatian Dialect. *Collegium Antropologicum* 28 (1): 263-274.
- SUJOLDŽIĆ, Anita. 2008. Istrian Identities and Languages in Contact. *Suvremena lingvistika* 65/1: 27-53.
- SUJOLDŽIĆ, Anita. 2009a. Viški govori i kulturni identitet mladih na otoku Visu. U *Destinacije čežnje, lokacije samoće: Uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*, ur. I. Prica i Ž. Jelavić, 203-219. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

- SUJOLDŽIĆ, Anita. 2009b. Multiple Ways of Belonging in a Multicultural City. *Collegium Antropologicum* 33/4: 1335-1348.
- SUJOLDŽIĆ, Anita. 2013. Englesko-hrvatski rječnik temeljnog antropološkog nazivlja. U *Antropološko nazivlje*, ur. A. Sujoldžić, 45-290. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Znanstveno vijeće za antropološka istraživanja i Hrvatsko antropološko društvo.
- ŠAKIĆ, Vlado. 1998. Integracijski procesi domovinske i iseljene Hrvatske. U *Budućnost iseljene Hrvatske*, ur. V.Šakić, J. Jurčević i M. Sopta, 15-21. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ŠAKIĆ, Vlado, FRANC, Renata i Ines IVIČIĆ. 2006. Psihosocijalna analiza nekih sastavnica socijalnog identiteta građana Istre. U *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 505-521. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ŠETIĆ, Nevio. 2006. O nacionalnom identitetu Istre u XX. stoljeću. U *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, ur. M. Manin, Lj. Dobrovšak, G. Črpić i R. Blagoni, 125-135. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ŠIMIČIĆ, Lucija i Anita SUJOLDŽIĆ. 2009. Istraživanje temeljnog i kulturnog leksika u naseljima otoka Visa: prostorni i generacijski aspekti. U *Destinacije čežnje, lokacije samoće: Uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*, ur. I. Prica i Ž. Jelavić, 189-202. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- ŠIMIČIĆ, Lucija. 2011. *Identifikacijski procesi i jezične promjene na otoku Visu*. Doktorska disertacija pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- ŠKILJAN, Dubravko. 2002. *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena. 2002./2003. Značenja tradicijskoga pri konstruiranju istarskih identiteta. *Studia ethnologica Croatica* 14/15: 69-88.
- ŠTEBIH GOLUB, Barbara. 2010. *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- TAMARO, Sandra. 2009. O bližoj i krajnjoj etimologiji romanizama iz semantičkog polja namještaja u govoru Boljuna. *Čakavska rič* XXXVII br. 1-2.
- TAMARO, Sandra. 2010. Etimološki prilog proučavanju mletačkih posuđenica u sjevernočakavskom govoru Boljuna. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/2: 329–344.
- TAN, Peter K. W. 2008. The English Language as a Commodity in Malaysia: The View through the Medium-of-Instruction Debate. U *Language as Commodity. Global Structures*,

Local Marketplaces, ur. P.K.W. Tan i R. Rubdy, 106-121. London/New York: Continuum International Publishing Group.

TAN, Peter K. W. i Rani RUBDY. 2008. Introduction. U *Language as Commodity. Global Structures, Local Marketplaces*, ur. P. K. W. Tan i R. Rubdy, 1-15. London/New York: Continuum International Publishing Group.

TATALOVIĆ, Siniša. 2005. *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*. Split: Stina d.o.o.

TRASK, Robert L. 1999. *Key Concepts in Language and Linguistics*. London, New York: Routledge.

TUPAS, T. Ruanni F. 2008. Anatomies of Linguistic Commodification: The Case of English in the Philippines vis-à-vis Other Languages in the Multilingual Marketplace. U *Language as Commodity. Global Structures, Local Marketplaces*, ur. P. K. W. Tan i R. Rubdy, 89-105. London/New York: Continuum International Publishing Group.

UNESCO. 2015. Atlas of the World's Languages in Danger. <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php> (Pristup: ožujak 2015.).

URSINI, Flavia. 2012. Introduzione. U *L'italiano in Istria: strutture comunicative*, ur. F. Simcic, 7-20. Etnia, vol. XIII. Rovigno: Centro di ricerche storiche.

VAILLANCOURT, François. 1989. The Economics of Language: An Empirical Validation of Some Theoretical Predictions. *Slovene Studies* 11/1-2: 167-175.

VICAN, Dijana. 2000. *Odgoj i obrazovanje djece Albanaca u Hrvatskoj*. Doktorska disertacija pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. 2012. *Izješće o provođenju ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u državnom proračunu republike hrvatske za 2013. godinu za potrebe nacionalnih*

manjina:<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2014/174%20sjednica%20Vlade//174%20-%208a.pdf> (Pristup: rujanj 2015.).

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE - Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. 2012.

Talijani.http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=31 (Pristup: srpanj 2013.).

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE - Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. 2012. *Odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu pripadnika nacionalnih*

manjina:http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=58 (Pristup: lipanj 2015.).

WARDHAUGH, Ronald. 2002. *An introduction to sociolinguistics*. UK: Blackwell Publishing Ltd.

WEBER, Jean-Jacques i Kristine HORNER. 2012. *Introducing Multilingualism. A social approach*. London, New York: Routledge.

WEE, Lionel. 2008. Linguistic Instrumentalism in Singapore. U *Language as Commodity. Global Structures, Local Marketplaces*, ur. P.K.W. Tan i R. Rubdy, 31-43. London/New York: Continuum International Publishing Group.

WEI, Li. 2013. Conceptual and Methodological Issues in Bilingualism and Multilingualism Research. U *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*, ur. T. K. Bhatia i W. C. Ritchie, 26-51. USA, UK: Wiley Blackwell.

WILLIAMS, Glyn. 2005. Multimedia, minortiy languages and the New Economy. *NOVES SL Revista de Sociolingüística*; <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm05hivern/docs/williams.pdf> (Pristup: studeni 2011.).

WILLIAMS, Glyn. 2010. *The Knowledge Economy, Language nad Culture*. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.

WOOLARD, Kathryn A. 1998. Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. U *Language Ideologies: Practice and Theory*, ur. B. B. Schieffelin et al., 3-47. New York/Oxford: Oxford University Press.

WOOLARD, Kathryn A. i Bambi B. SCHIEFFELIN. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55-82.

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Mirna Jernej Pulić rođena je 1981. godine u Zagrebu. Maturirala je u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, a diplomirala antropologiju i talijanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2007. godine. Iste godine upisuje poslijediplomski doktorski studij etnologije i kulturne antropologije pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2008. godine zaposlena je kao znanstvena novakinja/asistentica na Institutu za antropologiju u Zagrebu. Sudjelovala je na projektima „Suvremena transformacija lokalnih jezičnih zajednica i kulturna raznolikost“ (MZOŠ RH 196-1962766-2743, 2007.-2011.), „LINEE – Languages in a Network of European Excellence“ (FP6-028388, 2006.-2010.), „ANTRONA - Izgradnja temeljnog nazivlja u antropologiji“ (07.01./22 HRZZ - Hrvatska zaklada za znanost, 2011.-2012.) i „Historical Perspectives on Transnationalism and Intercultural Dialogue in the Austro-Hungarian Empire“ (TIDA) (IP-11-2013-3914 - Hrvatska zaklada za znanost). Sudjelovala je na međunarodnim radionicama za doktorande (LINEE PhD Training Institute) u Bolzanu (Italija) i Pragu (Češka Republika), a kao članica organizacijskog odbora sudjelovala je u organizaciji nekoliko međunarodnih konferencija. Održala je više izlaganja na kongresima i skupovima te objavila nekoliko radova. Članica je Hrvatskog antropološkog društva, Hrvatskog etnološkog društva i International Standing Group on European Multilingualism (ISGEM).

Popis objavljenih radova:

- Lah, Josip; Iveković Martinis, Anja; Jernej Pulić, Mirna. 2013. Izgradnja antropološkog nazivlja - klasifikacija područja i izvori. U *Antropološko nazivlje*, ur. A. Sujoldžić, 32-44. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Znanstveno vijeće za antropološka istraživanja i Hrvatsko antropološko društvo.
- Jernej, Mirna; Glovacki-Bernardi, Zrinjka; Sujoldžić, Anita. 2012. Multilingualism in Northwestern part of Croatia during Habsburg rule. *Jezikoslovlje* 13.2: 327-350.
- Jernej, Mirna. 2012. Talijanski jezik kao ekonomski i simbolički kapital u višejezičnoj sredini.

U *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909.-2005.)*, ur. M. Ljubičić, I. Peša Matracki i V. Kovačić, 139-149. Zagreb: FF Press.

Misits, Eva; Jernej, Mirna. 2011. The impact of language use on the discourses of Hungarian migrants in Pula: Self-perception, self-presentation and the language question. *Concepts and Consequences of Multilingualism in Europe 2*, 103-116. Tetovo: SEE University.

Jernej, Mirna. 2010. Obiteljski transnacionalni prostor: studija slučaja. *Studia ethnologica Croatica 22/1*: 61-83.

Hilmarsson-Dunn, Amanda; Beswick, Jaine; Sloboda Marian; Vasiljev, Ivo; Jernej, Mirna; Ille, Karl. 2010. Language use and opportunities for economic migrants in Europe: policy and practice. *European journal of Language Policy 2/2*: 205-228.

Glovacki-Bernardi, Zrinjka; Jernej, Mirna. 2004. On German-Croatian and Italian-Croatian Language Contact. *Collegium antropologicum 28*, Supp.1, No.1: 201-205.